

**KADIN SORUNLARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Women's Studies Application and
Research Center

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

**KADIN
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**JOURNAL OF
WOMEN'S
STUDIES**

E-ISSN 2687-5225

Temmuz-Aralık/July-December 2020

Cilt/Volume 2 Sayı/Issue 2

ATAKA

**Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi-
ATAKAD**

Atatürk University Journal of Woman's Studies

Cilt/Volume:2

Sayı/Number:2

2020

S A H İ B İ

Atatürk Üniversitesi
Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma
Merkezi Adına
Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Editör:

Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Yayın Yürütme Kurulu:

Dr. Öğr. Üyesi Eda AY

Editör Yardımcısı:

Doç. Dr. Ayla KANBUR
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KURUDİREK

Dizgi/Mizanpaj:

Arş. Gör. Emrah AY
Arş. Gör. İdris YILDIZ
Arş. Gör. Muhammet Ali AYDIN

Sekreter:

Doç. Dr. Ayla KANBUR

Cilt 2, Sayı 2, Dergi Hakem Kurulu / Volume 2, No 2, Advisory Board

Doç. Dr. Arzu GÜLBAHÇE
Doç. Dr. Bünyamin AYDEMİR
Doç. Dr. Fatma BAŞAR
Doç. Dr. Funda ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Filiz KESKİN
Dr. Öğr. Üyesi Cemile Burcu KARTAL
Dr. Zekiye Nazlı KANSU

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Ayla KANBUR
Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
25240/ERZURUM

Tel: 0-442-2311584

E-mail: atakad@atauni.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/atakad>

EDİTÖRDEN OKURA

Değerli Okurlar;

Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi-ATAKAD ekibi olarak 2020 yılının ikinci sayısını yayınlamanın mutluluğunu yaşamaktayız. Son bir yıldır dünya gündeminde olan ve küresel bir kabus haline dönüşen Covid-19 pandemisi nedeni ile bilim dünyası aşı bulmaya, salgını bir an önce durdurmaya ve pandeminin etkilerini azaltmaya odaklanmış durumdadır. Covid-19 pandemisi ile mücadele ve kriz sürerken dünyada dört milyar insan önlem olarak evlerine kapanmış durumdadır. Bu kritik dönemin kadınların yaşamını farklı boyutlarda etkilediği gözlenmektedir. Covid-19 pandemisinin kadınların yaşamı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmaları dergimizde memnuniyetle yayınlamak istediğimizi bildirmek isteriz.

Bu sayıda “Effect of Gender on Income Gap Among Fish Farmers in Nigeria’s Kogi State” başlıklı bir araştırma makalesi, “Walsh’un Ailenin Kendini Toparlama Gücü Üzerine Kuramsal Bakış Açısı” ve “Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Kadın Sağlığı Sorunları” başlıklı iki derleme ve “Feminist Şehir – Bir Saha Rehberi” Kitabına Dair Bir Değerlendirme” başlıklı bir kitap incelemesi olmak üzere toplam 4 makale bulunmaktadır. Makaleleri kaleme alan başta yazarlarımız olmak üzere hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlayan ekibimize teşekkürlerimizi sunuyor, yeni yılın tüm okuyucularımıza sağlık ve mutluluk getirmesini diliyoruz.

Prof. Dr. Reva BALCI AKPINAR

Editör

İÇİNDEKİLER

ORJİNAL MAKALE

- Effect of Gender on Income Gap Among Fish Farmers in Nigeria's Kogi State**
Sadiq Mohammed SANUSI, Singh INVINDER PAUL, ... 27-45
Ahmad Muhammad MAKARFI, Kumari VEENITA

DERLEME

- Walsh'un Ailenin Kendini Toparlama Gücü Üzerine Kuramsal Bakış Açısı**
Özden TURGUT 46-54
- Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Kadın Sağlığı Sorunları**
Meryem ÖNGEN, Nurcan KIRCA 55-69

KİTAP İNCELEMESİ

- "Feminist Şehir – Bir Saha Rehberi" Kitabına Dair Bir Değerlendirme**
Gaye NİSANOĞLU, Tuğba CANBULUT 70-79

EFFECT OF GENDER ON INCOME GAP AMONG FISH FARMERS IN NIGERIA'S
KOGI STATENİJERYA'NIN KOGİ EYALETİNDE BALIK YETİŞTİRİCİLERİ ARASINDAKİ GELİR UÇURUMUNA
CİNSİYETİN ETKİSİSadiq Mohammed SANUSI*, Singh INVIDER PAUL**, Ahmad Muhammad MAKARFI ***,
Kumari VEENITA****

*PhD, Department of Agricultural
Economics and Extension, FUD,
Dutse, Nigeria
ORCID ID: 0000-0003-4336-5723

**Prof. Dr., Department of
Agricultural Economics, SKRAU,
Bikaner, India
ORCID ID: 0000-0002-1886-5956

***Prof. Dr., Department of
Agricultural Economics, BUK,
Kano, Nigeria
ORCID ID: 0000-0003-4565-0683

****PhD, National Institute of
Agricultural Extension Management
(MANAGE) (An organization of
Ministry of Agriculture & Farmers
Welfare Govt. of
India), Rajendranagar, Hyderabad,
Telangana State, India
ORCID ID: 0000-0003-4565-1783

ABSTRACT

The present research determined the effect of gender on income disparity between men and women fish farmers in Nigeria's Kogi State using cross-sectional data collected from a total of 105 (66 male and 39 female) fish farmers sampled through multi-stage sampling technique. The collected data were analyzed using both descriptive and inferential statistics. The empirical evidence revealed a moderate feminization in fish farming the studied area. Furthermore, gender differential has effect on the income of female farmers and this is connected to gender inequality of women to access to productive resources. However, in the log-run, the effect of gender differentials owing to gender inequality fizzled-out; and this may be connected to gender sensitive policies in fishery sub-sector in the studied area. Though, income inequity is the major challenge that confronted the women fish folk and it may be associated with economies of size of their respective fish farms. Therefore, the study advised the policymakers to enlighten the society on the potential threat of gender inequality in access and control to productive resources by women, and gender inequity in income distribution among the women farmers on the growth and development of the local economy and the state in general. Women folk should develop a strong network to maximize the benefits of empowerment to make themselves self-sufficient in all aspects, which will lead to less gender inequality and deprivation and help maintain a quality life.

Keywords: Gender, Income, Fish, Farmers, Nigeria

Yazışma Adresi:

Sadiq Mohammed Sanusi
E posta:sadiqsanusu30@gmail.com

Gönderim Tarihi: 22 Eylül 2020

Kabul Tarihi: 25 Kasım 2020

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Nijerya'nın Kogi Eyaletindeki erkek ve kadın balık yetiştiricileri arasındaki gelir eşitsizliği üzerine cinsiyetin etkisini araştırmaktır. Araştırmanın verileri çok aşamalı örnekleme tekniği ile toplam 105 (66 erkek ve 39 kadın) balık yetiştiricisinden kesitsel olarak toplanmıştır. Toplanan veriler hem tanımlayıcı hem de çıkarımsal istatistikler kullanılarak analiz edilmiştir. Ampirik kanıtlar, incelenen alanda balık yetiştiriciliğinde kadın ağırlığının orta derecede olduğunu, kaynaklara erişimdeki cinsiyet eşitsizliğinin kadın balık yetiştiricilerinin gelirini etkilediğini göstermiştir. İncelenen alanda balıkçılık alt sektöründe günlük çalışmada cinsiyete duyarlı politikalarla cinsiyet eşitsizliğine bağlı gelir farklılıkları azalmasına karşın gelir eşitsizliği halen kadın balıkçıların karşı karşıya olduğu en büyük zorluktur. Bu durum balık çiftliklerinin büyüklük ekonomileriyle ilişkili olabilir. Bu çalışmada, politika yapıcılara, kadınların kaynaklara erişim ve kontrolünde karşılaştıkları potansiyel tehditler, yerel ekonomi, devletin büyümesi ve gelişmesinde kadın çiftçilerin gelir dağılımındaki cinsiyet eşitsizliği hakkında toplumu aydınlatmaları önerilmektedir. Kadınlar, her yönden kendi kendine yeterli hale gelmeli ve güçlenmek için güçlü bir ağ geliştirmelidirler. Bu kadınlar için daha az cinsiyet eşitsizliğine ve yoksunluğa yol açacak ve kaliteli bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Gelir, Balık, Yetiştiriciler, Nijerya

Atf için (How to cite): **Sanusi Sm, Invider Paul S, Makarfi AM, Veenita K.** Effect of Gender on Income Gap Among Fish Farmers in Nigeria's Kogi State. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2020;2(2):27-45.

INTRODUCTION

The State of World Fisheries and Aquaculture (FAO, 2018) draws particular attention to the vital importance of fisheries and aquaculture for food and nutrition protection, as well as jobs for millions of people, many of whom struggle to sustain a decent/fair living. Global aquaculture production has grown at an average annual rate of 6.6 percent since 1995, as the world's fastest growing food-producing sector (FAO, 2017). This optimistic shift is expected to continue; meeting food and nutrition protection, jobs and providing the ever-growing population with economic empowerment (FAO, 2018).

The agricultural policy systems of Nigeria have regarded aquaculture as one of the flagship projects to foster inclusive economic growth for nearly two decades. Fish demand is rising rapidly, driven by growth in population and income, increased understanding of health benefits from fish consumption, and changes in lifestyle and consumer preferences. However, due to the decrease in natural fish stocks, which necessitated increased imports of fish, the fish supply lags behind. Aquaculture is the most acceptable option to catch fish to produce fish due to climate change, while also offering environmental protection, nutrition and livelihood co-benefits (Munguti *et al.*, 2017). Sustainable aquaculture intensification would therefore help to fill the ever-widening gap in fish demand-supply (Munguti *et al.*, 2017).

Empowering women and ensuring gender equality have become a widely debated issue among many political leaders, civil rights advocates and women's organisations (Mukasa and Salami, 2016). It's hard to overemphasize the contribution women make to economic growth. Since women's work is invisible and their contribution is not acknowledged as paid work, instead of "producers" they are regarded as "consumers." Growths plans are often unbalanced and do not overwhelmingly benefit women.

Specifically in agriculture, women face daunting constraints that dramatically restrict their ability and enmesh them into a productivity trap for gender. Mukasa and Salami (2016) stated that they constitute the main driving force in the agricultural sector of many developing countries and spend considerable time planting, weeding, ridging and harvesting, while at the same time carrying out their daily duties. However, irrespective of the country under investigation in Sub-Saharan Africa (SSA), women are frequently found to be less efficient in the agricultural sector than their male counterparts. Indeed, empirical evidence indicates that women's agricultural productivity deficits vary from 4 to 50 per cent worldwide, but are in the SSA region between 20 and 30% (FAO, 2011; Kilic *et al.*, 2013).

70 percent of the global aquaculture workforce is female, according to FAO (2013; Githukia *et al.*, 2020). Women are the bulk laborers in post-harvest, commodity transformation activities in developing and industrialized countries (FAO, 2017). However, the benefits of aquaculture are not equally distributed between men and women because of disparities in the endowments and restrictions associated with access to production resources (Ndanga *et al.*, 2013; Kruijssen *et al.*, 2018; Githukia *et al.*, 2020). Due to the high investment levels and the adoption of new technology associated with its growth, the aquaculture sector is often considered a male domain (Kumar *et al.*, 2018). Although, the fishing and aquaculture industries empower women and contribute to gender equity, their position has been largely unrecognized (HLPE, 2014).

By being at home much of the time ,women hold a central role in the aquaculture industry, which sadly allows fish farming to be assumed as an extension of domestic duties, and therefore unrecognized and unrewarded (Ndanga *et al.*, 2013; Githukia *et al.*, 2020). It is generally known that women are active in

aquaculture in many ways, contributing significantly to the overall well-being of households; but because of deep-rooted gender differences in social, cultural and economic spheres, women themselves often get very little benefits in return (Harrison *et al.*, 2016). Furthermore, when it comes to access to production factors, which are mostly held by men as head of the household and thus the sole decision-makers, women face stiffer constraints compared to men (Rutaisire *et al.*, 2010; KMAP, 2016). This restriction further limits the ability of women to access credit facilities, as these assets form collateral.

Williams (2000) and Githukia *et al.*(2020) stated that persistent differences and inequalities between men and women can contribute to too much work overburdening women, but less benefit from it, with negative consequences for the family and society as a whole. This is particularly true when inequality and discrimination constrain women (van Eerdewijk *et al.*, 2017). In addition, uneven access to production factors and unequal distribution of benefits among genders means that creation of aquaculture does not benefit the entire community as planned (Ndanga *et al.*, 2013). It is difficult to imagine the aquaculture sector without their inclusion, considering the roles played by women (FAO, 2012; Githukia *et al.*, 2020).

According to Githukia *et al.* (2020), Weeratunge *et al.*(2012) and FAO (2013) stressed the importance of removing obstacles to restricting the influence of women over access to assets and gender norms in order to achieve gender equality. Furthermore, in value chain research, Schumacher (2014) and Kruijssen *et al.*(2018) suggested a gender perspective to reduce gender inequalities in aquaculture and improve productivity and returns. This includes an examination of the tasks played by men and women and how they communicate with each other, which determines the possibilities of counteracting constraints and optimizing

the venture's benefits. This proposal is intended to facilitate the inclusion of women in the value chain of aquaculture as they complement men in order to increase productivity and income and foster gender equality (HLPE, 2014).

No society will grow effectively without giving men and women equal opportunities to form their livelihoods. While many gender disparities have been narrowed, major inequalities, particularly among low-income and marginalized groups, remain. Accordingly, addressing gender disparities by exposing women to fair access to resources and opportunities such as men increases farm production and increases agricultural output that benefits the whole family (Gallant, 2019; FAO, 2011; Weeratunge and Pant, 2011). Since gender equality is enshrined as a key aim to be reached by 2030 in the United Nations Sustainable Development Goal (SDG 5) (FAO, 2011), its achievement in agriculture is important (Me-Nsope and Larkins, 2015).

The fight against gender bias in agriculture is now recognized by most SSA countries as key to maintaining economic growth and ensuring food security. This is especially true in countries where the vast majority of people earn their income from activities focused on agriculture. Although the scale of SSA gender productivity differences is well known, studies evaluating gender bias in agriculture frequently lack a key ingredient: the evaluation of possible benefits that would be anticipated if we were to correctly minimize or eradicate gender inequality in agricultural productivity. This is a significant shortcoming for policy purposes. Indeed, if they are not persuaded of the real benefits of allocating national resources to counter agricultural gender inequality, it is especially difficult to get policymakers committed to closing the gender yield gap.

Simply mentioning the direct and/or indirect positive results of gender equality in agriculture and related sectors is not

enough. Although a qualitative assessment of these effects provides valuable insights, the extent of potential benefits that countries will get is not especially insightful. Against this context, the purpose of this research is to provide a step towards a quantitative assessment of the expected benefits from the gradual reduction or closure of gender productivity differentials among fish farmers in Kogi State of Nigeria. The study supports Zero Hunger Sustainable Development Goal 2 and Gender Equality Goal 5. The research attempts to clarify the complexities and impacts of developments on both men and women by applying gender analysis, and not on women's problems alone. It is generally recognized that integrating a gender lens into an examination of the value chain is invaluable in recognizing the tasks, obligations and constraints of men and women, and improves efficiency, economic benefits and the standard of livelihoods (Schumacher, 2014; Me-Nsope and Larkins, 2015).

Despite the broad belief that income inequality and poverty differ among African headed female and male households, very few studies have been conducted to empirically substantiate that. Thus, it is in lieu of this that this research was undertaken to determine the effect of gender on income gap among fish farmers in Nigeria's Kogi State. The specific objectives were to: compare the socio-economic characteristics of the men and women fish folks; determine the effect and impact of gender differential on income of fish farmers; and, the effect of gender discrimination on income gap of fish farmers in the study area.

RESEARCH METHODOLOGY

The study was conducted in Nigeria's Kogi state that is located on latitude 7.49'N and longitude 6.45'E. The total land area of the state is 28,313.53 square kilometres and has a projected population of 3.3 million people. The state has an average maximum temperature of 33.2°C and an average minimum of 22.8°C

per annum and the rainfall ranges between 1016mm to 1524mm per annum. It is referred to as a confluence state as it is located where the two major rivers- River Niger and Benue in the country meets. Thus, the word "Kogi" means water body. The vegetation of the state consists of mixed leguminous (guinea) woodland to forest savannah; the wide expanse of *Fadama* in the river basin and long stretches of tropical forest in the Western and Southern belt of the state. Farming and fishing are the major occupations of the inhabitants of the state, though they supplement it with artisanal works and *Ayurvedic* medicines. Multi-stage sampling technique was used to draw a representative sample size of 105 homestead fish farmers from the studied area. Firstly, Agricultural Zone C was conveniently selected due to cost constraint and limited time factor for the research work. Two Local Government Areas *viz.* Adavi and Lokoja were purposively chosen due to the high concentration of homestead fish producers; beehive of commercial activities and readily available fish market. Furthermore, two villages from each of the selected LGAs were randomly selected. Based on the sampling frame obtained from the Kogi State Agricultural Development Project (KSADP), a proportionate sampling technique was used to select 50% of the fish farmers' population from each of the chosen villages. Lastly, a total of 105 randomly selected fish farmers formed the representative sample size for the study. The instrument used to elicit 2018 fish production data in the studied area is structured questionnaire complemented with interview schedule. The questionnaire administration was conducted by KSADP trained enumerator. The first, second and third objectives were achieved using descriptive statistics; Chow-test and Average treatment effect (ATE); Generalized linear model and Oaxaca-Blinder decomposition model, respectively.

Table 1. Sampling Frame of Fish Farmers in the Chosen LGAs

LGA	Village	Population	Sample size
Adavi	Nagazi	22	11
	Osara	82	41
Lokoja	Ganaja	46	23
	Kankanda	60	30
Total	4	210	105

Source: KSADP, 2018

Tobit regression model

The Tobitregression model is shown below (Tobin, 1958):

$$Y_i^* = \alpha + X\beta + \varepsilon_i \dots \dots \dots (1)$$

$$Y_i^* = \alpha + X_1\beta_1 + X_2\beta_2 + X_3\beta_3 + X_4\beta_4 + X_5\beta_5 + \dots + X_n\beta_n + \varepsilon_i \dots \dots \dots (2)$$

Where:

Y_i^* = Income (Logarithm) Index value for i^{th} household;

X_1 = Age (years); X_2 = Marital status (married =1, otherwise = 0); X_3 = Education (years); X_4 =Household size (number); X_5 = Experience (year); X_6 = Farm acquisition (owned =1, otherwise =0); X_7 = Farm practices (sole = 1, mixed =0); X_8 = Rearing purpose (income =1, otherwise = 0); X_9 = Rearing purpose (consumption & income =1, otherwise = 0); X_{10} =Non-farm income (yes =1, otherwise = 0); X_{11} = Extension visit (number); X_{12} = Co-operative membership (yes = 1, otherwise = 0); X_{13} = Access to credit (yes = 1, otherwise = 0); β_0 = Intercept; β_{1-n} = Vector of parameters to be estimated; and, ε_i = Stochastic term.

Chow F-statistics test

Following Onyenweaku (1997); Amaefulaet al. (2012), the F-statistics tests for Test for Effect of gender differential, Test for Homogeneity of slopes and Test for Differences in intercepts are given below: To isolate the effect of gender differential, Equation (3) was used:

Test for Effect of the programme: $F^* = \frac{[\sum \varepsilon_3^2 - (\sum \varepsilon_1^2 + \sum \varepsilon_2^2)]/[K_3 - K_1 - K_2]}{(\sum \varepsilon_1^2 + \sum \varepsilon_2^2)/K_1 + K_2} \dots \dots \dots (3)$

Where $\sum \varepsilon_3^2$ and K_3 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the pool group (both male and female), $\sum \varepsilon_1^2$ and K_1 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the male group, and, $\sum \varepsilon_2^2$ and K_2 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the female group.

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that gender differential has effect on the participation attitude of the treated group.

Test for Homogeneity of Slope: $F^* = \frac{[\sum \varepsilon_4^2 - (\sum \varepsilon_1^2 + \sum \varepsilon_2^2)]/[K_4 - K_1 - K_2]}{(\sum \varepsilon_1^2 + \sum \varepsilon_2^2)/K_1 + K_2} \dots \dots \dots (4)$

Where $\sum \varepsilon_4^2$ and K_4 are the error sum of square and degree of freedom respectively for the pooled group with a dummy variable.

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that gender difference brought about a structural change or shift in the male farmersbehaviour parameter.

Test for differences in intercepts: $F^* = \frac{[\sum \varepsilon_3^2 - \sum \varepsilon_4^2]/[K_3 - K_4]}{\sum \varepsilon_4^2/K_4} \dots \dots \dots (5)$

If the F-cal is greater than the F-tab, it implies that the gender attitudes of the male farmers differ from that of the female group.

Average Treatment Effect (ATE)

ATE: It show the average difference in outcome between units assigned to the treatment and units assigned to the placebo (control). Following Lokshin and Sajaia (2011); Wang et al. (2017) the equation is given below:

Income of male farmers is given by: $E(y_{1i}|I = 1; X) \dots \dots \dots (6)$

Income of female farmers is given by: $E(y_{2i}|I = 0; X) \dots \dots \dots (7)$

Income of male farmers if there is no gender difference is denoted by: $E(y_{2i}|I = 1; X) \dots \dots (8)$

Income of female farmers if there is gender difference: $E(y_{1i}|I = 0; X) \dots \dots \dots (9)$

Where:

$E(.)$ = Expectation operator

y_{1i} = income of male farmers (dependent variable)

y_{2i} = income of female farmers (dependent variable)

I = Dummy variable (1 = male, 0 = female)

X = Explanatory variables that is common to both male and female farmers.

ATT

$$= E(y_{1i}|I = 1; X) - E(y_{2i}|I = 1; X) \dots \dots \dots (10)$$

ATU

$$= E(y_{1i}|I = 1; X) - E(y_{2i}|I = 1; X) \dots \dots \dots (11)$$

Average Treatment effect on Treated

$$= ATT$$

Average Treatment effect on Untreated

$$= ATU$$

Equations (10) and (11) were further simplified as:

$$ATT = \frac{1}{N_1} \sum_{i=1}^{N_1} [p(y_{1i}|I = 1; X) - p(y_{2i}|I = 1; X)] \dots \dots \dots (12)$$

$$ATU = \frac{1}{N_2} \sum_{i=1}^{N_2} [p(y_{2i}|I = 0; X) - p(y_{1i}|I = 0; X)] \dots \dots \dots (13)$$

Where, N_1 and N_2 are number of male and female farmers respectively, and p = probability.

Oaxaca-Blinder Decomposition model

Following Marwa (2014); Revathy *et al.*(2020) the extent to which the income gap between the male and female farmers can be explained by differences in observed human capital characteristics estimated using the standard Oaxaca-Blinder procedure (Oaxaca 1973; Blinder 1973) is as follows:

$$\begin{aligned} \ln \bar{Y}_M &= \beta_{M0} + \beta_{Mi} \sum_{i=1}^i X_M + \varepsilon_M \dots \dots \dots (14) \\ \ln \bar{Y}_F &= \beta_{F0} + \beta_{Fi} \sum_{i=1}^i X_F + \varepsilon_F \dots \dots \dots (15) \end{aligned}$$

Where,

$\bar{Y}_M$ = average income of male group;

$\bar{Y}_F$ = average income of female group;

X_{i-n} = explanatory variables;

β_0 = intercept;

β_{i-n} = parameter estimates; and, ε_i = stochastic term.

The Oaxaca-Blinder decomposition as cited by Revathy *et al.*(2020), equations 14 and 15 can be explained as follow:

$$\begin{aligned} (\ln \bar{Y}_M - \ln \bar{Y}_F) &= (\beta_{M0} - \beta_{F0}) \\ &+ [\beta_{M1}(\bar{X}_{M1} - \bar{X}_{F1}) \\ &+ \beta_{M2}(\bar{X}_{M2} - \bar{X}_{F2}) \\ &+ \beta_{M3}(\bar{X}_{M3} - \bar{X}_{F3}) \\ &+ \beta_{M4}(\bar{X}_{M4} - \bar{X}_{F4}) \\ &+ \beta_{Mn}(\bar{X}_{Mn} - \bar{X}_{Fn})] \\ &+ [\bar{X}_{F1}(\beta_{M1} - \beta_{F1}) \\ &+ \bar{X}_{F2}(\beta_{M2} - \beta_{F2}) \\ &+ \bar{X}_{F3}(\beta_{M3} - \beta_{F3}) \\ &+ \bar{X}_{F4}(\beta_{M4} - \beta_{F4}) \\ &+ \bar{X}_{Fn}(\beta_{Mn} - \beta_{Fn}) \\ &+ (\varepsilon_M - \varepsilon_F) \dots \dots \dots (16) \end{aligned}$$

The income gap is divided into two segments: one is the proportion attributable to differences in the endowments of income-generating activities ($\bar{X}_M - \bar{X}_F$) evaluated at the male group returns (β_M). This is taken as a reflection of endowment differential and it's termed endowment/characteristics/explained effect. The second segment is attributable to the difference in the returns ($\beta_{Tn} - \beta_{NTn}$) that the male and female groups get for the same endowment of income-generating activities($\bar{X}_F$). This segment is often taken as a reflection of discrimination or income differential and its termed discrimination or unexplained effect.

RESULTS AND DISCUSSION

Socio-economic Profile of Men and Women Folks

A cursory review of the results showed the mean ages of the male and female farmers to be 38.03 years and 32.18 years respectively, thus indicating that fish farming is practiced mostly by able bodied youths who are within the active labour force age that yields high labour productivity (Table 2). Farmers within this active age group are innovative and motivational to cope with challenges that may arise from fish farming. In other words, this age group has the capacity to withstand farm stress and perhaps, explore on how best they can improve their productivities. With adequate support for these youths from the government and non-governmental organizations, this self-employed enterprise will play a key role in reducing the over-bloated labour market given the zeal and passion for the business by the youths in the studied area. However, the women farmers are much younger than their male counterparts as evident by the significant of the t-statistics at 10% probability level. This tender age associated with women folk in taken-up fish enterprise is connected to limited available opportunities at their disposal in search for white collar jobs in comparison to their male counterparts due to socio-cultural and religious barriers which deterred them from labour mobility and the need to evade the vicious cycle of poverty.

It was observed that the enterprise is dominated by men folk with a percentage proportion of 63% against 37% for the female folk. This dominancy effect of men in the enterprise is due to their access and control over productive resources, and community politics as compared to the women folk which are hindered by socio-cultural and religious factors. This proportion of women engaged in fish enterprise is a good development as it revealed a paradigm shift from the traditional gender roles of culture which associate men with public sphere, while

women's role tends to be seen as within the domestic sphere. According to Tanwir and Sadar (2013), child care and household works, including fuel wood and water collection are considered to be the responsibilities of women, while productive activities and income generation activities are considered to be men's responsibilities. However, the percentage proportion of the women farmers in the enterprise revealed the presence of a moderate feminization in aquaculture farming in the studied area.

The proportion of married women engaged in the enterprise are slightly more than that of the men folk, thus revealing the likelihood of the women been mostly the household breadwinner despite having living husbands. This showed that both gender categories have family responsibilities to carter for as such they will ensure the viability and sustainability of the enterprise in order to meet-up with their households' livelihood needs. However, the prevalence of married women involved in fish farming is linked to the attitude of most primary household heads (male) that are fond of transferring their households' expenditure burdens to their wives, as they mostly re-investment their earnings in more agricultural productivity, personal things and social activities. In most cases, the incomes of male farmers do not improve the quality of food accessible to their families. But if women farmers earn cash, even though relatively less, it is likely to be spent on the households' food.

Most of the men and women folks acquired education beyond the post-secondary school level, an indication of the enterprise been practiced by literate people who will be willing to adopt innovative fish practices and source for market information *viz.* prices that will ensure viability of the business going concern. In addition, this shows that both gender categories have discovered the potentials in fish farming as an avenue for self-employment as there are little or no job

opportunities in the labour market. Furthermore, reviewing the proportion of those who are literate for the both categories, it was observed that majority of the men farmers (86.36%) and women farmers (69.70%) had formal education. This is contrary to what is obtainable in other parts of the country where gender preference, gender discrimination and gender stereotypes are barriers to women education. An investment on a female education is viewed as an aberration and waste of capital as she is only meant to be confine to only household chores (full housewife), performing dual role of reproduction (child bearing, caring for family members such children and elderly people, cooking etc) and community management (fetching of water, health, pedagogy education, collection fire woods and fruits from the forest etc). Low literacy level is pronounced in the Northern part of the country due to high school drop-outs as a result of puberty attainment, preference for educating a male child, financial restrictions, parental attitudes towards educating sons as an investment but educating daughters as a waste of money etc. There is this notion that raising girls is like watering someone else's lawn. Thus, right from the birth, they are seen as burdens rather than as blessings, and the result is low level of literacy among women.

Most of the men and women farmers had a sizeable household which is composed of seven (7) persons, indicating they have a sustainable household size recommended by the FOA for a typical agrarian setting in Africa. Thus, it can be suggested that both men and women farmers have access to free family labour which will be used in the fish farm at no cost, thus reducing the cost of cultivation to be incurred in the enterprise. In addition, a household with less dependency ratio will have a viable and sustainable fish venture as it stands the chance of benefiting from income accumulation *viz.* streams of income remittances by able-bodied

household members and less household's expenditure costs. However, if the dependency ratio of farming household is high, then the viability of the enterprise will be affected by excessive household expenditures, thus affecting the sustainability of the business going concern.

The results showed that majority of the male and women fish farmers are new entrants in the business with fish farming experience of 5.86 and 4.74 years in respect of the former and latter respectively. This did not come as a surprise as people in the study area were skeptical in participating in fish farming when it was first introduced due to high risks associated with it. People earlier felt that there is no need for it as nature has made provision for fish food through water bodies which surrounded the studied area. But afterward, the potential market demand for cultured fish, encouragement and support from both government and government organizations gingered the people to engage in fish farming. In addition, there is inadequate awareness about the enormous economic potentials of fish farming which has suffered neglect by policymakers and development professionals. Generally, it can be suggested that the farmers need more skills on fish farming in order to enable them to be efficient in the management of the scarce resources required for fish cultivation, thus enhancing the viability and sustainability of the enterprise. It was observed that most of the men and women fish farmers owned the farms they cultivated fish in, with the percentage proportion of the former and latter been 68.18 and 61.54% respectively. Thus, it can be suggested that both gender categories had access and control over the use of land. Access and control over land resources which is associated with the women farmers showed a drift from the traditional norms which hinder women access and control to land if she has a living husband. Lack of women's access to land in Nigeria continues to be a major obstacle

as it affects their decision-making and long-term planning, thus inhibiting their contribution and economic benefits from agriculture.

The results showed catfish to be the commonest species of fish cultivated by majority of the male and female farmers.

This is connected with the market preference for catfish, rapid growth rate-short production cycle and its high flesh to bone ratio. The implication is that the farmers negate the importance of diversification as a risk strategy by engaging in monoculture, thus the likelihood of having their business going concern affected if there is any sudden change in the market consumption preference. Only few of the male and female farmers' in respect of 39.39 and 20.51% farmed fish exclusively for the market i.e. only few are into the business of fish cultivation for mainly market purpose and this may be connected to the high risk associated with the business as they are afraid of risking the livelihood of their household basic needs. However, the result showed that most of the female farmers (66.67%) were into fish venture for both households' consumption and income generation (market) while few of the men farmers (34.85%) produced fish for both household's consumption and market. Most of the women farmers engaged in the cultivation of fish for dual purpose may be connected with the need to provide their families with good nutrition and to meet other social needs.

A moderate and small numbers of the male and female farmers respectively engaged in other income earning sources other than fish farming. The low participation of women in other income earning activities may be connected with their limited mobility due to cultural and religious constraints. In most cases, tradition made women to have limited access to all sort of allied business activities

thus hinders them from expanding their income generating activities. There is poor extension service delivery in the area as only 10.61 and 17.95% of the male and female farmers respectively had access to extension contact. This may be connected with inadequate number of extension personnel and subject specialist in the area of fishery/aquaculture as a result of long neglect of the sector by policymakers and development professionals. Most of the extension personnel had training in crop and livestock areas with little or no exposure in aquaculture.

Membership of social organization is very poor among the male (37.55%) and female (33.33%) farmers. Though, women involvement in social organization is moderates, thus better than that of the male farmers and this may be connected with the need to have social capital among the female farmers so as to benefit from pecuniary advantages *viz.* bulk discount for input purchase, access to credit, bargaining power for their produce, technical services, access to credit, access to viable markets etc, all aimed towards achieving economies of size in their respective farms. There is poor access to credit among most of the farmers as only a negligible percentage of male (7.58%) and female (17.95%) farmers' accessed credit in the studied area. This may be due to lack of collateral to pledge as security for the credit. In addition, most of the credit schemes which are in operation exclude aquaculture from the allied activities that falls under agriculture credit, thus a double jeopardy for credit availability to the fishery sector. Non-conversant of the credit institutions with chattel instrument as a security for credit denies women who have possession of golden jewelries from credit for investment enhancement, thus a triple jeopardy for female gender.

Table 2. Socio-Economic Profile of The Fish Farmers

Variables	Mean/ Proportion^^		t-stat	Population variance		t-stat
	Male	Female		Male	Female	
Age	38.03 (10.32)	32.18 (8.59)	2.97 [0.003]***	106.61	73.94	1.44 [0.22] ^{NS}
Marital status	0.69697 (0.463)	0.71794 (0.455)	-0.225[0.822] ^{NS}	0.21445	0.20782	1.031[0.934] ^{NS}
Education	12.42 (5.26) 0.8636^^	13.18 (3.80) 0.69697^^	-0.78 [0.435] ^{NS} 2.069 [0.0384]**	27.75	14.46	1.918 [0.032] ^{NS}
Household size	6.621 (2.73)	7.435 (2.623)	-1.495 [0.137] ^{NS}	7.500	6.883	1.089 [0.787] ^{NS}
Experience	5.863 (7.90)	4.74 (2.489)	0.858 [0.392] ^{NS}	62.55	6.19	10.09 [1.5e-11]***
Farm acquisition	0.6818(0.469) 0.6818^^	0.6154(0.492) 0.6154^^	0.687[0.493] ^{NS} 0.692[0.488] ^{NS}	0.220	0.242	1.102[0.716] ^{NS}
Farm practices	0.6818(0.501) 0.3939^^	0.5897(0.498) 0.2051^^	0.911[0.364] ^{NS} 1.997[0.0457]**	0.2510	0.2483	1.011[0.990] ^{NS}
Rearing for Income	0.3939(0.492) 0.3939^^	0.2051(0.409) 0.2051^^	2.017[0.046]** 1.997[0.045]**	0.2424	0.1673	1.448[0.219] ^{NS}
Rearing for Cons. & Income	0.3485(0.480) 0.3485^^	0.6667(0.477) 0.6667^^	- 3.287[0.0013]*** -	0.230	0.228	1.010[0.990] ^{NS} 3.157[0.0015]***
Non-farm income	0.4393(0.585)	0.2564(0.442)	1.687[0.094]*	0.342	0.195	1.749[0.064]*
Extension contact	0.1061(0.310) 0.1061^^	0.1795(0.388) 0.1795^^	-1.065[0.289] ^{NS} -1.069[0.284] ^{NS}	0.0962	0.1511	1.570[0.108] ^{NS}
Co-operative membership	0.1667(0.375) 0.1667^^	0.3333(0.477) 0.3333^^	-1.983[0.050]* -1.965[0.049]**	0.141	0.228	1.617[0.087]*
Access to credit	0.0758(0.266) 0.0758^^	0.1795(0.388) 0.1795^^	-1.619[0.108] ^{NS} -1.614[0.106] ^{NS}	0.0710	0.1511	2.125[0.0073]***

Source: Field survey, 2018

Note: * ** *** & NS are 1, 5, 10% and Non-significant, respectively.

Values in ( ) and [ ] are standard deviation and probability level.

Factor influencing income of the fish farmers

The LR χ^2 for both gender categories been different from zero at 10% degree of freedom indicates that the chosen model *viz.* Tobit regression fit the specified equation. In addition, the predictor variables included in the model are different from zero at 10% probability level. Furthermore, the problem of multicollinearity was absent as evident by the variance inflation factors (VIF) of the explanatory variables which were within the acceptable margin of 10.0. However, the model estimations for both gender categories had their residuals not to be normally skewed as indicated by their respective χ^2 statistics which were within the plausible margin of 10% probability level. Though, non-normality is not considered a serious problem as data in their natural form are not normally distributed. Thus, the estimated model can be use for prediction with certainty and efficiency (Table 3).

The results showed the incomes of men and women fish farmers to be significantly influenced by age, marital status, educational level and household size; and, marital status, rearing for income (market), rearing for both consumption and market, and access to credit, respectively as evident by their respective estimated coefficients which were within the plausible margin of 10% probability level.

For the men folk, the positive significant of age coefficient implies that youthful farmers tend to have higher income due to labour productivity, agility and the quest for materializing. Youthful farmers aimed towards higher income beyond the scope of livelihood survival and re-investment in the fish farming. Thus, the marginal and elasticity implications of an increase in a farmer's age by a year would increase his income by 0.029 and 0.088% respectively. The benefit of dual capital *viz.* social and economic capitals enjoyed by married

male farmers gives them the opportunity of having enlarged investment, thus making their income higher than their male counterparts who are single as evident by the negative significant of the estimated parameter for the marital status. Also, married farmers will strive towards a sustainable fish enterprise that will guarantee steady income flow that is a pre-requisite for both sustainability of his household livelihood needs and the going concern of the fish business, thus earning higher income. Therefore, the marginal and elasticity implications of been unmarried will lead to a decrease in a farmer's income by 1.285 and 0.072% respectively.

The positive significant of the education coefficient implies that educated male fish farmers had skilful entrepreneurship in the management of their enterprise, thus giving them high income than uneducated male fish farmers. Globalization of educated farmers *viz.* innovativeness in the adoption of improved fish farm practices and access to market intelligence would enable them to be rational in resource allocation which minimized enterprise production cost and optimized returns, thus yielding high income. Thus, the marginal and elasticity implications of been educated will lead to an increase in a farmer's income by 0.045 and 0.044% respectively. The positive significant of the household coefficient implies that male farmers with large household size earned higher income due to the composition of able bodied people in the household that provide free labour at no cost which reduced the cost of cultivation incurred on the farm. In addition, access of these able-bodied household members to other stream of income sources reduced the household's expenditure incurred by large household farmers, thus enable them to have enlarged investment which yields higher income than their counterparts with small household size. Therefore, the marginal and elasticity implications of a unit

increase in a farmer's household by one person would increase his income by 0.104 and 0.056% respectively.

On the hand for the female folk, the negative significant of the marital status implies that unmarried farmers earned lower income than the married farmers owing to limited capital as compared to the later that had twin capital advantage *viz.* social and economic which is inherent with marriage in the studied area. In addition, single farmers are likely to be less skilful in entrepreneurship as their socio-economic well-being scope is less than that of the married farmers who have family livelihood responsibilities to meet-up with. Therefore, the marginal and elasticity implications of been unmarried will lead to a reduction in a farmer's income by 0.887 and 0.063% respectively. Female farmers with access to credit earned higher income than their counterparts with no access as evident by the negative significant of access to credit estimated coefficient. Credit being a catalyst enabled the women farmers availed with credit the means to acquire addition capital, thus enhanced their investment which in turn yielded higher income.

Thus, the marginal and elasticity implications of a female farmer with access to credit will make her income to be higher than that of her female counterparts with no credit access by 1.902 and 0.034% respectively.

The negative coefficient of market-orientation purpose of rearing reveals how diseconomies of size affected the farm enterprise returns, thus affects the income of the female farmers that produced mainly for market purpose. Thus, the marginal and elasticity implications of producing mainly for market purpose will lead to a decrease in a female farmer's income by 1.274 and 0.026% respectively. Also, female farmers who produced for the purpose of consumption and market had low income because more of the fish output is consumed than what is taken to the market as evident by the negative significant of the consumption and market purposes of rearing estimated coefficient. Therefore, the marginal and elasticity implication of rearing fish for both consumption and market purposes will lead to a decrease in a farmer's income by 0.555 and 0.036% respectively.

Table 3. Income Determinants

Variable	Men Group				Female Group			
	Coefficient	t-stat	Elastic.	VIF	Coefficient	t-stat	Elastic.	VIF
Intercept	11.398(0.7004)	16.27***			12.844(1.276)	10.06***		
Age	0.0289(0.0146)	1.978**	0.08768	1.591	0.02756(0.0189)	1.455NS	0.09235	2.105
Marital status	-1.2846(0.3025)	4.246***	-0.07154	1.364	-0.8865(0.4150)	2.136**	-0.06294	2.480
Education	0.04447(0.0260)	1.710*	0.04428	1.305	0.04115(0.0576)	0.713NS	0.029700	3.879
HHS	0.10435(0.0532)	1.959*	0.05609	1.479	-0.09347(0.1042)	0.896NS	-0.061172	2.797
Experience	-0.00341(0.0177)	0.191NS	-0.00586	1.375	0.10505(0.0931)	1.127NS	0.03865	2.068
Farm acquis.	-0.28958(0.3174)	0.912NS	-0.01575	1.543	0.24406(0.3806)	0.641NS	0.017284	1.858
Farm practice	-0.16479(0.2720)	0.605NS	-0.00890	1.292	-0.35720(0.4115)	0.867NS	-0.01430	2.358
Rearing for I	-0.51337(0.3231)	1.589NS	-0.01647	1.759	-1.2737(0.3871)	3.290***	-0.02606	4.133
Rearing C&I	0.4059(0.3284)	1.236NS	0.01118	1.728	-0.5545(0.2864)	1.936*	-0.03570	2.978
NFI	0.1133(0.2375)	0.477NS	0.00453	1.343	-0.00396(0.5309)	0.007NS	-0.00357	3.433
Extension visit	0.33019(0.4650)	0.710NS	0.00277	1.447	-0.21669(0.2904)	0.746NS	-0.00122	1.614
Co-op. memb.	0.53085(0.4889)	1.086NS	0.00690	2.342	0.48724(0.4064)	1.199NS	0.01441	2.495
Credit access	-0.38194(0.6163)	0.619NS	-0.00262	1.876	-1.9018(0.4115)	4.621***	-0.03381	2.571
LR Chi²	39.87[0.0001]***				103.89[2.91e-16]***			
Sigma	0.967[0.0841]*				0.824[0.101]NS			
Normality test	5.862[0.053]*				21.83[1.81e-5]***			

Source: Field survey, 2018

Note: *** ** * NS I and CI imply significant at 1%, 5%, 10%, Non-significant, Income (market), and Consumption & Income, respectively.

Figures in ( ) and [ ] are standard error and probability level, respectively

Effect(Short-run effect) of Gender Differentials on Income

Since the linear probability model (LPM) yield the same estimated results with the censored regression, its peculiar information on residual sum of squares was used for the estimation of the chow-test statistics. In the short-run, the chow-test result for the effect of gender differential on income showed that there is a significant difference between the income of the male and female fish farmers as indicated by the F-statistics which is within the acceptable margin of 10% degree of freedom (Table 4). In other words, it implies that gender differential has effect on the income of the men fish farmers in the studied area. Thus, it can be inferred that gender inequality *viz.* poor access and control of productive resources which may be associated with gender discrimination and gender stereotype-cultural barriers in the studied area made women fish farmers to be at the receiving end i.e. poor income, thus creating income disparity between them and their male counterparts. Furthermore, the significant of f-statistics at 10% for homogeneity test of slope showed that gender differential owing to gender inequality *viz.* access and control of productive resources brought a structural change or shift between the incomes of men fish farmers from that of their women counterparts. This result confirms heterogeneity of slopes i.e. gender differential lead to income disparity between the male and female fish farmers. In addition, the heterogeneity of the slopes indicates that the income functions are factor-biased. Also, the non-significant of the f-statistic at 10% probability for the test of differences in intercepts implies no differences in the production attitudes of the men farmers from their women counterparts in the studied area.

Table 4. Effect of Gender on Fish Farmers' Income

Items	ESS	DF	Test	F-stat
Male	61.73949	52		
Female	26.48914	25	I	12.68***
Pooled	102.7639	91	II	6.717***
Pooled with dummy	102.5798	90	III	0.161 ^{NS}

Source: Field survey, 2018

Note: ESS, DF, I, II & III means Error sum of square, Degree of freedom, Test for Effect of Gender, Test for Homogeneity of slope and Test for differences in intercepts, respectively.

Note: *** ** * &^{NS} means significant at 1%, 5%, 10% & Non-significant, respectively.

Impacts (Long-run effect) of Gender Differentials on Income

Despite the annual average income of the male fish farmers been higher than that of the female group, all the estimated results showed that gender differential had no impact on the income of the male group as indicated by the ATE estimated coefficients of regression adjustments, propensity score matching and nearest-neighbor matching which were not different from zero at 10% degree of freedom (Table 5). Thus, in the long-run, it can be inferred that women farmers had access and control of productive resources in the studied area as against the old norms where culture limited their access and to productive resources.

Furthermore, the empirical evidences showed equity in income distribution of the male farmers and non-equity in income distribution of the female farmers as indicated by the ATETs for the former and latter which were outside and within the acceptable margin of 10% probability level respectively. Thus, it implies that differentials in access and control of resources within the men folk is inconsequential on their enterprise as it didn't create income disparity while within the women folk it has significant effect, thus created income disparity. Generally, it can be inferred that there is gender non-

equity in income distribution among the fish farmers with female farmers been at disadvantage position with regard to distribution of resources *viz.* extension services, credit in the studied area. In addition, it revealed that there exist to some extent gender stereotype- preconceived ideas whereby males and females are arbitrarily assigned roles and characteristics determined and limited by their gender. Therefore, programme aimed at enhancing fish production in the study

area should pay more attention to women farmers who engaged in small-scale fish production, thereby stimulating growth and development in the study area as women folk engaged in triple function-farming, home and community activities. Women tend to expend their earned income on both household consumption and re-investment as compared to men farmers with prime aim of re-investment and capital consumption e.g. marrying more wives and materialistic quests.

Table 5. Impact of Gender on Farmers' Income

Items	Regression Adjustment		Nearest –neighbor matching		Propensity score matching	
	Coefficient	t-stat	Coefficient	t-stat	Coefficient	t-stat
ATE	472524.6 (358261.3)	1.32 ^{NS}	287653.2(218869.3)	1.31 ^{NS}	137797.1(214250.2)	0.64 ^{NS}
ATET(M)	283534.3 (357001)	0.79 ^{NS}	473108.6(342777.9)	1.38 ^{NS}	256491.6(326997.9)	0.78 ^{NS}
ATET(F)	-792354.4 (458836.1)	1.73*	26194.3(122466.3)	0.21 ^{NS}	63070.54(108577.1)	0.58 ^{NS}
M(mean)	1024057 (351384)	2.91***				
F(mean)	551532.5 (90102.27)	6.12***				

Source: Field survey, 2018

Note: M, F, ATE and ATET mean Male, Female, Average treatment effect and Average treatment effect on treated, respectively.

Note: *** ** * &^{NS} means significant at 1%, 5%, 10% & Non-significant, respectively.

Figure in ( ) is standard error

Effect of Gender on Income Gap of the Fish Farmers

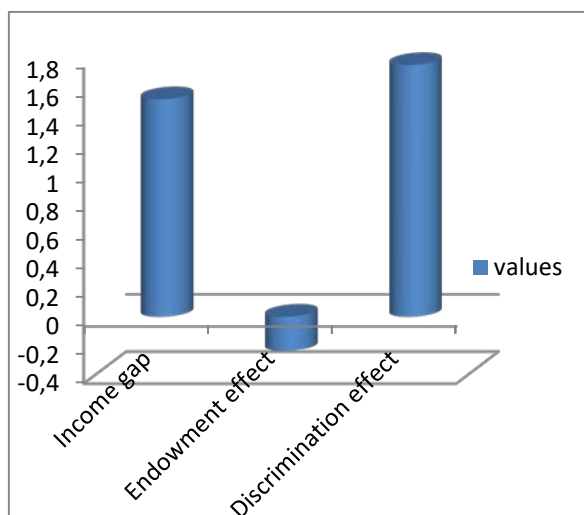
Presented in Table 6 is the gender income gap estimated using Oaxaca-Blinder decomposition model. A perusal of the Table showed the absolute contribution of each variable towards the overall income differential between male and female fish farmers. The empirical evidence showed endowment related factors *viz.* age, marital status, non-farm income and access to credit contribute favourably to the incomes of male folk; while age, education, household size, farm practices, rearing exclusive for market, rearing for consumption and market, extension contact, co-operative membership and access to credit contribute favourably to the incomes of female folk. Furthermore, the contribution of different

factors towards the income difference between the two gender categories arises due to the differences in the coefficients of the predictor variables of the two-income equation.

The empirical evidence revealed that 115.72% of the income differential between the male and female folks was majorly due to structural difference called gender while endowment differences i.e. human capital accounted for -15.72%. With the average annual income of the men and female folks being N886933.30 and N463758.40 respectively, the estimated income gap is N423174.90. Out of the total income difference of N423174.90, the difference due to superior endowment of the men folk is N66536.80, whereas the difference due to gender discrimination is N489711.70 per annum.

Thus, it means that due to gender discrimination the women folk received N489711.70 less in terms of their annual nominal income from the fish enterprise. Therefore, it can be inferred that the overall gap is attributed to discrimination. Without gender discrimination, the annual nominal income of the women folk should be N953470.10. The value of discrimination represents 105.6% of the average nominal annual income received by the women folk; thus exceed the actual total annual income of the women by 5%. It was observed that the estimated income gap is 151.85% (i.e. $\ln \bar{Y}_M - \ln \bar{Y}_F = 1.5185$), the endowment effect is -23.88% [i.e. $(\bar{X}_M - \bar{X}_F)\hat{\beta}_M = -0.2388$] while the discrimination effect is 175.73% [i.e. $(\hat{\beta}_M - \hat{\beta}_F)\bar{X}_F = 1.7573$] (Figure 1).

Therefore, it can be inferred that income gap between the men and women folks is entirely due to differences in the coefficients i.e. gender discrimination. The negativity of the portion of the income gap that is associated with the endowment effect or differences in the covariates means that relative to the men folk, women folk on the average have more characteristics associated with higher income earnings.

Figure 1. Income Decomposition Gap

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Sequel to these findings, it can be inferred that there is moderate feminization in fish farming- moderate increase in women participation in fish farming in the studied area. Furthermore, in the short-run, gender differential had effect on the income as gender inequality due to access ad control to productive resources gave male farmers advantage by earning higher income than the female farmers. However, in the long-run, gender differential has no impact on the income as the gap tends to frizzle out as time passes due to policy interventions, thus making the income variation between both gender categories negligible. Though, within the female category there is inequity in income distribution which owes to variation in the economies of size among the women gender.

The empirical evidence showed that structural difference called gender discrimination was the major factor responsible for income gap between the male and female fish farmers as the effect of endowment effect was marginal.

Therefore, subject to the above inferences, the following recommendations were proffered:

- Female farmers should be encouraged to form and join social organization so as to take advantage of social capital in order to achieve economies of scales- internal and external economies of scale *viz.* pecuniary advantages e.g. bulk discount in inputs, bargaining power in output marketing, access to credit and technical services, access to markets etc. In other words, women folk should build a strong network to optimize the benefits of empowerment to become self-sufficient in all ways, leading to less gender disparity and deprivation and helping them to sustain a quality of life.

Table 6. Income Gap Between Male and Female Farmers

Items	Male	Female	$\bar{X}_M$	$\bar{X}_F$	$\beta_M(\bar{X}_M - \bar{X}_F)$	$\bar{X}_F(\beta_M - \beta_F)$
Intercept	11.39823	12.84423				-1.446
Age	0.028988	0.027566	38.0303	32.17949	0.169602	0.045759
Marital status	-1.2846	-0.8866	0.69697	0.717949	0.02695	-0.28575
Education	0.044479	0.041157	12.42424	13.17949	-0.03359	0.04378
HHS	0.104354	-0.09347	6.621212	7.435897	-0.08502	1.471014
Experience	-0.00341	0.105058	5.863636	4.74359	-0.00382	-0.51451
Farm acquis.	-0.28959	0.244061	0.681818	0.615385	-0.01924	-0.3284
Farm practice	-0.1648	-0.3572	0.681818	0.589744	-0.01517	0.113469
Rearing for I	-0.51337	-1.27374	0.393939	0.205128	-0.09693	0.155974
Rearing C&I	0.405996	-0.55457	0.348485	0.666667	-0.12918	0.640379
NFI	0.113327	-0.00397	0.439394	0.25641	0.020737	0.030075
Extension visit	0.330194	-0.21669	0.106061	0.179487	-0.02425	0.09816
Co-op. memb.	0.530852	0.487248	0.166667	0.333333	-0.08848	0.014535
Credit access	-0.38195	-1.90181	0.075758	0.179487	0.039619	0.272796
Income	886933.3	463758.4				
LnIncome	12.6027	12.53018				
Income Gap	423174.9					
LIncomeGap	0.07252					
Endowment Difference					-0.23876	
Discrimination Difference						1.75728
Overall income diff.						1.51852
% from overall income diff.					-15.7232	115.7232
Contribution to Gap (₦)					-66536.8	489711.7
Without Discrimination					953470.1	953470.1
% of Discrimination in NI						105.5963

Source: Field survey, 2018

L, NI and N mean Logarithm, Nominal income and Naira (Nigerian currency)

\$1 = N320 at the time of study

- Policymakers should encourage credit institutions to include aquaculture among the allied activities that falls under agricultural credit. In addition, policymakers should enact an act that makes chattel a security instrument for credit advancement so that women farmers can have access to liquidity, thus enhancing their investment capital base.
- Both government and non-governmental organizations should be gender sensitive in policies and budgeting, thus achieving gender mainstreaming.
- Women entrepreneurship programme initiatives should be

made active and not passive across the three tiers of government.

- The programs/schemes, innovations and research projects should be built from a women's viewpoint, taking into account the significant contribution of women to aquaculture and the gender issues they are faced with.

Policymakers should enlighten the society on the potential threat of gender inequality in access and control to productive resources, and gender inequity in income distribution on growth and development of the local economy and the state in general.

REFERENCES

Amaefula, C., Okezie, C.A. and Mejeha, R.(2012). Risk attitude and insurance: A causal analysis. *American Journal of Economics*, 2(3): 26-32

Blinder, A.S.(1973). Wage discrimination: reduced form and structural estimates. *Journal of Human Resources*, 8(4):436-455.

FAO (2011). *The state of food and agriculture: Women in agriculture-closing the gender gap for development*. Rome,Italy: FAO. Retrieved from <http://www.fao.org/docrep/013/i2050e/i2050e.pdf>. Accessed: September 21, 2020.

FAO (2012). *The State of World Fisheries and Aquaculture, Food and Agriculture Organization of the United Nations*, Rome, Italy. Pp. 209

FAO (2013). Mainstreaming gender in fisheries and aquaculture. A stock-taking and planning exercise. *Final Report*, Rome, Italy. Pp. 55

FAO (2017). Ending poverty and hunger by investing in agriculture and rural areas. Penang, Malaysia. <http://www.fao.org/3/9-i7556e-pdf>

FAO (2018). *The State of World Fisheries and Aquaculture 2018. Meeting the sustainable development goals*. Rome. Licence: CC BYNC-SA 3.0 IGO. <https://creativecommons.org/licenses/by-ncsa/3.0/igo>

Gallant, M.(2019). Understanding gendered preferences for climatesmart agriculture adoption in Malawi. *Major Research Papers* submitted in partial fulfillment of the requirements of the Master of Arts in International Development and Globalization. University of Ottawa, Canada.

Githukia, C.M., Drexler, S., Obiero, K.O.,Nyawanda, B.O., Odhiambo, J.A., Chesoli, J.W. and Manyala, J.O.(2020). Gender roles and constraints in the aquaculture value chain in Western Kenya. *African Journal of Agricultural Research*, 16(5):732-745

Harrison, R., Leitch, C. and McAdam,M.(2016). Identity work and the development of entrepreneurial leadership: does gender matter? In: Nelson, T., Lewis, K. and Henry, C.(Eds.), *Global Female Entrepreneurship Handbook*. London: Routledge.

HLPE (2014). Food losses and waste in the context of sustainable food systems. *A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security*. Rome, Italy 2014.

Kenya Market-Led Aquaculture Programme(KMAP)(2016). *Gender impact study submitted by ETC East Africa to Farm Africa*. Pp. 24

Kilic, T., Palacios-Lopez, A. and Goldstein, M.(2013). Caught in a productivity trap: A distributional perspective on gender differences in Malawian agriculture. *Policy Research Working Paper*, No. 6381, The World Bank.

Kruijssen, F., McDougal, C.L. and van-Asseldonk,I.J.M.(2018). Gender and aquaculture value chains: A review of key issues and implications for research. *Aquaculture*, 493:328-337.

Kumar, G., Engle, C. and Tucker, C.(2018). Factors driving aquaculture technology adoption. *Journal of World Aquaculture Society*, 49:447-476.

- Lokshin, M. and Sajaia, Z.(2011).** Impact of interventions on discrete outcomes: Maximum likelihood estimation of the binary choice models with binary endogenous regressors. *The Stata Journal*, 11(3): 11-21.
- Marwa, B.(2014).** Estimation of gender wage differentials in Egypt using Oaxaca Decomposition technique. *Paper presented at the 34th annual MEEA meeting in conjunction with the Allied Social Science Association (ASSA)*, Philadelphia, January 3-6, 2014, Pp. 1-26
- Me-Nsope, N. and Larkins, M.(2015).** Gender analysis of the pigeon pea value chain: Case study of Malawi. *Center Report Series*, No. 4. Global Center for Food Systems Innovation, Michigan State University, East Lansing, Michigan, USA.
- Mukasa, A.Nand Salami, A.O.(2016).** Gender productivity differentials among smallholder farmers in Africa: A cross country comparison. *Working Paper Series* No.231, African Development Bank, Abidjan, Cote d'Ivoire.
- Mukasa, A.N. and Salami, A.O.(2016).** Gender equality in agriculture: What are really the benefits for sub-Saharan Africa? *African Economic Brief*, 7(3):1-12
- Munguti, J.M., Obiero, K.O., Orina, P.S., Musa, S., Mwaluma, J., Mirera, D.O., Ochiewo, J., Kairo, J. and Njiru, J.M.(2017).** *State of Aquaculture in Kenya*. Laxpress Services, Nairobi, Kenya, Pp. 133.
- Ndanga, L.Z.B., Quagraine, K.K. and Dennis, J.H.(2013).** Economically feasible options for increased women participation in Kenyan Aquaculture value chain. *Aquaculture*, 415:183-190.
- Oaxaca, R.(1973).** Male-female wage differentials in urban labor markets. *International Economic Review*, 9:693-709.
- Onyenweaku, C.E.(1997).** Impact of technological change on output, income, employment and factor shares in rice production in Southeastern Nigeria. *Issues in African Rural Development Monograph Series, Monograph #5*, African Rural Social Sciences Research Networks, Winrock International, 1997.
- Revathy, N., Thilagavathi, M. and Surendran, A.(2020).** A comparative analysis of rural-urban migrants and non-migrants in the selected region of Tamil Nadu, India. *Economic Affairs*, 65(1): 23-30.
- Rutaisire, J., Kabonesa, C., Okechi, J.K. and Boera, P.N.(2010).** Lake Victoria Basin: Gender issues in fish farming. In: Flintan, F. and Tedla, S. (Eds.), *Natural Resource Management. The impact of Gender and Social Issues*. Published by the International Development Research Centre (IDRC).
- Schumacher, K.P.(2014).** *Gender relations in global agri-food value chains-A review*. *Erde*. <https://doi.org/10.12854/erde-145-10>.
- Tobin, J.(1958).** Estimation of relationship for limited dependent variables. *Econometrica*, 26: 26-36
- van-Eerdewijk, A., Wong, F., Vaast, C., Newton, J., Tyszler, M. and Pennington, A.(2017).** White Paper: A conceptual model of women and girls' empowerment. *Technical Report*. March, 2017. <https://www.researchgate.net/publication/315516870>
- Weeratunge, N. and Pant, J.(2011).** Gender and aquaculture: Sharing the benefits equitably. The World Fish Center, Penang, Malaysia. *Issues Brief*, 32:12.
- Weeratunge, N., Chiuta, T. and Choudhury, A.(2012).** Transforming aquatic agricultural systems (AAS) towards gender equality: A five country review. *Working Paper*, CRP1.3 Aquatic Agricultural Systems, The World Fish Center, Penang. Pp. 83
- Williams, S.B.(2000).** Economic potentials of women in small-scale fisheries in West Africa. Obafemi Awolowo University, Nigeria. *IIFET 2000 Proceedings*.

WALSH'UN AİLENİN KENDİNİ TOPARLAMA GÜCÜ ÜZERİNE KURAMSAL
BAKIŞ AÇISI

WALSH'S THEORETICAL POINT OF VIEW ON FAMILY RESILIENCE

Özden TURGUT*

*Arş.Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Afyon/Türkiye
ORCID-ID: 0000-0003-3620-8869

Yazışma Adresi:

Özden TURGUT
E posta: ozden5@hotmail.com

Gönderim Tarihi : 08 Eylül 2020

Kabul Tarihi : 12 Ekim 2020

ÖZ

Bu çalışmada, Walsh'un ailenin kendini toparlama gücü konusundaki kuramsal bakış açısı sunulmaktadır. Froma Walsh, aileyi kendini toparlayabilen bir bütün olarak ele alan bir kuram geliştirmiştir. Bu kapsamda, hem tek tek aile bireylerinin kendini toparlama güçlerini, hem de tek bir yapı olarak ailenin güçlü yönlerini vurgulamış, karşılaşılan sınavıcı olayları da ailenin gelişmesi için birer fırsat olarak görmeyi önermiştir. Buna göre aile hem ekolojik hem de gelişimsel bir bakış açısı ile incelenmektedir. Ayrıca ailenin karşı karşıya kaldığı travmatik durumlara karşı incinmezliği olduğu öne sürülmektedir. Aksine, ailenin kendini toparlama gücü, ailenin, karşılaştığı durumları uyum sağlayarak karşıladığı, esnek bir duruş sergilediği ve yıpratıcı süreçlerden en az hasarla çıkmayı başardığı bir psikolojik süreçtir. Bu süreç, aileyi sadece şu anki sorunlarla başa çıkabilmekte değil, gelecekte karşı karşıya kalabileceği başka sorunları da ele alabilecek güce erdirmeyi amaçlamaktadır. Bu derleme çalışmasında, Walsh'un geliştirmiş olduğu bakış açısı, alan yazın taraması yapılarak ele alınmakta ve tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Ailenin kendini toparlama gücü, Kuramsal bakış açısı

ABSTRACT

This review aims to introduce Walsh's theoretical point of view on family resilience. Froma Walsh has developed a theoretical approach on "family" as a resilient structure. She has simultaneously approached both the resiliency of the individuals making up the family and an integrated monolith of individuals together. She has also suggested to see the challenges that the family is coming face to face as opportunities for the family to go forward. In this regard, the family is analysed both on an ecological and developmental point of view. The claim does not tell that the family is never hurt. On the contrary, this theoretical point of view tells that the family can adapt the difficult situations by a flexible attitude. Every challenge the family has faced would teach something that can be used by the family afterwards. This is a literature review that aims to focus on Walsh's approach to the concept "family resilience."

Keywords: Family, Family resilience, Theoretical point of view

Atıf için (How to cite): **Turgut Ö.** Walsh'un Ailenin Kendini Toparlama Gücü Üzerine Kuramsal Bakış Açısı. Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 2020;2(2):46-54..

GİRİŞ

Froma Walsh, ailenin kendini toparlama gücü kavramı konusunda önemli çalışmalar yapmış bir yazardır. Walsh, aileleri kriz durumunda ve çoklu stres koşullarında güçlendirmek için kendini toparlama gücü yönelimli, toplum temelli bir yaklaşım geliştirmiştir (<http://ccfhchicago.org/faculty/faculty-descrip/froma-walsh/>). Bu derleme çalışmasında, aile ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapmış ve özellikle ailenin kendini toparlama gücü (family resilience) kavramı üzerine çalışmış olan yazarın bakış açısının ele alınması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışma, alan yazın taraması yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Walsh, kariyerinin başlangıç döneminde, uyum sağlayamamış ve patoloji sergileyen bireylerin aileleri üzerine eğilmiştir (Walsh, 1979). Bu tutum, daha sonra yazarın vurguladığı gibi, geleneksel klinisyen bakış açısının, aileye, patoloji temelli bakması ve ailenin güçlü yanlarını görmemesinden kaynaklanmaktadır (Walsh, 2012). Walsh, aileye yönelik çalışmalarında, aile için normalin ne anlama geldiğine ve ailenin güçlü yanlarına eğilmiştir. Bu çalışmalarını, ailenin kendini toparlama gücü (family resilience) kavramı kapsamında gerçekleştirmiş ve geliştirmiştir. Bu kapsamda, incinebilirliğin rol oynadığı birçok bağlam üzerinde çalışmıştır. Bu bağlamlardan bazıları, çocukluk hastalığı-engelliliği, travmatik kayıp sonrası güçlenme ve yaşamın ilerleyen dönemlerindeki zorluklara uyumdur. Bunun dışında, ailenin, bir kültürel bağlam içerisinde sosyal bir grup olduğunu dikkate alarak, kültürün içinde önemli yer tutan aşkınlık/maneviyat bileşenlerinin ailenin kendini toparlamasında nasıl işlevsel olabileceği üzerinde de çalışmıştır.

AİLENİN KENDİNİ TOPARLAMA GÜCÜ

Aile terapisi aileye bakış açısını değiştirirken, Walsh da bu değişimin önemli bir parçası olmuştur. Zaman içinde

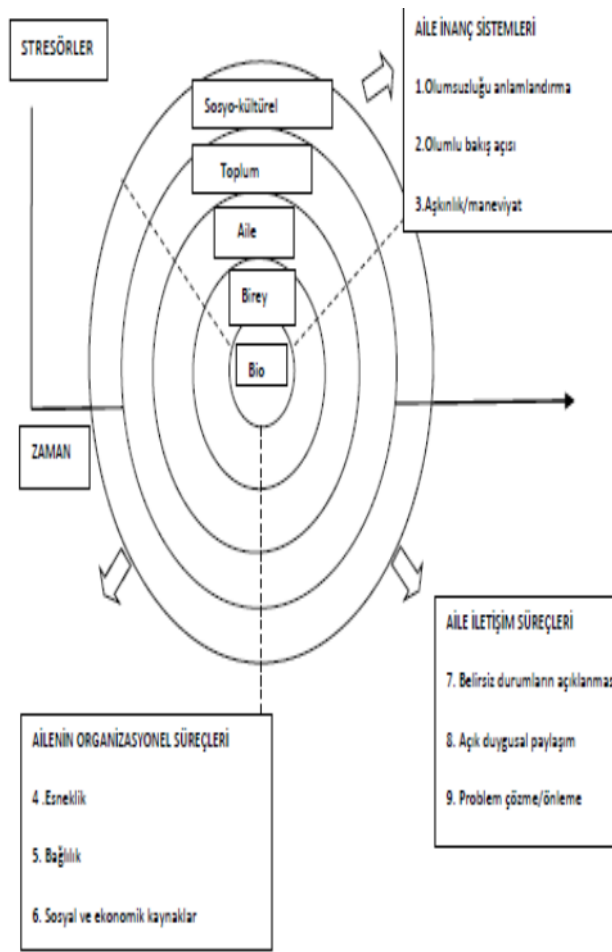
aileye yönelik bakışın değişmesi ile aile terapisi ailede neyin yanlış gittiğini araştırmaktan uzaklaşmıştır. Odak, ailede daha güçlü işlevsellik ve iyi oluş için ne yapılabileceğine çevrilmiştir (Walsh, 2011). Ailenin, içinde bulunduğu zorlukların içerisinde kendi güçlü yanlarını ve potansiyelini öne çıkarması, çaresizlik, başarısızlık ve suçluluk hislerine karşı onu güçlendirirken, gurur, özgüven ve “yapabiliriz” ruhunu pekiştirmektedir (Walsh, 2003b). Böylelikle, karşısına çıkan zorlukla, kendi çabası sayesinde mücadele eden bir aile söz konusu olmaktadır. Bu noktada, ailenin, zorluk karşısında aciz bir grup değil, birlikte harekete geçip ayakta kalabilen, bu gayret esnasında dönüşen bir yapı olarak görülmesi vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda, ailenin kendini toparlama gücü yaklaşımı, ailenin sadece güncel problemini çözmesi ile ilgilenmemektedir. Ailenin, aynı zamanda daha sonra karşılaşılabileceği sınamalara hazırlanmasını da içermektedir. Bu anlamda, bir krize müdahale modeli olmaktan çok, aileye önceki yaşantılarından öğrenme ve etkili başa çıkma stratejilerini planlamada destek olunarak, olası kriz(ler)in önlenmesi sağlanmaktadır (Walsh, 1996).

Ailenin kendini toparlama gücüne odaklı yaklaşım, aileyi bir bütün olarak işleyen organizma olarak görmektedir. Yaklaşım, sadece “sağ kalanları” kurtarmaktan ziyade, zorluk yaşayan ailelere, gösterdikleri gayretleri için saygı ve şefkatle yaklaşp, kendilerini onarma potansiyellerine destek olmakta ve yapabileceklerinin en iyisini yapmalarına yardım etmektedir (Walsh, 2002b). Burada aile, kendi kendine harekete geçebilen, karşılaştığı olaya tepki verebilen bir yapı olarak görülmektedir. Dolayısıyla, kendini toparlama gücüne odaklı bir bakış açısı, aileleri yara almış olarak değil, sınanmış olarak görür; ailelerin kendi kendilerini onarma potansiyelini vurgular (Walsh, 1996).

Walsh’un yaklaşımı, aile işlevselliğini, geniş sosyal bağlamıyla ve

çok kuşaklı yaşam döngüsü temelinde görebilmeyi amaçlar; ekolojik ve gelişimsel bakış açılarını birleştirir. Ekolojik bakış açısı sayesinde, her bir ailenin kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri dikkate alınır. Gelişimsel bakış açısı ise, ailenin karşılaştığı zorluğu, her bir aile üyesinin ve ailenin genel yaşam döngüsü bağlamında anlamayı kolaylaştırır. Ayrıca, ailenin kendine özgü, tüm üyelerine az veya çok etkide bulunan inançları da bu yaklaşımda dikkate alınır. Walsh'un ailenin kendini toparlama gücüne dair kuramsal modeli, Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Walsh'ın (2016b) Ailenin Kendini Toparlama Gücü Modeli

Şekil-1'de de görüldüğü gibi, Walsh'un ailenin kendini toparlama gücü modeli, hem ekolojik, hem gelişimsel bakışı içermektedir. Model, aileyi, kendine özgü inançları ve özellikleri ile zaman içinde belirli değişimler geçiren, adeta canlı bir organizma

olarak izlemekte ve anlamaya çalışmaktadır. Bu model, aynı zamanda, aileyi meydana getiren bileşenler olarak bireyleri ve ailenin içinde yaşayıp uyum sağladığı toplumsal yapıyı da kapsamakta ve kavramsallaştırmaktadır.

Kendini toparlama gücü, yanlış bir biçimde incinmezlik olarak görülebilmekte ve krizden hemen sıyrılıp uzaklaşma beklentisi ön plana çıkabilmektedir. Böyle bir bakış açısı, kendini toparlama gücü olan kişilere özgü bir karakter olduğunu, onların zorlu yaşantılardan hiç yara almadan kurtulabildikleri ve hayatlarına devam ettiklerini varsaymaktadır. Bu bakış açısında incinebilirlik zayıflık olarak, travmatik yaşantılara normal tepkiler ise patolojik olarak görülür. Oysa kendini toparlama gücü üzerine çalışan yazarlar, travmatik olayların etkisinden uzaklaşmanın çok çabuk ve kolay çözümleri bulunmadığını vurgulamaktadır. Kendini toparlama gücü, acı çekmeyi ve azimli olmayı; krizi, ortaya çıkan zorluklarla uğraşırken kendi kimliğimize entegre etmemizi gerektirir (Walsh, 2002a). Bir kriz, aile için bir uyandırıcı olabilir ve ailenin, gerçekte neyin önemi olduğuna dikkat etmesine yardım edebilir. Aile üyeleri, bu süreçte, farkında olmadıkları kaynakları ve yeteneklerini keşfedebilir (Walsh, 2002b).

Kriz ve sına, uyumlu bir yaşam öyküsü için bir gerginlik kaynağıdır ve aynı zamanda düzenleyici araçtır. Bu kriz doğal bir afet de olabilir, kişisel bir trajedi de. Söz konusu zorluk, kişinin anlam dünyasında bir kriz meydana getirir ve kişisel bütünlüğü kesintiye uğratma tehlikesini artırır. Bu gerginlik, kişinin kendi yaşam öyküsünü inşa etmesine ya da yeniden düzenlemesine yol açar (Walsh, 1996). Kendini toparlama gücü, zorluklarla başa çıkmanın ötesinde dönüşüm ve büyümeyi içerir (Walsh, 2002a). Kendini toparlama gücü olan aileler, açık hedefler ve öncelikler ortaya koyar ve bu hedeflere ulaşmak için somut adımlar atarlar. Küçük başarılar üzerinden yol alırlar ve başarısızlıkları öğrenme yaşantıları olarak ele alırlar (Walsh, 2003b). Ayrıca bu aileler evrimsel bir zaman algısına sahiptir. Bu, yaşam boyunca ve kuşaklar boyunca

süregiden bir büyüme ve değişim süreci anlamına gelmektedir (Beavers ve Hampson, 1990). Aile üyeleri, yıkıcı dönüşümleri, paylaşılan yaşam akışlarındaki dönüm noktaları olarak görürler. Aynı zamanda, sıkıntıyı normalleştirip bağlamsallaştırarak, kendi tepkileri ve yaşadıkları zorlukları, sıkıntı kaynağı durum eşliğinde anlaşılabilir olarak algılarlar (Akt. Walsh, 2003b)

Ailenin kendini toparlama gücü, ailenin karşılaştığı zorluğa karşı gayret gösterebilmesi ile bağlantılıdır. Kendini toparlama gücü, iyi bir şekilde çaba göstermeyi, süreç içinde gösterilen gayreti ve zorluktan öğrenmeyi, en sonunda da bu yaşantıyı birey olarak ve aileyle paylaşılan hayatla bütünleştirmeyi içerir. Dolayısıyla aile üyelerinin, kendilerini toparlaması, yeni beceriler ve daha güçlü bağlar geliştirmeleri ile bağlantılıdır (Rolland ve Walsh, 2006). Kısacası, bir kriz ya da travmadan sonra toparlanma, bir sonuç değil, zaman içindeki bir yolculuktur (Walsh, 2003a). Kendini toparlama gücü, destekleyici ilişkilerle beslenmektedir (Walsh, 2002a). Çoğu kültür, ailedeki uyumluluğa büyük değer verir ve ailenin gereksinimlerini, bireyin tercihlerinin üstünde görür (Falicov, 1998; Akt. Walsh, 2011). Bu noktada bireyin de gereksinimlerinin, aile açısından önemi unutulmamalıdır. Ailenin kendini toparlama gücü inşa edilerek, aile işlevsel bir birim olarak kuvvetlendirilir ve ailenin, tüm bireylerinin kendini toparlama güçlerini desteklemesine yardım edilir (Walsh, 1996).

Ailenin kendini toparlama gücü, bireysel kendini toparlama gücü ile de yakından ilişkilidir. Çünkü bireysel kendini toparlama gücü, ilişkiselliğe temellidir (Walsh, 2003a). Bu, Walsh'un, ailenin kendini toparlama gücü çerçevesinin, aile sistemler bakış açısı ile tutarlı olduğunu göstermektedir. Ailenin kendini toparlama gücü, aileyi bir sistem olarak ele alan bakış açısına dayanmaktadır (Walsh, 1996). Buna göre, ailenin sistem olması ile bağlantılı olarak, bir üyenin karşılaştığı stres verici olay ve problem, tüm aileyi etkilemekte; sonrasında ailenin problemleri ele alma süreçleri, olumlu uyum sağlama ya da

ilişkisel işlevsizliğe yol açabilmektedir (Walsh, 2011). Dolayısıyla, bir ailenin bu sınamaları nasıl ele aldığı, bireyin ve ailenin toparlanması açısından çok önemli rol oynamaktadır (Walsh, 1996). Ailenin kendini toparlama gücü, ailelerin krizler ya da sürekli streslerle daha etkili başa çıkmalarını ve bu mücadeleden daha güçlü bir hale dönüşerek çıkmalarını kolaylaştıran anahtar süreçleri tanımlamayı hedeflemektedir (Walsh, 1996).

Aile içi ilişkilerin nasıl ele alındığı ve ailenin bir bütün olarak hareket edip edememesinin sonuçları açısından bir örnek açıklayıcı olabilir. Walsh (2011) tarafından sunulan vaka şöyledir: Sekiz yaşında bir çocuk, annesi madde bağımlılığı tedavisi gördüğü için anneannesinin vesayetine geçmiş; tedavi bittiğinde tekrar kendi annesinin vesayetine geçmiştir. Tedavi sürecinde anneannesinde kalan çocuk, annesinin yanında iken anneannesinden ayrı kalmaktadır. Çünkü anne, velayeti kendi elinden almış olan anneanneye çok kızgındır. Anne, bununla beraber iş ve çocuk bakımının talepleri ile başa çıkmakta zorlanmakta ve velayeti kaybetme riski taşımaktadır. Yapılan müdahalede, anne ve anneannenin arasındaki ilişkinin onarılması ve rolleri üzerinde çalışılmıştır. Anneannenin rolü, çocukları yeterli olmayan anneden kurtarma rolü değil, kendi kızının iş ve çocuk bakımının talepleriyle daha iyi başa çıkmasına destek olma şeklinde değiştirilmeye çalışılmıştır. Anneanne, anne isteyken çocukların bakımı için destek verme ile hem anneyi hem de torunlarını desteklemektedir (Walsh, 2011). Bu örnekte de görüldüğü gibi, ailenin kendini toparlama gücüne dayalı bakış açısına dayalı müdahale, ailenin kendini onarma kapasitesini desteklemektedir (Walsh, 1996).

Walsh, geleneksel klinik bakışın normal kavramına bakışını eleştirerek, değişen bir dünyaya uyum sağlamayı sağlayan esnekliğe sahip olabilmek için yeni bir normallik algısı inşa etme gereğini vurgulamıştır (Walsh, 2002a). Güçlü yanlarına odaklanarak aileyi anlamaya çalışmak "Sağlıklı bir aile nasıldır?" sorusuna yanıt aramayı gerektirmektedir. Hayata, incinmez olma illüzyonu ile başlıyoruz. Ama

neredeyse tamamımız, bizi çok zorlayan bir kriz deneyimliyoruz. İncinebilir olma ve risk, insan olma koşulunun birer parçası olmakla birlikte, kendini toparlama gücü de insan olma koşulunun parçasıdır. Sağlıklı, başa çıkma gücü olan ailelerin de sorunları vardır. Sağlıklı ve sağlıksız aileyi ayıran asıl nokta, hüküm süren aile süreçlerinin sağlıklı işliyor olup olmadığıdır. Bir başka deyişle, önemli olan, ailenin karşılaştığı stres kaynaklarına nasıl yanıt verdiği (Walsh, 2003a). Ailenin kendini toparlama gücü, yapılan hataları öğrenme deneyimi olarak görerek ve küçük başarılar ile desteklenir (Walsh, 2011). Ailenin güncel kriz ile başa çıkma becerisinin desteklenmesi, sonra karşılaşılabileceği sorunlara karşı da ona yardımcı olmaktadır. Çünkü ailenin şu anki kriz durumunu yönetme becerisini desteklemek, onun gelecekteki sınamaları karşılama yeterliliğini de artırmaktadır (Walsh, 2011).

Bunun yanında, sağlıklı bir ailenin kimlerden oluştuğu, geleneksel bakış açısına göre tek biçimli iken, günümüzde, evcil hayvanlar da aile üyesi olarak yerlerini almaktadırlar. Bir kadın, kedilerinin, evlilik, boşanma, yeniden evlenme ve dul oluşu sırasında kendisinin sürekli yol arkadaşı olduklarını belirtmiştir (Walsh, 2016a).

Walsh, ailenin güçlü yanlarına dayalı bakış açısını, üzerinde çalışma yaptığı her alana taşımıştır (Walsh, 2011). Ailenin kaynakları, önemli sağlık problemi gibi zorluklara pozitif uyum sağlamada anlamlı etkide bulunur. Burada, ailenin işbirliği yapan bir takım olarak işlev göstermesi, fark yaratan noktadır. Ailenin kendini toparlama gücünü geliştirmeye yönelik çabalar, ilişkisel bağları güçlendirerek tüm aile üyelerinin iyi oluşunu desteklemeyi amaçlamaktadır (Rolland ve Walsh, 2006). Bir krizi birlikte atlatan çoğu aile, ilişkilerinin, krizden önceki haline göre çok daha özel ve sevgi dolu hale geldiğini belirtmektedir (Stinnett ve diğ., 1985; Akt. Walsh, 1996). Dolayısıyla, zorluklara karşı birlikte çalışma, aile üyelerini birbirine daha yakın hale getirmektedir.

Ailede sağlık sorunu ve/veya engelli bir çocuğun olması durumunda, ailenin kendini toparlama gücü, etkili başa çıkma ve

uyum sağlama ile çocukların ve ailelerin yaşam kalitesini güçlendirmede destek sunan bir psikososyal haritadır (Rolland ve Walsh, 2006). Kabul edilmelidir ki, karşılaşılan zorluğun hissedilen şiddeti ile aile yapısı, rolleri ve sorumlulukları değişime uğramaktadır (Rolland ve Walsh, 2006).

Ailenin bir bütün olarak zorluk karşısında uyum sağlaması, bu zorluğu, birlikte aşmaları gereken bir engel olarak görmelerine bağlı gibi görünmektedir. Örneğin, hastalık yaşantısına uyum sağlamayı, aile üyelerinin paylaştığı bir sınama olarak çerçeveleme, ailenin kendini toparlaması sürecine destek olmaktadır (Rolland ve Walsh, 2006). Bu bakış açısı işlevseldir çünkü kendini toparlama gücü, zaman içinde çoklu, yineleyici süreçleri içermektedir. Bir örnek olarak, boşanma durumunda, boşanmaya uyum, boşanma öncesi atmosfer ve ayrılma kararı, yasal süreçlerden geçme, evlerin, rollerin ve ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gibi birçok aşamayı içermektedir (Walsh, 1991; Akt. Walsh, 1996). Dolayısıyla aile üyelerinin, zorluk karşısındaki işbirliği yapma yönündeki tutumu zaman içinde devam ettirmesi gerekmektedir.

Ailenin travmatik bir olay sonrasında toparlanması da büyük önem taşımaktadır. Ailenin kendini toparlaması bakış açısı ile yapılan müdahalede, travmatik yaşantıdaki zorluk bağlamsallaştırılır ve ilişkisel ağlardaki güçlü yanlar ve kaynaklar, iyileşme ve travma sonrası büyüme için değerlendirilir (Walsh, 2007).

Walsh'un travmatik olay sonrasında ailenin kendini nasıl toparlayabileceğine yönelik sunduğu bir örnek ABD'de 2005 yılında meydana gelen ve 1836 kişinin hayatını

kaybettiği (https://tr.wikipedia.org/wiki/Katrina_Kas%C4%B1rgas%C4%B1) Katrina kasırgası ile ilgilidir. Kasırgadan aylar sonra, yakındaki bir kasabada bir öğretmen, sokakta kalan 12 yaşında bir çocukla karşılaşır. Ne olduğu sorulduğunda, çocuk, babasıyla eve yaklaştığında, selde sürüklenen annesini gördüklerini, babasının, kendisine yüzüp annesini kurtarmasını söylediğini, ama

kendisinin donup kaldığını, yardım edemediğini, babasının buna çok kızdığını söyler. Sonrasında çocuk evden kaçar ve o andan itibaren ailesini görmez. Babasına, yüzme bilmediğini söylemekten utanır. Annesini kurtaramamış olmaktan dolayı kendini affedememektedir. Danışmanla birlikte kendi kasabasına giderler, amcası ile konuştuklarında amcası, o gün sel sularının iyi bir yüzücünün bile başa çıkamayacağı kuvvette olduğunu söyler. Amcası çocuğun babasının da yüzme bilmediğini ve bu nedenle çocuktan yüzmesini istemiş olabileceğini, kendi çaresizliğini çocuğa böyle yansıtmış olabileceğini söyler. Amca, çocuğu babası ile bir araya getirir ve o kötü günün ardından iyileşme başlar (Walsh, 2007).

Ailenin kendini toparlama gücü çerçevesi, ekolojik ve gelişimsel bakış açılarını bir araya getirmektedir. Bu sayede, aile işlevselliğini, daha geniş sosyokültürel bağlam ile kuşaklar boyu hayat döngüsü kapsamında görebilmektedir (Walsh, 2003b). Kendini toparlama gücü temelli bir yaklaşım, her aileyi, kendine özgü sınamaları, sınırlılıkları ve kaynakları ile değerlendirir. Ailenin kaynakları, ekolojik bir bakış açısı yardımıyla sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir. Ekolojik bir bakış açısı ile bireysel ya da ailevi zorluk, sosyo-kültürel bağlam içerisinde anlaşılır ve ele alınır (Walsh, 2011).

Ailenin karşılaşmış olduğu sınamalar, beklendik yaşam döngüsü geçişleri de olabilir, ani ya da zamansız meydana gelen olaylar şeklinde de olabilir (Walsh, 1996). Beklendik yaşam döngüsü süreçleri, gelişimsel bir bakış açısını gerektirmektedir. Her bir gelişimsel aşamada, incinebilirliği arttıran stres verici olaylarla, kendini toparlama gücünü destekleyen koruyucu mekanizmalar arasında değişen bir denge bulunur. Ailenin, akranların ve daha geniş sosyal güçlerin göreceli etkileri de her aşamada değişime uğrar (Walsh, 1996). Dolayısıyla, ailenin karşılaştığı her zorluk, aile açısından aynı şiddette deneyimlenmez. Bazı zorluklar, gelişimsel açıdan, aile yaşam döngüsünün hassas bir noktasına denk

gelebilir. Aile için bir krizin etkisi, bireysel ve aile yaşam döngüsü içerisindeki zamanlamasına bağlı olarak değişebilmektedir (Rolland ve Walsh, 2006).

Gelişimsel bakış dediğimizde, objektifimizi bütün bir yaşam sürecine çevirmeliyiz. Bu kapsamda ihmal edilen bir yaşam dönemi yaşlılık dönemidir. Walsh da bu konuda çalışmıştır. Yaşlılık dönemi, bireyin incinebilirliğinin arttığı, zayıflıklarının daha ön plana çıkabildiği bir yaşam dönemidir. Dolayısıyla ailede yaşlılık dönemini geçirmekte olan bir kişinin olması, aileyi de duruma uyum sağlama gereğiyle yüz yüze bırakmaktadır. Bir ailenin, yaşamın daha geç evrelerinde karşılaştıkları sınamalara yaklaşımı, daha önceki örüntüleri, yaşam deneyimleri ve kültürel bakış açısı ile bağlantılı olarak gelişir. Bu yaşam dönemindeki başarılı bir dönüşüm, değerler ve amaçların yeniden düzenlenmesi ile enerjinin ve ilişkilerin yeniden yönlendirilmesini içerir (Walsh, 2016a).

Yaşlılık dönemi ile ailenin de incinebilirliğinin artması, bu yaşam döneminin önemli simgesi emeklilik ve kültürel yapı ile bağlantılı değişimlere sebep olabilir. Örneğin, ebeveyn-çocuk bağının güçlü olması, bazı ailelerde üçgenleşmeye yol açabilmektedir. Emekli olmasının ardından "para kazanan" statüsü ve bu statünün getirdiği özgüveni yitirdiğini hisseden bir baba, oğlu ile ittifak kuran eşine yönelik öfke duyup, aşırı içmeye başladığında, bu durum, ailenin belli bir yaşam döneminde oluşan stres ile başa çıkamaması anlamına gelmektedir. Bu örneğin de gösterdiği gibi, Walsh'a (2016a) göre, ilerleyen yaşta olsa da, birey kendinin değerli olduğunu hissetmeye gereksinim duymaya devam etmektedir. Giderek artan gereksinimleri nedeniyle, anne-babalara çocuk gibi muamele edilmesi ve utandırılmaları, istenmeyen bir tutumdur. Çünkü finansal, duygusal vb. ihtiyaçlarını karşılıyor olmak, rollerin değiştiği anlamına gelmemektedir. Kısacası, Walsh'a (2016a) göre, bugün zayıflıkları öne çıksa da, ebeveynler uzun süren yetişkin yaşam deneyimine sahip olmaya devam etmekte ve saygıyı hak etmektedirler.

İlerleyen yaşlarda bireyin kendini toplama gücünü üst düzeyde tutması için, bu yaşam dönemi ile ilgili algısı üzerinde çalışmaya ihtiyacı olabilmektedir. Yaşlanmayı kişisel, ilişkisel ve ruhsal evrim olarak, yeni öğrenme, değişim ve büyüme vesilesi olarak görmek, zorlukların üstesinden gelme cesaretini besleyecektir (Walsh, 2016a).

Walsh'un bakış açısında, postmodern yaklaşımın etkisi görülmektedir. Postmodern yaklaşıma göre, kişinin gerçekliği, kendi öznel algısına göre inşa edilmektedir. Aile sistemleri kuramı ve aile terapilerinin erken dönemlerinde, anlam ve niyet kavramlarından uzak durulmakta ve daha çok yapısal ve iletişim örüntüleri ele alınmaktaydı. Yakın zamana gelindiğinde ise, postmodern kuramın etkisiyle, yaşantıların öznel anlamı ve anlamın sosyal inşası ile paylaşılan inanç sistemleri daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır. Travmatik bir olay, ailenin kültürel ve dini inançlarına temellenen baskın inançlarını uyandırarak algılarını ve tepkilerini etkilemektedir (Walsh, 2003a). Dolayısıyla, ailenin karşı karşıya geldiği zorluğa verdiği anlam, bağlantılı tutum ve davranışlarını önemli ölçüde etkileyecektir.

Konu yaşamda karşılaşılan bir kriz olduğunda, bu krizle, güçlü yönler odaklı yaklaşımla iyileşerek, dönüştürerek çıkmak için, inanç sistemlerine odaklanarak, anlam verme, olumlu bir bakış açısı ve aşkınlık /maneviyat yoluyla gelişme söz konusu olabilmektedir. Örneğin, ciddi bir rahatsızlıkla mücadele eden bir yetişkinin, henüz küçük yaşta olan çocuklarının büyümelerine eşlik edebileceği kadar uzun yaşamayı istemesi ve bu yöndeki çabası, onun olumlu inançlarıyla desteklenebilir. Çünkü birçok birey ve aile, zor zamanlarında gücü, teselli ve rehberliği kültürel ve dini geleneklerinde bulabilmektedir (Walsh, 2003a).

Anlam arayışı, dini bir inanış şeklinde olsun veya olmasın, kendini toplama gücü açısından belirleyici önemdedir. Yaşamda bir kimliğe sahip olmak ve anlamı aramak, yaşam boyu sürer. Araştırmalar, kişisel inanış ve ritüellerin, bağışıklık ve kalp-damar sistemlerini, olumlu duyguları ve beyin

aktivitesini güçlendirerek iyi oluşu ve iyileşmeyi desteklediğini göstermektedir (Schaie ve Krouse, 2004; Akt. Walsh, 2016a). Yaşamdaki amacı daha yüksek düzeyde olan yaşlı kişilerin, Alzheimer ve zihinsel işlevlerde azalma belirtileri ile ilerleyen hastalıklara yakalanma riskinin daha az olduğu bulunmuştur (Boyle, Buchman, Barnes ve Bennett, 2010). Bu bulgunun da, Walsh'un bakış açısını desteklediği görülmektedir.

Bireyde olduğu gibi, aile açısından da anlam arayışı, inançlar ve maneviyat büyük önem taşımaktadır. Maneviyat ile kişi kendi dışındaki bireyler, insan topluluğu, doğa ve kainat ile bağlantı kurarak kendini aşar. Her aile, kültürel, manevi ve çok kuşaklı geleneklerine bağlı olarak, kendi maneviyatını inşa etmektedir. Bu inşa süreci, aile yaşam döngüsü sürecinde dinamik bir görünüm sergiler. Sistem bakış açısı ile bakıldığında, maneviyat ile aile arasında zaman içinde karşılıklı bir etki olduğu görülmektedir. Anlamlı manevi inanç ve uygulamalar ailelerin ve aile üyelerinin daha güçlü olmalarına destek olabilmekte; benzer şekilde, aile üyelerinin kendi aralarında paylaştıkları manevi yaşantılar, aile üyelerinin inancını daha güçlü hale getirebilmektedir (Walsh, 2010).

Çağdaş yaklaşımlar, aile ile çalışan uzmanların, bireysel danışan ve ailelere yönelik tutumları üzerinde de etkili olmuştur. İnşasında Walsh'un da rol aldığı aile terapisi, ailenin güçlü yanlarına odaklandığı gibi, terapist ile aile üyelerinin hiyerarşik değil karşılıklı saygı ile işbirliği içinde çalıştığı bir düzene geçmiştir (Walsh, 2011). Ayrıca dikkat çekilen bir nokta da, terapi çok fazla sorun odaklı olduğunda, sorunlu yaşantının tekrarlanmış olmasıdır. Olumlu etkileşimler ile başa çıkma çabalarını destekleyen müdahaleler, stresi azaltmada, özgüveni ve daha etkili işlevselliği arttırmada daha etkili olmaktadır. Ailenin kaynaklarını ve potansiyelini harekete geçirerek, karşılıklı destek için bağları kuvvetlendirerek, aileler umut, özgüven ve sınamalar karşısında yeni yeterlilikler kazanmak için yüreklendirilmiş olur (Walsh, 2011; 2017).

Terapinin özellikleri denince, Walsh'un üzerinde çalıştığı bir diğer alan da, cinsiyet olmuştur (Walsh ve Scheinkman, 1989). Walsh, aileyi bir sistem olarak incelerken, cinsiyeti görmezden gelmenin, bu sistem bakışına uymadığı görüşündedir ve geleneksel aile terapisi yaklaşımlarının cinsiyet temelli tutumlarına da dikkat çekmiştir. Bu anlamda, sistem bakış açısının ortaya çıktığı yıllarda, kadının, erkek tarafından tanımlanan "diğeri" olduğu ve kadının yaşantılarının bu nedenle görünür olmadığına işaret etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derleme çalışmasında, Walsh'un ailenin kendini toparlama gücü ile ilgili çalışmaları alanyazın taraması ile incelenmiştir. Aile terapisi alanında geniş bir çalışma ortaya koymuş olan Walsh'un aileyi hem bireylerin özelliklerini hem de bir bütün olarak işleyen tek bir yapı olarak ele aldığını, gelişimsel bakış açısını gözden kaçırmamış olduğunu ve sınamalar karşısında kendini toparlama gücü olan bir organizma olarak değerlendirdiği ifade edilebilir. Walsh'un bakış açısında aile, ekolojik bir çerçevede ele alınmaktadır. Aile hem kendi içindeki gelişimsel süreçleri devam ettirmekte, hem de dışında olup bitenlere yanıt vermektedir. İdeal bir kendini toparlama gücü seviyesinde bulunulduğunda, dışarıdan kaynaklanan sarsıcı durumlar ilk olarak

anlamlandırılmakta, olumlu bir bakış açısı ile ele alınmaktadır. Bu süreçte aşkınlık ve maneviyat kaynaklarına başvurulmaktadır. Eşzamanlı olarak, esneklik ve bağlılık gibi psikolojik kaynaklar ile sosyal ve ekonomik kaynaklar harekete geçirilmektedir. Bu aşamada en kritik bileşenlerden biri ailenin iletişim süreçleridir. Birey ve aile açısından belirsiz olan durumların açıklanması, duyguların açıkça ve işlevsel bir biçimde paylaşılması ve önleyici bir tutumla problemlerin ele alınması önem taşımaktadır. Walsh, aileyi incinmez bir yapı olarak görmemektedir. Ailenin yıpratıcı süreçlere karşı esnek ve işlevsel yanıt verebilen, kendini toparlama gücü olan bir yapı olduğunu belirtmektedir. Ailenin, her döneminde sınıyıcı durumlarla karşılaşabildiğini, örneğin travmatik olaylar sonrasında toparlanabilmenin bu bakış açısı ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra, yaşlılık dönemindeki bireylerden oluşan ailelerde, bireylerin iletişim süreçlerinin, ailenin kendini toparlama sürecinde önem taşıdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, Walsh'un aileye bakış açısı, ailenin başına gelen beklendik ya da beklenmedik olaylara bir bütün olarak işlevsel yanıt verebilen bir yapı olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

Boyle, P.A., Buchman, A.S., Barnes, L.L., & Bennett, D.A. (2010). Effect of a purpose in life on risk of incident Alzheimer disease and mild cognitive impairment in community-dwelling older persons, *Archives of General Psychiatry*, 67(3), 304-310.

Rolland, J.S., & Walsh, F. (2006). Facilitating family resilience with childhood illness and disability, *Curr Opin Pediatr*, 18, 527-538.

Walsh, F. (1979). Breaching of family generation boundaries by schizophrenics, disturbed and normals, *International Journal of Family Therapy*, 1(3), 254-275.

Walsh, F. (1996). Family resilience: A concept and its application, *Fam Proc*, 35, 261-281.

Walsh, F. (2002a). Bouncing forward: Resilience in the aftermath of September 11, *Fam Proc*, 41, 34-36.

Walsh, F. (2002b). A family resilience framework: Innovative practice applications, *Family Relations*, 51(2), 130-137.

Walsh, F. (2003a). Crisis, trauma, and challenge: A relational resilience approach for healing, transformation, and growth, *Smith College Studies in Social Work*, 74(1), 49-71.

Walsh, F. (2003b). Family resilience: A framework for clinical practice, *Family Process*, 42(1), 1-18.

Walsh, F. (2007). Traumatic loss and major disasters: Strengthening family and community resilience, *Fam Proc*, 46, 207-227.

Walsh, F. (2010). Spiritual diversity: Multifaith perspectives in family therapy, *Family Process*, 49, 330-348.

Walsh, F. (2011). *Family therapy: Systemic approaches to practice*; "Theory and practice in clinical social work" içinde; Ed.: J. Brandell; ss.153-178. Sage.

Walsh, F. (2012). *Family resilience: Strengths forged through adversity*. "Normal family processes" içinde; Ed.: F. Walsh; ss. 399-427. 4th Ed. New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2016a). *Families in later life: Challenges, opportunities, and resilience*. "The expanding family life cycle: Individual, family and social perspectives" içinde; Eds.: M.McGoldrick, B. Carter ve N. G. Preto; ss. 339-359. 5. Bs. New York: Pearson.

Walsh, F. (2016b). Family resilience: A developmental systems framework, *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 313-324.

Walsh, F. (2017). *Aile dayanıklılığı: Sıkıntılarla dövülmüş güçlü yönler*. "Normal aile süreçleri" içinde; ss.409-438. Ed.: F. Walsh. 4. Baskıdan çeviri. Çev.Ed.: M.Kaya. Ankara: Pegem Akademi.

Walsh, F., & Scheinkman, M. (1989). *(Fe)male: The hidden gender dimension in models of family therapy*. "Women in families" içinde; Ed.: M. McGoldrick, C.M. Anderson ve F. Walsh, ss. 16-41. New York: Norton.

MÜLTECİ VE GÖÇMEN KADINLARDA KADIN SAĞLIĞI SORUNLARI*

WOMEN'S HEALTH ISSUES IN REFUGEE AND MIGRANT WOMEN

Meryem ÖNGEN** Nurcan KIRCA***

ÖZ

**Araş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Antalya/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-8708-3336

***Dr. Öğr. Üyesi. Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Antalya/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-1856-4026

Mülteci ve göçmen kadınlar göç sırasında baskı, fiziksel ve cinsel şiddet ve yaşamı tehdit eden durumlar olmak üzere çok sayıda travmaya maruz kalabilirler. Göç sonrasında ise, dil engeli, barınma, beslenme, eğitim, iş bulma, sağlık kurumlarına ve tıbbi tedavilere erişimin kısıtlı olması, sağlık sigortasının bulunmaması, cinsel sağlık taramaları ve aile planlaması yöntemleri ile ilgili bilgi eksikliği ve olumsuz tutumlar, istenmeyen gebelikler, güvenli olmayan küretaj ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi nedenlere bağlı olarak da sağlık açısından risk altında olan gruplar arasındadırlar. Ayrıca ataerkil değerler, kültürel ve bireysel tabular üreme sağlığı, cinsel sağlık ve ana-çocuk sağlığı konularında sağlık okuryazarlığını ve edinilen bilgileri davranışa dönüştürebilmeyi olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu sebeple, hemşirelerin ve diğer sağlık profesyonellerinin, mülteci ve göçmen kadınlarda kadın sağlığı, üreme sağlığı ve cinsel sağlık konularını dikkatli bir şekilde ele almaları ve hasta ilişkilerini kadınların cinsel ve üreme sağlığı ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân verecek şekilde yönetme becerisine sahip olmaları gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Kadın, Mülteci, Sağlık Sorunları

Yazışma Adresi:

Meryem ÖNGEN
E posta: ongenmeryem@gmail.com

Gönderim Tarihi : 06 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 28 Kasım 2020

*Bu makalenin özeti 22-24 Ekim 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Uluslararası Dezavantajlı Gruplara Multidisipliner Yaklaşım Sempozyumu"nda sözel bildiri olarak sunulmuştur.

ABSTRACT

Refugee and migrant women can be subjected to a number of traumas during migration, including coercion, physical and sexual violence, and life-threatening situations. After migration, they are also among the groups at risk in terms of health due to reasons such as language barrier, accommodation, nutrition, education, employment, limited access to health institutions and medical treatments, lack of health insurance, lack of information and negative attitudes about sexual health screening and family planning methods, unwanted pregnancy, unsafe abortion and sexually transmitted diseases. In addition, patriarchal values, cultural and individual taboos can negatively affect health literacy on reproductive health, sexual health and maternal and child health and the ability to transform the acquired knowledge into behavior. Therefore, nurses and other healthcare professionals need to carefully address women's health, reproductive health and sexual health issues in refugee and migrant women, and have the ability to manage patient relationships in a way that enables them to meet women's sexual and reproductive health needs.

Keywords: Immigrant, Women, Refugee, Health Problems

Atıf için (How to cite): Öngen M, Kırca N. Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Kadın Sağlığı Sorunları . Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 2020;2(2):55-69.

GİRİŞ

Göç, savaş, hastalık ve yoksulluk gibi nedenlere bağlı olarak bireylerin ve grupların vatandaşlığa sahip oldukları veya vatandaşlığa sahip olmadıkları başka bir ülkeye kalıcı olarak ikamet etmek amacıyla yaptıkları bir harekettir (Kaypak ve Bimay, 2016). Mülteciler, baskı, çatışma, savaş, şiddet veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan diğer koşullar nedeniyle korktukları için menşe ülkeleri dışında bulunan ve sonuç olarak “uluslararası korumaya” ihtiyaç duyan kişilerdir. Göçmen teriminin ise tek tip bir tanımı bulunmamakla birlikte genellikle göçmen ile mülteci terimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak göçmen kişiler, genellikle daha iyi ekonomik fırsatlar aramak için gönüllü olarak bir yerden başka bir yere hareket etmektedir. Evlerine güvenli bir şekilde dönemeyen ve bu nedenle uluslararası hukuk kapsamında belirli korumaları olan mülteciler için bu tanım geçerli olmamaktadır. Ayrıca bu iki tanımın karıştırılması mülteci kişilerin korumaya ihtiyaç duyduğu bir zamanda, mültecilere ve sığınma kurumuna verilen kamu desteğini zayıflatabilir (UNHCR, 2016). Türkiye, dünyada en yüksek sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir ve mevcut jeopolitik konumu bunda önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin yaklaşık olarak, 3.6 milyon kayıtlı Suriyeli ve 330 bine yakın diğer milletlerden mülteciye ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir (UNHCR, 2020).

Mülteci ve göçmenler, göç sırasında yaşamı tehdit eden durumlar da dâhil olmak üzere çok sayıda travmaya maruz kalabilirler (Foster, 2001). Ayrıca göç edilen ülkede de, barınma, beslenme, eğitim, iş bulma ve sağlık hizmetlerine ulaşım gibi birçok konuda sıkıntılar ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Önal ve Keklik, 2016). Mülteci ve göçmen kadınlar, istismar, şiddet, stres, dil engeli, gebelik, mevcut kronik hastalık ve enfeksiyon hastalığı durumu, yaşanan çevredeki sağlık koşullarının yeterli olmaması ve sağlık kurumlarına ve tıbbi tedavilere erişimin kısıtlı olması gibi nedenlere bağlı olarak sağlık açısından risk

altında olan gruplar arasındadır (Kahler, Sobota, Hines ve Griswold, 1996). Bu sebeple göçmen ve mülteci kadınların, kadın sağlığı, üreme sağlığı, cinsel sağlık, postpartum bakım, güvenli küretaj ve diğer sağlık alanlarına yönelik ihtiyaçlarının değerlendirilerek karşılanması gerekmektedir.

MÜLTECİ VE GÖÇMEN KADINLARDA KADIN SAĞLIĞI SORUNLARI

Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Sorunları

Üreme sağlığı “üreme sistemi, onun fonksiyonları ve işleyişine ilişkin bütün alanlarda sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, zihinsel ve sosyal yönden en üst düzeyde iyi olma durumu” şeklinde tanımlanmaktadır (SB, 2009). Cinsel sağlık ise fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal iyiliği ve zorlama, ayrımcılık veya şiddet içermeyen zevkli, güvenli cinsel deneyimleri kapsayan geniş bir kavramdır. Ayrıca, cinsel sağlığa yönelik eğitim alma, ayrımcılığa uğramama, istediği zaman istediği sayıda çocuğa sahip olma ve cinselliği istediği zaman yaşama hakkını da ifade etmektedir (WHO, 2020). Cinsel sağlık ve üreme sağlığı, kadınların yaşam kalitesinin önemli bir parçası olmasına rağmen, bu hizmetlerin mülteci ve göçmen kadınlar tarafından kullanımı düşüktür ve bu da cinsel sağlık ve üreme sağlığına yönelik sorunlara neden olmaktadır (Gagnon, Merry ve Robinson, 2002).

Mülteci ve göçmen kadınlarda, hijyenik olmayan çevre koşullarında yaşama, yoksulluk, sağlık sigortasının bulunmaması, sağlık hizmetlerine ve sosyal hizmetlere erişimin sınırlı olması ve dil engeli gibi nedenlere bağlı olarak kadın sağlığı ve dolayısıyla üreme sağlığı sorunları ortaya çıkabilmektedir (Gagnon, 2004). Ayrıca cinsel sağlık taramaları, HPV aşısı ve aile planlaması yöntemleri ile ilgili bilgi eksikliği veya olumsuz tutumlar, istenmeyen gebelikler, güvenli olmayan küretaj, cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve servikal patolojilerin tanımlanmasında gecikme gibi

üreme sağlığı ve cinsel sağlığa zarar verebilecek durumlar gelişebilmektedir (McMullin, De Alba, Chavez ve Hubbell, 2005; Ngum Chi Watts, Liamputtong ve Carolan, 2014; Salad, verdonk, de Boer ve Abma, 2015). Mülteci kadınlarda aile planlaması yöntemlerini kullanma oranlarının düşük olması, doğurganlık oranlarının yüksek olması, genital temizliğe yönelik hatalı uygulamaların fazla olması ve büyük çoğunluğunun serviks ve meme kanseri tarama kontrollerini yaptırmamış olması bu kadınlarda üreme sağlığına yönelik koruyucu davranışlarda ve aile planlaması hizmeti almada yetersizliğin olduğunu göstermektedir (Gümüş ve ark., 2017). Mülteci ve göçmen kadınların üreme sağlığı konusunda bilgi eksiklikleri ve aile planlamasına yönelik yöntem kullanım oranlarının düşük olması nedeniyle plansız gebelik oranlarının ev sahibi ülkedeki kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu belirtilmiştir (McMichael, 2013; Ngum Chi Watts ve ark., 2014).

Göçmen ve mülteci kadınlarda, sahip oldukları kültürel özelliklerini ve statülerinin devamlılığını sağlamak için çocuk doğurmanın önemli olduğu ve bu sebeple göçmen ve mülteci kadınların aile planlaması hizmetlerinden yeterince yararlanmadıkları belirtilmiştir (Kara ve Nazik, 2018). Benzer şekilde, kültürün, eğitim düzeyinin, sosyoekonomik durumun, kendi kararlarını alma ve iletişim durumunun ve gebelik sayısının göçmen ve mülteci kadınlarda antenatal bakıma yönelik tutumları da etkilediği saptanmıştır (Taşçı Duran, 2016). Türkiye’de mülteci olan ve olmayan gebeler ile yapılan bir çalışmada, 12-19 yaş adölesan gebelik oranlarının mülteci kadınlarda daha fazla olduğu (%14.3’e karşılık %5.3) ve mülteci kadınların %41.3’ünün antenatal bakım almadığı belirlenmiştir. Perinatal hiçbir olumsuz sonuç gözlenmediği ve gruplar arasında erken doğum oranları açısından bir farklılık bulunmadığı belirtilmiştir (Erenel ve ark., 2017). Türkiye’de yapılan başka bir çalışmada, 41 yaş ve altında doğum yapan mülteci kadınların yaş ortalamasının 18 olduğu,

%26’sında erken doğum görüldüğü, sezaryen oranının %26 olduğu, bebeklerin %10’unun düşük ve %6’sının çok düşük doğum ağırlıklı olduğu ve neonatal ölüm oranının %1.8 olduğu saptanmıştır (Büyüktiryaki, Canpolat, Alyamaç Dizdar, Okur ve Kadioğlu Şimşek, 2015). Türk ve Suriyeli mülteci kadınlarda obstetrik ve neonatal sonuçların karşılaştırıldığı bir çalışmada; mülteci gebe kadınlarda adölesan gebelik oranının önemli ölçüde daha yüksek olduğu, antenatal takip ve taramaları yaptırmama oranının ise düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca preterm prematür membran rüptürü (%0.2’ye karşılık %1.6), erken doğum (%0.7’ye karşılık %4.2) ve düşük doğum ağırlığı (%5.8’e karşılık %12) oranlarının da yüksek olduğu bildirilmiştir. Sezaryen oranının mülteci kadınlarda daha düşük olduğu belirtilmiştir (%38’e karşılık %32) (Ozel ve ark., 2018). Mülteci kadınlarda gebelikte yetersiz beslenmenin ve yetersiz antenatal bakımın, erken doğum ve fetüste düşük doğum ağırlığı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Turkay ve ark., 2020). Mülteci kadınlarda sezaryen oranlarının daha düşük olması ise doğum için hastaneye başvurulduğunda servikal dilatasyonun genellikle 4 cm ve üzerinde olmasına bağlanmaktadır (Erenel ve ark., 2017).

Yurt dışında yapılan çalışmalarda ise; fetal distres, erken doğum, düşük doğum ağırlığı, fetal anomali, malprezantasyon, amniyotik sıvı anomalileri, düşük APGAR skoru, yenidoğan yoğun bakım ihtiyacı, ölü doğum, gestasyonel diyabet, preeklamsi, sezaryen doğum ve enfeksiyonlar gibi fetal ve maternal morbite ve mortalite ile ilişkili olumsuz sorunların gelişme riskinin mülteci ve göçmen kadınlarda daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Suarez ve ark., 2000; Van Roosmalen, Schuitemaker, Brand, Van Dongen ve Bennerbroek Gravenhorst, 2002; Johnson, Reed, Hitti ve Batra, 2005; Merry, Small, Blondel ve Gagnon, 2013; Wilson Mitchell ve Rummens, 2013; Gibson Helm ve ark., 2014). Mülteci ve göçmen kadınlarda ilk doğum yaşının küçük olduğu, büyük çoğunluğunun aile planlaması yöntemlerini kullanmadığı, gebelik

oranlarının ve çocuk sayısının fazla olduğu, antenatal bakım ve üreme sağlığı hizmetlerinden daha az yararlandıkları belirtilmektedir (Kalkan ve ark., 2014; Islam ve Gagnon, 2016). Tüm veriler değerlendirildiğinde yapılan çalışmalarda farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Sonuçlardaki bu farklılıklar kadınların eğitim düzeyleri, evlilik ve gebelik yaşı, beslenme ve gebelikte kilo alma durumları ve kültürel inançlarından kaynaklanabilir. Ayrıca ev sahibi ülkenin ekonomisine bağlı olarak göçmen ve mültecilere sunulan imkânlar, sağlık hizmetinin kalitesi, mültecilerin bu kaynaklara erişimi, tercümanlık hizmetleri, aile planlaması danışmanlığı konusunda zorluklara ve ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok etkenin mülteci kadınların kadın sağlığı veya gebelikte antenatal bakım hizmeti almak için sağlık kurumlarına başvurmalarını etkileyebilir (Kiyak ve ark., 2020).

Mülteci ve göçmen kadınlarda kültürel, bireysel ve ataerkil değerler üreme sağlığı, cinsel sağlık ve ana-çocuk sağlığı konularında sağlık okuryazarlığını ve edinilen bilgileri davranışa dönüştürmeyi olumsuz olarak etkileyebilmektedir (Ngum Chi Watts ve ark., 2014; Meldrum, Liamputtong ve Wollersheim, 2016). Ayrıca dil engelinin de üreme ve cinsel sağlığa yönelik hizmetlerden yeterince yararlanamamada önemli bir etken olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple üreme sağlığına ve cinsel sağlığa yönelik bilgiye ulaşma ve sağlığı korumaya yönelik davranışların geliştirilmesi yeterli değildir (Ussher ve ark., 2012; Botfield, Newman ve Zwi, 2016). Mülteci ve göçmen kadınlara kapsamlı sağlık hizmeti sunabilmek için üreme sağlığı ve cinsel sağlık ile ilgili kültürel ve sosyal engellerin de anlaşılması ve tüm kadınların güvenli tıbbi bakım, cinsel sağlık eğitimi ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimlerinin sağlanması gerekmektedir (Metusela ve ark., 2017). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, Suriyeli mültecilere ücretsiz sağlık hizmeti sunmakta ve sağlık kaynaklarına erişimlerini kolaylaştırmaktadır (Turkay ve ark., 2020). Ayrıca gebe ve postpartum dönemdeki

mülteci kadınlara ücretsiz olarak demir ve D vitamini takviyeleri dağıtılmaktadır (Ekmekci, 2017). Bazı hastanelerde mültecilere dil engelleri konusunda yardımcı olmak için Suriyeli tercümanlar da bulunmaktadır (Erenel ve ark., 2017). Ayrıca mülteci kadınlarda kadın sağlığı sorunlarının olmamasının, 12 ay boyunca düzenli olarak verilen anne eğitimlerinin ve doğum öncesi ziyaretlerin fetal ve maternal sağlık yönünden gebelik sonuçları üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu belirtilmektedir (Kiyak ve ark., 2020).

Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Cinsel Yolla Bulaşan Enfeksiyonlar

Kalabalık yaşam koşulları, psikolojik sorunlar, gıda, güvenli su, sanitasyon ve sağlık hizmetlerine ulaşımın kısıtlı olması mülteci ve göçmen gruplarda bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ayrıca göçmen ve mülteci kadınların cinsel istismara maruz kalması, çok eşlilik, ihtiyaçları karşısında cinsel birlikteliğe zorlanması ve seks işçiliği yapmak zorunda kalmaları cinsel yolla bulaşan hastalıklara maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Austin, Guy, Lee Jones, McGinn ve Schlecht, 2008; Liu, Li, Hong ve Yao, 2016; Kurtuldu ve Şahin, 2018).

Human papilloma virüsü (HPV), cinsel yolla bulaşan, yaygın görülen bir enfeksiyondur. HPV'nin birçok genotipi bulunmakla birlikte onkojenik tipleri serviks, vulva, vajina, anüs ve penis kanserlerine neden olmaktadır (de Martel, Plummer, Vignat ve Franceschi, 2017). Dünya genelinde HPV ile ilişkili yılda 528 bin yeni kanser vakası ve 250 binden fazla ölüm bildirilmektedir (WHO, 2018). HPV enfeksiyonu ile ilgili mülteci ve göçmen kadınların bilgi ve tutumlarına ve bu kadınlarda enfeksiyonun sıklığına ve mortalite oranlarına odaklanan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Johnson, Mues, Mayne ve Kiblawi, 2008; Agenor ve ark., 2018; Napolitano, Gualderi, Santagati ve Angelillo, 2018). Yapılan bazı çalışmalarda ev sahibi ülke ile karşılaştırıldığında göçmen kadınlarda HPV enfeksiyonu ve aşılmasına

yönelik bilgi ve tutumların yeterli olmadığı, HPV aşılması ve serviks kanseri taramalarını yaptırma oranlarının daha düşük olduğu, servikal kanser yükünün ve mortalitenin ise daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Johson ve ark., 2008; Agenor ve ark., 2018; Napolitano ve ark., 2018). Göçmen ve mülteci kadınlarda tıbbi hizmetlere erişim ile ilgili sıkıntılar, sağlık bilgilerinin yetersiz olması, dil engeli ve kültürel uyumsuzluk gibi çeşitli engeller HPV enfeksiyonu, bulaş yolu ve aşılama ile ilgili konularda bilgi eksikliği ve olumsuz tutumların gelişmesine sebep olabilir. Sağlık profesyonelleri HPV enfeksiyonu ve aşılama ile ilgili en önemli güvenilir bilgi kaynağıdır. Bu durum, sağlık profesyonellerinin HPV enfeksiyonu ve HPV aşılması hakkında bilimsel olarak sağlam bilgilerin yayılmasında ve ilgili bilgilerin sunulmasında ve önleme stratejilerini uygulamada önemli rollerinin olduğunu göstermektedir (Gargano ve ark., 2015; Greenfield ve ark., 2015; Napolitano ve ark., 2018). Ayrıca HPV hakkında eğitimlerin sadece teorik bilgileri değil aynı zamanda aşılama ile ilgili inançları ve tutumları da kapsamı gerektiği belirtilmektedir (Napolitano ve ark., 2018).

Mülteci ve göçmen kadınlarda İnsan immünyetmezlik virüsü (HIV) geçişi ve etkileri konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Abdool Karim ve ark., 2010). HIV immün sistemde görev alan hücrelere nüfuz ederek immün sistemin zayıflamasına neden olur ve zamanla Edinsel Bağışıklık Yetmezliği Sendromu (AIDS) adı verilen bir hastalık tablosunun gelişmesine sebep olur. HIV nedeniyle enfeksiyon hastalıklarının görülme sıklığı ve ciddiyeti artar. Türkiye’de HIV testi pozitif tespit edilerek bildirimi yapılan toplam vaka sayısı 24.237’dir. Bu vakaların %19.28’i kadınlar ve %15.69’u yabancı uyruklu kişilerden oluşmaktadır (SB, 2020). HIV ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar için, çok eşlilik, küçük yaşta cinsel ilişkiye girme, kendinden yaşça büyük biri ile cinsel ilişkiye girme ve prezervatif kullanmama gibi riskli davranışların bulaşma riskini arttırdığı

belirtilmektedir (Stulhofer, Graham, Bozicevic, Kurfin ve Ajdukovic, 2009). HIV dünya genelinde önemli bir sağlık sorunudur ve erkeğin çok eşli olması, erken yaşta evlilik, hormonal değişiklikler, cinsel şiddete maruziyet, psikolojik ve sosyal faktörlere bağlı olarak kadınlar daha fazla risk altındadır (Kumbasar Karaosmanoğlu, 2018). Göçmen ve mülteci kadınlar göç öncesinde, göç sırasında ve göç ettikleri yerde cinsel istismara maruz kalabilirler. Bu durum göçmen kadınlarda HIV ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklar için önemli bir etkidir. Bununla ilgili yapılan bir çalışmada, göçten sonra HIV(+) kadınların HIV(-) kadınlara göre cinsel istismara maruz kalma ve seks işçiliğine zorlanma oranının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (%15’e karşılık %4) (Pannetier, Ravalihasy, Lydie, Lert ve Desgrees du Lou, 2018).

Sifiliz, *Treponema Pallidum*'un neden olduğu yaygın görülen bir enfeksiyondur. Tedavi edilmeyen sifiliz, gastrointestinal, kardiyak ve nörolojik bozukluklar gibi birçok sisteme ait sorunların gelişmesine neden olmaktadır (Nyangoma ve ark., 2017). Sifiliz teşhisinin atlanması, diğer bakteriyel ve tedavi edilebilir cinsel yolla bulaşan hastalıklara kıyasla daha fazla maternal ve fetal/neonatal sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşayan göçmen ve mültecilerin daha savunmasız olduğu ve enfeksiyon prevalansına ilişkin yeterli verinin bulunmadığı belirtilmektedir (McGready ve ark., 2015). Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir çalışmada, devlete bağlı tüm mülteciler arasında sifiliz oranının 373/100.000 olduğu tahmin edilmektedir (Nyangoma ve ark., 2017). ABD’de sifiliz için ön taramanın zorunlu olduğu ve pozitif sonuç gösteren mültecilerin yeniden yerleştirilmeden önce tedavi edilmeleri gerektiği belirtilmiştir (CDC-HHS, 2016).

Mültecilerde gonore ve klamidya enfeksiyonunun özgül prevalansına ilişkin çalışmalar da sınırlıdır. Gonore, *Neisseria gonorrhoeae* adı verilen bakterinin neden olduğu, genellikle cinsel temas sonucu bulaşan ve anneden bebeğe geçen bir

hastalıktır. Hem kadın hem de erkeklerde üreme sisteminin mukoz membranlarını enfekte eder. Genellikle asemptomatiktir, ancak olağandışı akıntı, ağrılı idrar yapma, pelvik ve abdominal ağrı, ateş gibi semptomlarında gelişmesine neden olabilir (CDC, 2019). Mülteci ve göçmenlerde hastalık riskini arttıran durumlar arasında, yetersiz ve kalabalık yaşam koşulları, cinsel istismar, sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olması ya da erişememe gibi faktörler yer almaktadır (WHO, 2018). ABD’de gonore için de ön taramanın zorunlu olduğu ve pozitif sonuç gösteren mültecilerin yeniden yerleştirilmeden önce tedavi edilmeleri gerektiği rapor edilmiştir (CDC-HHS, 2016). Klamidya, Chlamydia trachomatis enfeksiyonunun neden olduğu, yaygın görülen bir cinsel yolla bulaşan hastalıktır. Kadınlarda servisit, uretrit, pelvik inflamatuvar hastalık, fallop tüplerinde tıkanıklık, ektopik gebelik, kronik pelvik ağrı gibi ciddi sorunların gelişmesine neden olabilir. Klamidya, enfekte bir partnerin penisi, vajinası, ağız veya anüsü ile cinsel temas yoluyla bulaşır. Ayrıca doğum sırasında enfekte anneden bebeğe perinatal olarak yayılabilir ve bu da maruz kalan bazı bebeklerde oftalmi neonatorum veya pnömoniye neden olabilir (CDC, 2016). En yüksek enfeksiyon prevalansı 15-25 yaş arası kişilerde görülmektedir. ABD’de 25 yaşından küçük cinsel olarak aktif mülteci kadınların ve çok partnerli, enfekte partneri olan veya yeni partneri olan 25 yaşından büyük mülteci kadınların klamidya yönünden taranması tavsiye edilmektedir (Le Fevre ve U.S. Preventive Services Task Force, 2014). Mülteci popülasyonda klamidya prevalansına ilişkin yayınlanmış çok az veri bulunmasına rağmen, 2.500’den fazla mültecinin katıldığı bir çalışmada %0.6’lık bir oran bulunmuştur. Bu oranın genel popülasyondan önemli ölçüde daha düşük olduğu bildirilmiştir. Aynı çalışmada gonore prevalansı ise %0.2 olarak bulunmuştur (Stauffer ve ark., 2012).

Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Mental Sağlığa Yönelik Sorunlar

Mülteciler göç ederken ve göç ettikleri yerlerde yoksulluk, istismar ve kötü

yaşam koşulları gibi olumsuz durumlar nedeniyle kısa ve uzun dönemde psikolojik sıkıntılar yaşayabilmektedirler (Foster, 2001; Porter ve Haslam, 2005; Li, 2016). Ayrıca göç sonrası etnik ve dini nedenlerle ayrımcılığa maruz kalmanın, sosyokültürel uyum sorunları yaşamamanın ve yoksulluğun mental sağlığı olumsuz yönde etkileyen önemli etkenler olduğu belirtilmektedir (Gee, Spencer, Chen, Yip ve Takeuchi, 2007; Torres, Driscoll ve Voell, 2012). Yapılan bir çalışmada, her 10 yetişkin mülteci en az birinde posttravmatik stres bozukluğu geliştiği ve her 20 kişiden birinde majör depresyon bulunduğu saptanmıştır (Fazel, Wheeler ve Danesh, 2005). Mülteci ve göçmenlerin kültürleşme stresi, ayrımcılık ve aile çatışması yaşamalarının stresi ve mental rahatsızlık riskini arttırdığı belirtilmektedir (Sangalang ve ark., 2019). Ancak göç öncesi yaşanan travmanın, mülteciler arasında artan mental sağlığa yönelik riskler için en yaygın neden olduğu vurgulanmıştır (Hollander, Bruce, Burström ve Ekblad, 2011). Özellikle, göç öncesinde yüksek beşeri sermayeye sahip olan göçmenlerin göç sonrası sosyoekonomik statü kaybı yaşamalarının mental sağlığı ciddi anlamda etkilediği ifade edilmiştir (Porter ve Haslam, 2005).

Mülteci ve göçmen kadınlar göçten ciddi boyutlarda etkilenmektedir. Savaşa, şiddete ve kayıplar yaşamaya bağlı olarak gelişen travma ve yoğun stres, depresyon ve stres bozukluğuna yatkınlığı arttırabilmektedir (Baş, Molu, Tuna ve Baş, 2017). Göç edilen yerde ise, yoksulluk, işsizlik, sosyal statü kaybı, yalnızlık ve kültürel uyum sorunlarına bağlı olarak göçmen ve mülteci kadınlar strese maruz kalırlar (Demir ve Arıöz, 2014). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün raporuna göre, depresyon ve anksiyete sıklığının mülteci kadınlarda erkeklere oranla daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Priebe, Giacco ve El-Naib, 2016). Travma sonrası stres bozukluğu gelişimi göç öncesi ve göç sırasında travmatik deneyimlere maruz kalma ile depresyonun ise göç sonrası kötü sosyoekonomik koşullar ile ilişkili olduğu rapor edilmiştir (Priebe ve ark., 2016).

Ayrıca gebe ve postpartum dönemdeki mülteci ve göçmen kadınlar, belirli sosyal ve sağlık ihtiyaçları yönünden özellikle savunmasızdırlar (Fellmeth, Fazel ve Plugge, 2016). Göçmen ve mülteci gebe kadınlarda mental sorunların değerlendirildiği bir çalışmada; bu kadınlarda yoğun üzüntü, öfke, korku, duygular üzerinde kontrol kaybı ve uygun olmayan sosyal davranışların gelişebildiği görülmüştür. Aile desteğinin olmaması ve gelecekle ilgili kaygıların bulunmasının mental sorunların ortaya çıkma riskini arttırdığı belirtilmiştir. Ayrıca utanç duygusu nedeniyle intihar düşüncelerinin de bulunduğu tespit edilmiştir (Fellmeth ve ark., 2015). Düşük ve orta gelirli ülkelerde perinatal depresyon oranlarının yaklaşık olarak %16-20 arasında değiştiği ve bu oranın göçmen kadınlarda %42'ye kadar çıkabildiği vurgulanmaktadır (Collins, Zimmerman ve Howard, 2011; Fisher ve ark., 2012; Parsons, Young, Rochat, Kringelbach ve Stein, 2012). Bu durumun ekonomik, psikososyal, sağlık sistemi, gebelik, düşük sosyal destek ve göç gibi çeşitli faktörler ile ilişkili olabileceği düşünülmekte ve kesin bir neden tanımlanamamaktadır (Fellmeth ve ark., 2016).

Göçmen ve mülteci kadınlar için gelişen mental sağlık sorunlarına karşı yardım aramada birçok engel bulunmaktadır. Bu engeller arasında, hastalık ve tedavi seçenekleri ile ilgili bilgi eksikliği, duygusal sorunları açıklamada ve tıbbi tedavi almada isteksizlik, stigma korkusu ve utanç gibi durumlar yer almaktadır (Kirmayer ve ark., 2011). Ayrıca mental sağlığa yönelik sorunların tanınması ve uygun şekilde tedavi edilmesi, dil engeli, kültürel farklılıklar, göç ve yeniden yerleşimle ilişkili çeşitli stres faktörlerine bağlı olarak güçleşmektedir. Bu sebeple, mental sağlık sorunlarının tespit edilebilmesi için eğitimli tercümanlar ve kültür komisyonlarından yararlanılarak toplum organizasyonları ile istişarelerde bulunulması gerektiği belirtilmiştir. Bu bireylerle ve aileleri ile özel görüşmeler yapılmasının etkili olabileceği düşünülmektedir (Kirmayer ve ark., 2011).

Ayrıca birinci basamakta yaygın görülen mental sağlık sorunlarının teşhisi ve tedavisinde genel nüfus için yapılan uygulamaların, mülteci ve göçmen bireyleri kapsayacak şekilde genişletilebileceği belirtilmektedir. Ancak bu noktada etkili bir yaklaşım için, hasta-sağlık profesyoneli arasındaki iletişime, hastaların davranışlarına ve kültürel farklılıklara dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kleinman ve Benson, 2006).

Mülteci ve Göçmen Kadınlarda Cinsiyet Eşitsizliği ve Cinsiyete Dayalı Şiddet

Cinsiyet eşitsizliği, biyolojik, psikolojik ve kültürel normlardaki farklılardan kaynaklanan kadın ve erkeğin eşit olmadığı fikridir. Kadınların ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlardaki insani haklarının ve temel özgürlüklerinin tanınmaması, kadınların bu haklardan yararlanmasının engellenmesi, kısıtlanması ve mahrum bırakılması şeklinde tanımlanmaktadır (Şimşek, 2011). Cinsiyete dayalı şiddet ise dünya genelinde önemli bir halk sağlığı sorunudur, bir insan hakları ihlali ve bazı durumlarda insanlığa karşı bir suçtur. Cinsiyete dayalı şiddet, cinsel şiddet, duygusal-psikolojik şiddet, fiziksel şiddet ve sosyoekonomik şiddeti içermektedir (Basile, Smith, Breiding, Black ve Mahendra, 2014). Kadının refahını ve topluma katılımını olumsuz etkilediği gibi fiziksel, mental, cinsel ve üreme sağlığı üzerinde de olumsuz etkileri olabilmektedir (Tavara, 2006).

Göç nedeniyle yaşanan sosyoekonomik zorluklar aile içi dengelerin ve geleneksel olarak atfedilen cinsiyet rollerinin değişmesine sebep olabilir. Yoksulluk, düşük eğitim düzeyi, erkeklerin iş bulmada sıkıntı yaşaması, kadınların iş yaşamına yönelmesi, erkek ve kadının sorumluluk ve rollerindeki değişimler geleneksel aile rollerini tersine çevirerek kriz durumunun ortaya çıkmasına ve kadınların fiziksel istismara maruz kalmasına neden olabilir. Ayrıca çalışan mülteci kadınların işverenleri tarafından da fiziksel, sözlü ve cinsel istismara uğrayabildikleri belirtilmektedir (Akhter ve Kusakabe, 2014).

Bazı mülteci ve göçmen kadınlar, göçten önce veya sonra cinsel istismar ve diğer istismar türlerine maruz kalmış olabilirler (Freedman, 2016). Ayrıca göç edilen bölgede de tacize, cinsel istismara maruz kalabildikleri ve ihtiyaçları karşılığında cinsel birlikteliğe mecbur bırakıldıkları belirtilmiştir (Kurtuldu ve Şahin, 2018). Kadınların aile ve arkadaşlarının yanında barındırılması, barınma sorunları yaşaması ve oturma izninin bulunmamasının cinsel istismar ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Pannetier, Ravalihasy, Lydie, Lert ve Desgrees du Lou, 2018). Yapılan başka bir çalışmada da oturma izninin olmaması ve barınma olanaklarının sağlanamamasının cinsel istismar riskini önemli ölçüde arttırdığı görülmüştür (Desgrees du Lou, 2016). Mülteci kadınlar ile yapılan çalışmalarda, fiziksel, duygusal ve sosyoekonomik istismarın olduğu durumlarda genellikle cinsel istismarın da bulunduğu dile getirilmiştir (Keygnaert, Vettenburg ve Temmerman, 2012; Freedman, 2016). Bütün bu durumlara bağlı olarak istenmeyen gebelik, psikolojik travma, güvenli olmayan küretaj ve cinsel yolla bulaşan hastalık taşıma gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Austin ve ark., 2008). Geçmiş cinsel istismar ve diğer istismar türlerinin, mevcut istismar durumunun ve sekellerinin değerlendirilmesinin büyük bir hassasiyetle yapılması gerekmektedir. Bu araştırma sürecinde kadının ihtiyaçlarının ve rahatlık durumunun da göz önünde bulundurulması önemlidir.

Göçmen ve mülteci kadınlar, maddi zorluklardan ve cinsiyete yönelik şiddetten kaçınmak ve güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla evliliği bir çözüm yolu olarak görebilmektedirler. Bu sebeple evlilikler kadının rızası ile ya da rızası olmadan, özellikle de çocuk yaşta ve/veya çoklu eşli evlilikler şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bu evlilikler kadınların yaşadıkları zorlukların daha da artmasına neden olmaktadır. Ayrıca eşler arası yaş farkının fazla olmasının, çok eşli ve/veya para karşılığı evliliklerin toplum tarafından mülteci kadınlara karşı stigmatın

ortaya çıkmasında da etkili olduğu dile getirilmiştir. Bu sebeple bu kadınların kendilerini değersiz ve niteliksiz hissedebildikleri, hor görüldükleri ve istismara maruz kalma risklerinin de arttığı vurgulanmıştır (Gönül, 2020). Erken evlilik veya çok eşli evlilikler sonrasında cinsel ve fiziksel istismara maruz kalma, eğitim alamama, toplumdan izole edilme, yoksulluk, erken gebelik ve bebek ölümleri gibi durumlar nedeniyle bu kadınlarda fiziksel, mental ve sosyal sıkıntılar ortaya çıkabilmekte ve kadın sağlığı olumsuz yönde etkilenmektedir (Ağcadağ Çelik ve Vural, 2018).

Hemşireler ve diğer sağlık profesyonelleri, kadın sağlığını korumak, yükseltmek ve hastalıkları önlemek için kapsamlı bir sağlık hizmeti sunmalıdırlar. Kadın sağlığı hizmetlerinin sunumunda kadınların sağlık bakım gereksinimlerine öncelik tanınması gerekmektedir. Bu nedenle hemşirelerin ve diğer sağlık profesyonellerinin toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ve temel nedenlerinin farkında olmalarının ve politika, strateji ve uygulamalarına “insan hakları” ve “toplumsal cinsiyet eşitliği” perspektifinden bakmalarının önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca geleneksel uygulamalar, kültürel faktörler ve kadının dezavantajlı olduğu durumların bilincinde olunması gerektiği belirtilmiştir (Başar, 2017).

MÜLTECİ VE GÖÇMEN KADINLARDA KADIN SAĞLIĞI SORUNLARINDA HEMŞİRELİK YAKLAŞIMI

Çeşitli sebeplere bağlı olarak artan göçler nedeniyle sağlık profesyonellerinin mülteci ve göçmen kadınlarla etkileşimleri artmaktadır. Bu noktada hemşireler önemli roller üstlenmektedir. Hemşirelerin bakım hizmeti verdikleri göçmen ve mülteci kadınların aile yapısı, inançları, kültürleri, ekonomik durumları, eğitim durumları ve sosyal rolleri gibi birçok konuda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir (Aydın, 2017). Ancak bu noktada, kültür, din ve dil farklılıkları nedeniyle iletişim sorunları ortaya çıkabilmektedir. Hastalara eşit ve

kaliteli hizmet sağlayabilmek için göç koşulları, kültürel geçmiş ve dil farklılığı gibi çeşitli faktörlerin anlaşılması gerekmektedir (Alpern, Davey ve Song, 2016). Bu nedenle hemşireler ve diğer sağlık profesyonellerinin tıbbi teorik bilgi ve klinik uygulama bilgisine ek olarak kültürler arası ve kültürel yeterlilik ile ilgili eğitimleri de almaları gerektiği belirtilmektedir. Bu eğitimlerin sağlık profesyonellerinin kültürel farkındalıklarını arttırmalarında, hastalarına karşı daha anlayışlı olmalarında ve profesyonel tercüman kullanma gibi iletişimi sağlamaya yönelik çözüm önerileri üretebilmelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir (Vazquez Navarrete, Terraza Nunez, Vargas Lorenzo ve Lizana Alcazo, 2009; Alpern ve ark., 2016).

Mülteci ve göçmen kadınlarda kadın sağlığı, üreme sağlığı ve cinsel sağlık konuları dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Sağlık profesyonellerinin hasta ilişkilerini kadınların cinsel ve üreme sağlığı ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân verecek şekilde yönetme becerisine sahip olmaları gerekmektedir (Utting, Calcutt, Marsh ve Doherty, 2012). Özellikle cinsel sağlık ve menstruasyon hakkında mülteci ve göçmen kadınlarla konuşmanın ve ihtiyaçlarının belirlenmesinin oldukça zor olduğu dile getirilmiştir (Ussher ve ark., 2017). Ayrıca aile planlaması ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara yönelik hizmetler konusunda mülteci ve göçmen kadınların farkındalıkların artırılması ve bu hizmetlerden yararlanabilmeleri sağlanmalıdır (Yağmur ve Aytekin, 2018). Ancak bu noktada kadınlar, kültürel inançlar, sahip oldukları statünün devamlılığını sağlama ve ataerkil kökenli bir toplumda yetişmeye bağlı olarak aile planlaması, üreme sağlığı, cinsel sağlık ve ana-çocuk sağlığı konularında danışmanlık ve bakım hizmeti alma gibi konularda isteksiz veya çekingen olabilirler (Ngum Chi Watts ve ark., 2014; Meldrum ve ark., 2016; Kara ve Nazik, 2018). Bu kadınlara kapsamlı sağlık hizmeti sunabilmek için öncelikle üreme sağlığı, cinsel sağlık ve aile planlaması ile ilgili konularda eğitim ve hizmet almayı

engelleyen kültürel ve sosyal engellerin tespit edilmesi gerekmektedir (Metusela ve ark., 2017). Antenatal bakıma yönelik sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve ev ziyaretleri yapılarak kadının yaşam koşullarının ve bakım ihtiyaçlarının da anlaşılması önemlidir (Aydın, 2017). Mülteci ve göçmen kadınların sağlık hizmeti almadaki engellerinin tanımlanması ve sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ile kadın sağlığı, maternal sağlık ve fetal sağlığa yönelik olumsuz sonuçların en aza indirilmesi sağlanabilir.

Göçmen ve mülteci kadınların erken yaşta evlilik, çok eşlilik, ihtiyaçları karşılığında cinsel birlikteliğe zorlanmaları ve cinsel istismara maruz kalmaları psikolojik travmalar yaşamalarına ve ciddi mental sorunların gelişmesine neden olur. Aynı zamanda cinsel istismar ve çok eşlilik gibi durumlara bağlı olarak cinsel yolla bulaşan hastalıklarda ortaya çıkabilir. Cinsel yolla bulaşan hastalıkları önlemek için birincil ve ikincil önleme stratejileri doğrultusunda eğitim, aşılama ve tarama testleri kullanılmaktadır. Cinsel istismara uğrayan kadınların belirlenerek yasalar çerçevesinde koruma altına alınması gerekmektedir. Ayrıca travma sonrası gelişen mental sorunlarda destek ve rehabilitasyon hizmetlerinin sağlanması için kadınların ilgili kaynaklara yönlendirilmesinin sağlanması gerekmektedir (Yağmur ve Aytekin, 2018).

SONUÇ

Göçmen ve mülteci kadınlar göç öncesinde, göç esnasında ve göçten sonra birçok psikolojik ve genel sağlık sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu kadınlar göç öncesinde yaşanan savaş, kayıplar ve bu süreçte maruz kalınan fiziksel ve cinsel istismarlara bağlı olarak ciddi bir travma yaşarlar ve bu travmalar nedeniyle psikolojik sorunlar ortaya çıkar. Göç edilen bölgede yaşanan ekonomik sorunlar ve sosyal ayrımcılığa bağlı olarak da bu psikolojik sıkıntılar şiddetlenebilmektedir. Dünya genelinde ve Türkiye'de yapılan çalışmalarda göçmen ve mülteci kadınların özellikle aile içi veya yabancılar tarafından

cinsel ve fiziksel istismara maruz kaldıklarına işaret edilmektedir (Akhter ve Kusakabe, 2014; Freedman, 2016; Kurtuldu ve Şahin, 2018; Pannetier ve ark., 2018; Gönül, 2020). Cinsel istismar nedeniyle cinsel yolla bulaşan hastalıklar, istenmeyen gebelikler, güvenli olmayan küretaj, bebek ölümleri ve stigma gibi kadın sağlığını ve ana-çocuk sağlığını olumsuz yönde etkileyen durumlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kadınların cinsel istismardan, şiddetten ve ekonomik zorluklardan kaçınmak istemesi veya aile baskısı gibi nedenlerle erken yaşta, kendisinden yaş büyük kişilerle veya çok eşli evliliğe zorlanmaları toplumdan izole edilmelerine, eğitim haklarından yararlanamamalarına, dil öğrenememelerine, cinsel, fiziksel istismara ve stigmaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, ataerkil kültür yapısı, baskılar, travmalar sonucunda gelişen psikososyal sıkıntılar ve dil engeli kadın sağlığına yönelik sağlık hizmetlerine ulaşımında ve bu hizmetlerin davranışa dönüşmesinde büyük bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca göç nedeniyle cinsiyet eşitsizliğinin ve cinsel şiddet başta olmak üzere diğer şiddet türlerinin ne ölçüde ciddi boyutlara ulaşabildiği görülmektedir.

Mülteci ve göçmen kadınlarda önemli olan bir diğer durum ise cinsel istismar, maddi nedenler ile cinsel birlikteliğe zorlanma, erken yaşta evlilik, çok eşli evlilik ve prezervatif kullanmama gibi nedenlerle bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasız olmalarıdır. Yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalarda, mülteci ve göçmen kadınların sifiliz, klamidya, gonore, HIV ve HPV gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar yönünden risk altında olduklarına işaret edilmektedir. Bu enfeksiyon hastalıkları kadın sağlığını, maternal sağlığı ve fetal/neonatal sağlığı olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle mülteci ve göçmen kadınların sağlık hizmetlerine ulaşımının sağlanması ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar yönünden değerlendirilmeleri kadın sağlığı, maternal sağlık ve fetal/neonatal sağlık yönünden önem taşımaktadır. Ayrıca bu kadınların kültürel, bireysel inançları, eğitim durumları

ve sağlık hizmetlerine ulaşımını engelleyen durumlara bağlı olarak Pap smear, HPV DNA testi gibi taramaları yaptıran oranları oldukça düşüktür. Bu nedenle bu kadınlarda servikal patolojiler ilerleyebilmekte, erken teşhis gecikebilmekte ve sağ kalım oranı azalabilmektedir.

Tüm bu sorunlar kadının bedensel, cinsel ve üreme sağlığını etkilediği gibi mental sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir.

ÖNERİLER

Göçmen ve mülteci kadınların göç öncesinde, göç esnasında ve göçten sonra karşılaştığı sorunlarla başa çıkabilmek için hemşirelerin ve sağlık profesyonellerinin ön yargıdan uzak ve transkültürel bir anlayış ile bu kadınlara anlayışla yaklaşmaları önem taşımaktadır. Kadınların yetiştiği kültürün kadın üzerindeki etkilerinin anlaşılması, kadının bilgi almaya isteklilik durumunun belirlenmesi, görüşmeler esnasında uzman tercümanlardan yardım alınması ve istismarın tespit edildiği durumlarda gerekli birimlere bildirilerek kadının can güvenliğinin koruma altına alınması gerekmektedir.

Gebe kadınların antenatal bakım hizmetlere erişimlerinin kolaylaştırılması, hizmetlere erişimdeki engellerin tanımlanması ve ev ziyaretleri ile yaşam koşullarının değerlendirilmesi önemlidir. Mülteci ve göçmen kadınlarda doğum oranlarının ev sahibi ülkedeki kadınlara kıyasla daha fazla olduğuna işaret edilmektedir. Bu durum çocuk doğurmanın sosyal statü ile ilişkilendirilmesi, çocukların iş gücü olarak görülmesi ve neslin devamı olarak algılanmasına bağlı olarak gelişebilmektedir. Ayrıca aile planlaması yöntemleri ile ilgili ön yargılar, çekingen olma ve yöntem kullanımı ile ilgili erkeği ikna edememe ve erkeğe karşı gelememe gibi durumlarda aile planlaması yöntemleri ile ilgili danışmanlık hizmeti alma ve yöntemleri kullanma davranışını etkilemektedir. Bu tür hizmetlerin sadece kadınlara değil aynı zamanda erkeklere de verilmesi, eğitimlere çift halinde çağırılması ve eğitimlerin bireylerin eğitim düzeylerine

uygun olarak verilmesi gerekmektedir. Eğitimlerin etkili olması için sadece uzman tercüman kullanma, çift halinde alma yeterli olmayabilir. Bu noktada hemşire ve diğer sağlık profesyonellerinin bireylerin kültürel değerlerinin, bireysel inançlarının ve bireylerin kararlarının bunlardan ne ölçüde etkilendiğinin de farkında olunması önemli bir noktadır.

Hemşirelerin ve sağlık profesyonellerinin kadın sağlığına yönelik eğitimlerinde sifiliz, gonore, klamidyaya, HPV, HIV gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklar, servikal patolojiler, pap smear, HPV DNA testi gibi taramalar, önleme ve korunma yöntemleri konularına da yer vermeleri önemlidir. Eğitimler sırasında bu konuların kadın, ana-çocuk ve toplum sağlığı açısından önemini vurgulamaları ve tarama hizmetlerinin verildiği birimler konusunda kadınları bilgilendirmeleri gerekmektedir.

Cinsel istismar mağdurlarına ise özel bir hassasiyetle yaklaşılması önemlidir. Çünkü cinsel istismara maruz kalan kadınlar bu durumu gizleyebilir, açıklamak istemeyebilirler ve bu sebeple tarama hizmeti almada isteksiz davranabilirler. Ancak bu durum hem cinsel yolla bulaşan hastalıkların

yayılmının artmasına hem de kadın sağlığının olumsuz olarak etkilenmesine neden olur. Bu açıdan bakıldığında bireysel bir sağlık sorunu toplumsal bir sağlık sorununa dönüşür. Bu sebeple kadın sağlığı, üreme sağlığı ve cinsel sağlığa yönelik sorunların profesyonel bir şekilde ele alınması, istismar mağduru ve/veya mülteci gibi hassas gruplara karşı özenli ve dikkatli olunması, destek sistemlerinin oluşturulması, rehabilitasyon hizmetlerinin sağlanması ve ayırım yapılmaksızın kadın sağlığına yönelik bütün hizmetlerden her kadının yararlanmasının sağlanması hem bireysel hem de toplum sağlığını iyileştirme ve geliştirmede önemlidir.

Gerekli önlemlerin alınması ile kadınların psikososyal ve fiziksel iyilik halinin korunması ve sürdürülmesi sağlanabilir. Ayrıca anne sağlığının iyileştirilmesi çocuk sağlığının iyileştirilmesi, maternal ve neonatal ölüm oranlarının azaltılması açısından da önem taşır. Koruyucu tedavi hizmetleri tıbbi tedavilerden daha az maliyetlidir ve bu sebeple koruyucu sağlık hizmetlerinin hem bireysel hem de ülke ekonomisine getireceği yükte daha az olacaktır.

KAYNAKLAR

Abdool Karim, Q., Abdool Karim, S.S., Frohlich, J.A., Grobler, A.C., Baxter, C., Mansoor, L. E., . . . Taylor, D. (2010). Effectiveness and safety of tenofovir gel, an antiretroviral microbicide, for the prevention of HIV infection in women. *Science*, 329(5996), 1168-1174.

Agcadağ Çelik, İ. & Vural, F. (2018). Suriyeli mülteci kadınların kuma dramı: Kilis İli Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 343-375.

Agénor, M., Abboud, S., Delgadillo, J.G., Pérez, A.E., Peitzmeier, S.M. & Borrero, S. (2018). Intersectional nativity and racial/ethnic disparities in human papillomavirus vaccination initiation among U.S. women: a national population-based study. *Cancer Causes Control*, 29(10), 927-936.

Akhter, S. & Kusakabe, K. (2014). Gender-based violence among documented Rohingya refugees in Bangladesh. *Indian Journal of Gender Studies*, 21(2), 225-246.

Alpern, J.D., Davey, C.S. & Song, J. (2016). Perceived barriers to success for resident physicians interested in immigrant and refugee health. *BMC Medical Education*, 16, 178.

Austin, J., Guy, S., Lee Jones, L., McGinn, T. & Schlecht, J. (2008). Reproductive health: a right for refugees and internally displaced persons. *Reproductive Health Matters*, 16(31), 10-21.

Aydın, C. (2017). Göçmenlerin karşılaştıkları ve neden oldukları bazı psikolojik sorunlar ve çözüm önerileri üzerine bir analiz. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 305-316.

Basile, K.C., Smith, S.G., Breiding, M.J., Black, M.C. & Mahendra, R. (2014). Sexual Violence Surveillance. *Uniform Definitions and Recommended Data Elements*. National Center for Injury Prevention and Control. Retrieved from https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/sv_surveillance_definitions-2009-a.pdf (last accessed 15.08.2020)

Baş, M., Molu, B., Tuna, H.İ. & Baş, İ. (2017). Göç eden ailelerin sosyo-kültürel ve ekonomik değişiminin kadın ve çocuk yaşamına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1680-1693.

Başar, F. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Kadın sağlığına etkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2017(3), 131-137.

- Botfield, J.R., Newman, C.E. & Zwi, A.B. (2016).** Young people from culturally diverse backgrounds and their use of services for sexual and reproductive health needs: a structured scoping review. *Sexual Health, 13*(1), 1-9.
- Büyüktiryaki, M., Canpolat, F.E., Alyamaç Dizdar, E., Okur, N. & Kadioğlu Şimşek, G. (2015).** Neonatal outcomes of Syrian refugees delivered in a tertiary hospital in Ankara, Turkey. *Conflict and Health, 9*, 38.
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2016).** *Chlamydia-CDC Fact Sheet (Detailed)*.
https://www.cdc.gov/std/chlamydia/stdfact-chlamydia-detailed.htm#_ENREF_1 (last accessed 25.11.2020)
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC). (2019).** *Gonorrhea-CDC Fact Sheet (Detailed Version)*.
<https://www.cdc.gov/std/gonorrhea/stdfact-gonorrhea-detailed.htm> (last accessed 25.11.2020)
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC)-U.S. Department of Health and Human Services (HHS). (2016).** *Department of Health and Human Services: Medical examination of aliens revisions to medical screening process*. Federal Register, 81(16).
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2016-01-26/pdf/2016-01418.pdf> (last accessed 25.11.2020)
- Collins, C. H., Zimmerman, C. & Howard, L.M. (2011).** Refugee, asylum seeker, immigrant women and postnatal depression: rates and risk factors. *Archives of Women's Mental Health, 14*(1), 3-11.
- De Martel, C., Plummer, M., Vignat, J. & Franceschi, S. (2017).** Worldwide burden of cancer attributable to HPV by site, country and HPV type. *International Journal of Cancer, 141*(4), 664-670.
- Demir, G. & Arıöz, A. (2014).** Göç Eden Kadınların Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Etkileyen Faktörler. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1*(2), 1-8.
- Desgrees du Lou, A., Pannetier, J., Ravalihasy, A., Le Guen, M., Gosselin, A., Panjo, H., . . . Dray-Spira, R. (2016).** Is hardship during migration a determinant of HIV infection? Results from the ANRS PARCOURS study of sub-Saharan African migrants in France. *AIDS (London, England), 30*(4), 645-656.
- Ekmekci, P. E. (2017).** Syrian Refugees, Health and Migration Legislation in Turkey. *Journal of Immigrant and Minority Health, 19*(6), 1434-1441.
- Erenel, H., Aydoğan Mathyk, B., Sal, V., Ayhan, I., Karatas, S. & Koc Bebek, A. (2017).** Clinical characteristics and pregnancy outcomes of Syrian refugees: a case-control study in a tertiary care hospital in Istanbul, Turkey. *Archives of Gynecology and Obstetrics, 295*(1), 45-50.
- Fazel, M., Wheeler, J. & Danesh, J. (2005).** Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: a systematic review. *Lancet, 365*(9467), 1309-1314.
- Fellmeth, G., Fazel, M. & Plugge, E. (2016).** Migration and perinatal mental health in women from low- and middle-income countries: a systematic review and meta-analysis. *International Journal of Obstetrics and Gynaecology, 124*(5), 742-752.
- Fellmeth, G., Plugge, E., Paw, M. K., Charunwatthana, P., Nosten, F. & McGready, R. (2015).** Pregnant migrant and refugee women's perceptions of mental illness on the Thai-Myanmar border: a qualitative study. *BMC Pregnancy Childbirth, 15*(1), 93.
- Fisher, J., Cabral de Mello, M., Patel, V., Rahman, A., Tran, T., Holton, S. & Holmes, W. (2012).** Prevalence and determinants of common perinatal mental disorders in women in low- and lower-middle-income countries: a systematic review. *Bulletin of the World Health Organization, 90*(2), 139g-149g.
- Foster, R.P. (2001).** When immigration is trauma: guidelines for the individual and family clinician. *The American Journal of Orthopsychiatry, 71*(2), 153-170.
- Freedman, J. (2016).** Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee "crisis". *Reproductive Health Matters, 24*(47), 18-26.
- Gagnon, A.J. (2004).** The Responsiveness of the Canadian Health Care System towards Newcomers. In P. G. Forest, G. P. Marchildon, & T. McIntosh (Eds.), *Changing Health Care in Canada*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 349-388.
- Gagnon, A.J., Merry, L. & Robinson, C. (2002).** A Systematic Review of Refugee Women's Reproductive Health. *Refuge: Canada's Journal on Refugees, 21*(1), 6-17.
- Gargano, L.M., Underwood, N.L., Sales, J.M., Seib, K., Morfaw, C., Murray, D., . . . Hughes, J.M. (2015).** Influence of sources of information about influenza vaccine on parental attitudes and adolescent vaccine receipt. *Human Vaccines & Immunotherapeutics, 11*(7), 1641-1647.
- Gee, G.C., Spencer, M., Chen, J., Yip, T. & Takeuchi, D.T. (2007).** The association between self-reported racial discrimination and 12-month DSM-IV mental disorders among Asian Americans nationwide. *Social Science & Medicine, 64*(10), 1984-1996.
- Gibson-Helm, M., Teede, H., Block, A., Knight, M., East, C., Wallace, E. M. & Boyle, J. (2014).** Maternal health and pregnancy outcomes among women of refugee background from African countries: a retrospective, observational study in Australia. *BMC Pregnancy Childbirth, 14*, 392.
- Gönül, S. (2020).** Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet: Suriyeli Kadınların Evlilik Deneyimleri. *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları*.

- Greenfield, L.S., Page, L.C., Kay, M., Li Vollmer, M., Breuner, C.C. & Duchin, J.S. (2015).** Strategies for increasing adolescent immunizations in diverse ethnic communities. *The Journal of Adolescent Health, 56*(5 Suppl), S47-53.
- Gümüş, G., Kaya, A., Yılmaz, S.Ş., Özdemir, S., Başbüyük, M. & Coşkun, A.M. (2017).** Sureyili mülteci kadınların üreme sağlığı sorunları. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 3*(1), 1-17.
- Hollander, A.C., Bruce, D., Burström, B. & Ekblad, S. (2011).** Gender-related mental health differences between refugees and non-refugee immigrants--A cross-sectional register-based study. *BMC Public Health, 11*, 180.
- Islam, M.M. & Gagnon, A.J. (2016).** Use of reproductive health care services among urban migrant women in Bangladesh. *BMC Women's Health, 16*, 15.
- Johnson, C.E., Mues, K.E., Mayne, S.L. & Kiblawi, A.N. (2008).** Cervical cancer screening among immigrants and ethnic minorities: a systematic review using the Health Belief Model. *Journal of Lower Genital Tract Disease, 12*(3), 232-241.
- Johnson, E.B., Reed, S.D., Hitti, J. & Batra, M. (2005).** Increased risk of adverse pregnancy outcome among Somali immigrants in Washington state. *American Journal of Obstetrics and Gynecology, 193*(2), 475-482.
- Kahler, L.R., Sobota, C.M., Hines, C.K. & Griswold, K. (1996).** Pregnant women at risk: an evaluation of the health status of refugee women in Buffalo, New York. *Health Care for Women International, 17*(1), 15-23.
- Kalkan, O., Gülay, M., Vatan, İ., Engindeniz, F.T., Bakış, B. & Özyürek, M.M. (2014).** Bursa İli Osmangazi İlçesi'nde İkamet Eden Suriyeli Göçmenlerin Temel Sağlık Durumlarının Değerlendirilmesi.
- Kara, P. & Nazik, E. (2018).** Göçün Kadın ve Çocuk Sağlığına Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7*(2), 58-69.
- Kaypak, Ş. & Bimay, M. (2016).** Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6*(1), 84-110.
- Keygnaert, I., Vettenburg, N. & Temmerman, M. (2012).** Hidden violence is silent rape: sexual and gender-based violence in refugees, asylum seekers and undocumented migrants in Belgium and the Netherlands. *Culture, Health & Sexuality, 14*(5), 505-520.
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., . . . Pottie, K. (2011).** Common mental health problems in immigrants and refugees: General approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal, 183*(12), E959-E967.
- Kiyak, H., Gezer, S., Ozdemir, C., Gunkaya, S., Karacan, T. & Gedikbasi, A. (2020).** Comparison of delivery characteristics and early obstetric outcomes between Turkish women and Syrian refugee pregnancies. *Nigerian Journal of Clinical Practice, 23*(1), 12-17.
- Kleinman, A. & Benson, P. (2006).** Anthropology in the clinic: the problem of cultural competency and how to fix it. *PLoS Medicine, 3*(10), 1673-1676.
- Kumbasar Karaosmanoğlu, H. (2018).** HIV İnfeksiyonuna Cinsiyet Bazlı Bakış: Kadın ve HIV. *Flora Dergisi, 23*(3), 95-101.
- Kurtuldu, K. & Şahin, E. (2018).** Göçün Kadın Yaşamı ve Sağlığı Üzerine Etkileri. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 1*(1), 37-46.
- Le Fevre, M.L. (2014).** Screening for Chlamydia and gonorrhoea: U.S. preventive services task force recommendation statement. *Annals of Internal Medicine, 161*(12), 902-910.
- Li, M. (2016).** Pre-migration Trauma and Post-migration Stressors for Asian and Latino American Immigrants: Transnational Stress Proliferation. *Social Indicators Research, 129*(1), 47-59.
- Liu, Z.Y., Li, J., Hong, Y. & Yao, L. (2016).** Reproductive health service utilization and social determinants among married female rural-to-urban migrants in two metropolises, China. *Journal of Huazhong University of Science and Technology [Medical Sciences], 36*, 904-909.
- McGready, R., Kang, J., Watts, I., Tyrosvoutis, M.E.G., Torchinsky, M.B., Htut, A.M., Tun, N.W., Keerecharoen, L., Wangsing, C., Hanboonkunupakarn, B. & Nosten, F.H. (2015).** Audit of antenatal screening for syphilis and HIV in migrant and refugee women on the Thai-Myanmar border: a descriptive study [version 2; referees: 2 approved]. *F1000 Research, 3*, 123.
- McMichael, C. (2013).** Unplanned but not unwanted? Teen pregnancy and parenthood among young people with refugee backgrounds. *Journal of Youth Studies, 16*(5), 663-678.
- McMullin, J. M., De Alba, I., Chávez, L. R. & Hubbell, F. A. (2005).** Influence of beliefs about cervical cancer etiology on Pap smear use among Latina immigrants. *Ethnicity & Health, 10*(1), 3-18.
- Meldrum, R. M., Liamputtong, P. & Wollersheim, D. (2016).** Sexual Health Knowledge and Needs: Young Muslim Women in Melbourne, Australia. *International Journal of Health Services, 46*(1), 124-140.
- Merry, L., Small, R., Blondel, B. & Gagnon, A.J. (2013).** International migration and caesarean birth: a systematic review and meta-analysis. *BMC Pregnancy Childbirth, 13*, 27.
- Metusela, C., Ussher, J., Perz, J., Hawkey, A., Morrow, M., Narchal, R., . . . Monteiro, M. (2017).** "In My Culture, We Don't Know Anything About That": Sexual and reproductive health of migrant and refugee women. *International Journal of Behavioral Medicine, 24*(6), 836-845.
- Napolitano, F., Gualdieri, L., Santagati, G. & Angelillo, I.F. (2018).** Knowledge and attitudes toward HPV infection and vaccination among

- immigrants and refugees in Italy. *Vaccine*, 36(49), 7536-7541.
- Ngum Chi Watts, M. C., Liamputtong, P. & Carolan, M. (2014).** Contraception knowledge and attitudes: Truths and myths among African Australian teenage mothers in Greater Melbourne, Australia. *Journal of Clinical Nursing*, 23(15-16), 2131-2141.
- Nyangoma, E.N., Olson, C.K., Painter, J.A., Posey, D.L., Stauffer, W.M., Naughton, M., Zhou, W., Kamb, M. & Benoit, S.R. (2017).** Syphilis among U.S.-bound refugees, 2009-2013. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 19(4), 835-842.
- Ozel, S., Yaman, S., Kansu Celik, H., Hancerliogullari, N., Balci, N. & Engin Ustun, Y. (2018).** Obstetric outcomes among Syrian refugees: a comparative study at a Tertiary Care Maternity Hospital in Turkey. *Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetricia*, 40(11).
- Önal, A. & Keklik, B. (2016).** Mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadığı sorunlar: Isparta ilinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 132-148.
- Pannetier, J., Ravalihasy, A., Lydié, N., Lert, F. & Desgrées du Loû, A. (2018).** Prevalence and circumstances of forced sex and post-migration HIV acquisition in sub-Saharan African migrant women in France: an analysis of the ANRS-PARCOURS retrospective population-based study. *Lancet Public Health*, 3(1), e16-e23.
- Parsons, C. E., Young, K. S., Rochat, T. J., Kringelbach, M. L. & Stein, A. (2012).** Postnatal depression and its effects on child development: a review of evidence from low- and middle-income countries. *British Medical Bulletin*, 101, 57-79.
- Porter, M. & Haslam, N. (2005).** Predisplacement and postdisplacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: a meta-analysis. *JAMA*, 294(5), 602-612.
- Priebe, S., Giacco, D. & El-Naib, R. (2016).** Public health aspects of mental health among migrants and refugees: a review of the evidence on mental health care for refugees, asylum seekers and irregular migrants in the WHO European Region. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326308/9789289051651-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (last accessed 20.08.2020)
- Sağlık Bakanlığı (SB). (2009).** Cinsel Sağlık/Üreme Sağlığı. *Üreme Sağlığına Giriş, Katılımcı Rehberi*. Retrieved from <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/a%C3%A7sap40.pdf> (Son Erişim: 18.08.2020)
- Sağlık Bakanlığı (SB). (2020).** HIV-AIDS İstatistik. Retrieved from <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/hiv-aids/hiv-aids-liste/hiv-aids-istatistik.html> (Son Erişim: 19.08.2020)
- Salad, J., Verdonk, P., de Boer, F. & Abma, T. A. (2015).** "A Somali girl is Muslim and does not have premarital sex. Is vaccination really necessary?" A qualitative study into the perceptions of Somali women in the Netherlands about the prevention of cervical cancer. *International Journal for Equity in Health*, 14, 68.
- Sangalang, C. C., Becerra, D., Mitchell, F. M., Lechuga-Peña, S., Lopez, K. & Kim, I. (2019).** Trauma, post-migration stress, and mental health: a comparative analysis of refugees and immigrants in the United States. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 21(5), 909-919.
- Stauffer, W.M., Painter, J., Mamo, B., Kaiser, R., Weinberg, M. & Berman, S. (2012).** Sexually transmitted infections in newly arrived refugees: is routine screening for Neisseria gonorrhoeae and Chlamydia trachomatis infection indicated? *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 86(2), 292-295.
- Stulhofer, A., Graham, C., Bozicević, I., Kufirin, K. & Ajduković, D. (2009).** An assessment of HIV/STI vulnerability and related sexual risk-taking in a nationally representative sample of young Croatian adults. *Archives of Sexual Behavior*, 38(2), 209-225.
- Suarez, L., Hendricks, K.A., Cooper, S.P., Sweeney, A.M., Hardy, R.J. & Larsen, R.D. (2000).** Neural tube defects among Mexican Americans living on the US-Mexico border: Effects of folic acid and dietary folate. *American Journal of Epidemiology*, 152(11), 1017-1023.
- Şimşek, H. (2011).** Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın üreme sağlığına etkisi: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(2), 119-126.
- Taşçı Duran, E. (2016).** Göç eden gebe kadınların planlı davranış kuramına göre doğum öncesi bakım almaya yönelik niyet ve tutumlarını etkileyen etmenler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Tavara, L. (2006).** Sexual violence. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 20(3), 395-408.
- Torres, L., Driscoll, M.W. & Voell, M. (2012).** Discrimination, acculturation, acculturative stress, and Latino psychological distress: a moderated mediational model. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 18(1), 17-25.
- Turkay, Ü., Aydın, Ü., Salıcı, M., Çalışkan, E., Terzi, H., Astepe, B. S. & Varlıklı, O. (2020).** Comparison of pregnant Turkish women and Syrian refugees: Does living as a refugee have an unfavorable effect on pregnancy outcomes? *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 149(2), 160-165.
- UNHCR. (2016).** 'Refugees' and 'Migrants' – Frequently Asked Questions (FAQs). Retrieved from <https://www.unhcr.org/en-us/news/latest/2016/3/56e95c676/refugees-migrants-frequently-asked-questions-faqs.html> (last accessed 14.08.2020)

- UNHCR. (2020).** Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar. Retrieved from <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar> (Son Erişim: 14.08.2020)
- Ussher, J.M., Perz, J., Metusela, C., Hawkey, A.J., Morrow, M., Narchal, R. & Estoesta, J. (2017).** Negotiating Discourses of Shame, Secrecy, and Silence: Migrant and Refugee Women's Experiences of Sexual Embodiment. *Archives of Sexual Behavior*, 46(7), 1901-1921.
- Ussher, J.M., Ryhder Orbid, M., Perz, J., Rae, M., Wong, T.W.K. & Newman, P. (2012).** Purity, Privacy and Procreation: Constructions and Experiences of Sexual and Reproductive Health in Assyrian and Karen Women Living in Australia. *Sexuality & Culture*, 16(4), 467-485.
- Utting, S., Calcutt, C., Marsh, K. & Doherty, P. (2012).** *Women and Sexual and Reproductive Health*. Paper presented at the Australian Women's Health Network, Drysdale, Australia. Retrieved from https://awhn.org.au/wp-content/uploads/2015/03/94_AWHNWomenSexualReproductiveHealthPositionPaper2012.pdf (last accessed 15.08.2020)
- Van Roosmalen, J., Schuitemaker, N. W. E., Brand, R., Van Dongen, P. M. J. & Bennebroek Gravenhorst, J. (2002).** Substandard care in immigrant versus indigenous maternal deaths in the Netherlands. *An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 109(2), 212-213.
- Vázquez Navarrete, M. L., Terraza Núñez, R., Vargas Lorenzo, I. & Lizana Alcazo, T. (2009).** Perceived needs of health personnel in the provision of healthcare to the immigrant population. *Gaceta Sanitaria*, 23(5), 396-402.
- Wilson-Mitchell, K. & Rummens, J. A. (2013).** Perinatal outcomes of uninsured immigrant, refugee and migrant mothers and newborns living in Toronto, Canada. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(6), 2198-2213.
- World Health Organization (WHO). (2018).** Human papillomavirus (HPV). *Immunization, Vaccines and Biologicals*. Retrieved from <https://www.who.int/immunization/diseases/hpv/en/> (last accessed 18.08.2020)
- World Health Organization (WHO). (2018).** *Report on the health of refugees and migrants in the WHO European Region*. WHO Regional Office for Europe. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/31113_47/9789289053846-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y (last accessed 25.11.2020)
- World Health Organization (WHO). (2020).** Defining sexual health. *Sexual and Reproductive Health*. Retrieved from https://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/sh_definitions/en/ (last accessed 16.08.2020)
- Yağmur, Y. & Aytakin, S. (2018).** Mülteci kadınların üreme sağlığı sorunları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 56-60.

“FEMİNİST ŞEHİR – BİR SAHA REHBERİ” KİTABINA DAİR BİR
DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF THE "FEMINIST CITY - A FIELD GUIDE" BOOK

Gaye NİSANOĞLU* Tuğba CANBULUT**

*Bağımsız Sosyal Çalışmacı,
Adana/Türkiye
ORCID ID: 0000-0001-6849-3540

**Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi
Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul/
Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-0055-1684

ÖZ

Bu metin, Leslie Kern tarafından yazılan Feminist Şehir – Bir Saha Rehberi isimli kitabın bir değerlendirmesidir. Kitap, ataerkil bir bakış açısıyla tasarlanmış ve kadınların ihtiyaçlarına cevap vermeyen kentsel alanların kadınların deneyimledikleri kentsel yaşamda nasıl bir yansıması olduğuna dair yazarın yaşamından kesitleri ve literatürden bilimsel bakışları içermektedir. Kitap kadınların yaşadıkları zorluklara ve bu zorlukların çözümüne feminist coğrafya perspektifinden bakmaktadır. Bu değerlendirme metni iki bölüm olarak tasarlanmıştır: birincisi kitabın bölümlerine dair bir değerlendirme, ikincisi ise kitabın feminist çalışmalara yapabileceği katkılar şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Feminist Coğrafya, Kentsel Alan

Yazışma Adresi:

Gaye NİSANOĞLU
E posta: gayenisanoglu@gmail.com

ABSTRACT

This text is an assessment of the book named Feminist City – A Field Guide, written by Leslie Kern. The book contains sections from the author's life and scientific perspectives from the literature on how urban areas designed from a patriarchal perspective and do not respond to women's needs reflect on women's urban life experiences. The book looks at the challenges faced by women and their solutions from the perspective of feminist geography. This assessment text is designed as two parts: the first is an assessment of the book's chapters, and the second is the contributions the book can make to feminist studies.

Key Words: Feminism, Feminist Geography, Urban Area

Gönderim Tarihi : 16 Kasım 2020
Kabul Tarihi : 24 Aralık 2020

Atıf için (How to cite): Nisanoğlu G, Canbulut T. "Feminist Şehir – Bir Saha Rehberi" Kitabına Dair Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 2020;2(2):70-79.

GİRİŞ

Kentlerin feminist tartışmalara konu olması kamusal alanın kullanımı bağlamında eşitlikçi bir güncellemedir. Bulut ve Kurt'un (2020) belirttiği üzere kentsel mekânların temel işlevi, sosyal bir varlık olan insana ortak bir yaşam alanı sunmaktır. Karmaşık bir yapıya sahip olan günümüz kentleri hem fırsatları hem de eşitsizlikleri içerisinde barındırmaktadır. "Feminist kent araştırmalarının amacı eşitsizlikleri görünür hale getirmektir" (Miroğlu, 2018). Kadınlar ve erkekler kentsel mekânlardan faydalanma hakkı açısından her ne kadar eşit olsa da günlük yaşam pratiklerinde durum eşitlikçi bir görüntü sunmamaktadır. Bu durumun başlıca sebebi toplumsal cinsiyetlerimizdir. "Toplumsal cinsiyet, kentsel yaşamda erkek hâkimiyeti ile tezahür eder" (Kaypak, 2014). "Cinsiyetli kimlikleri bilgilendiren sosyal ve kültürel süreçler, belirli yerlere fiziksel ve duygusal tepkiler yükleyerek, cinsiyetlendirilmiş bir mekân duygusunu da derinden teşvik eder. Bunlar nihayetinde göze çarpan bir şekilde ortaya çıkan mekân yapılarını başlatır. Bu bağlamda, kamusal alanların cinsiyet kimlikleri üretmedeki ve farklı güç ilişkilerini sürdürmedeki rolü kritik bir araştırma alanı oluşturmaktadır" (Paul, 2011).

"Mekânın cinsiyetlendirilmesinin en açık temsili, kamusal ve özel alan arasındaki bölünmedir. Kamusal alan - aşkınlık, üretim, politika ve iktidar alanı - erkeklerin alanı iken, özel üretim alanı - yeniden üretim alanı - kadınların alanıdır. Burada geliştirilen mekânsal perspektif, ataerkil bir toplumun karmaşıklıklarını ve bunların fiziksel alanda cinsiyet katmanlaşmasının sürdürülmesine daha fazla yardımcı olan toplumsal cinsiyet rollerini nasıl tanımladığını kabul eder" (Siwach, 2020). Tüm bunlar göz önüne alındığında bu kitabın değerlendirilmesi kadın ve kent ilişkisinin kurulması noktasında önemlidir.

Bu metin, feminist hareket içinde duran bir konumdan bakarak *Feminist Şehir*

isimli kitabın değerlendirmesini içermektedir. Leslie Kern; *Feminist Şehir-Bir Saha Rehberi* kitabında, kentin çeşitli alanlarında verilmiş-verilmekte olan feminist mücadeleleri çoğu kişisel deneyim ve gözlemleriyle gündeme getirmektedir. Kitap giriş ve sonuç mayetindeki "Erkekler Şehri" ve "Olasılıklar Şehri" bölümleri dışında beş bölüme ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla "Anneler Şehri", "Arkadaşlar Şehri", "Tekler Şehri", "Protesto Şehri" ve "Korku Şehri"dir. Bu değerlendirme yazısı, iki aşamalı tasarlanmıştır. Öncelikle kitabın bölümlerine ait içeriklerin tartışılarak aktarılması, ikinci olarak da bu kitabın feminist harekete katkılarının tartışmaya açılması söz konusudur.

1. KİTABIN İÇERİĞİNE YÖNELİK TARTIŞMA

1.1. "Erkekler Şehri" (Giriş Bölümü)

"Tarihsel olarak kadınların kamusal alanla daima gerilimli bir ilişkisi olmuştur. Yüzyıllar boyunca kadın ve sokak ikiliği olumsuz çağrışımlarla çevrelenmiş ve dışarıya çıkan kadın toplumun düzenine karşı önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Bunun kökeninde, toplumsal rollerin cinsiyete göre inşa edilmesi ve kamusal ile özel alanların buna göre düzenlenmesi yatar" (Tuncer, 2015). "Erkekler Şehri", kadınların, kentsel alan deneyimlerini cinsiyet rollerine sadık ölçü ve sınırlarda yaşamak durumunda kaldığını, bu bağlamda kentsel alanın dışlanana ve kısıtlanana olduklarını anlatarak başlamaktadır. Kuralları koyan, denetleyen ve kural ihlalinin sonuçlarına karar verenlerin erkekler olmasını eleştirirken bu durumun kadınları kamusal alanda nasıl görünmez kıldığına vurgu yapmaktadır. Kadın görünürlüğünün erkek himayesinde şekillenmesine dayalı kentsel yapılanmayı "erkekler şehri" olarak nitelendirmektedir: "Kadınlar şehri, gündelik yaşamlarını son derece cinsiyet temelli biçimde şekillendiren bir dizi -fiziksel, toplumsal, ekonomik ve

sembolik- engelle deneyimliyor. Bunların birçoğu erkekler açısından görünmez; çünkü onların deneyimleri bunlarla nadiren karşılaşmaları anlamına geliyor. Bu da şehirlerde halen çoğu erkek olan başlıca karar merciinin, kentsel ekonomi politikasından konut tasarımına, okulların nereye kurulması gerektiğinden otobüs koltuğunun biçimine, denetimden kar gütmeye kadar her konuda, bu kararların kadınları nasıl etkilediğine dair bırakın ilgiyi, bilgileri bile olmadan tercih yaptıkları anlamına geliyor. Şehir erkeklerin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini “norm” kabul ederek şehrin kadınlar için nasıl engeller yarattığıyla pek de ilgilenmeden ve şehir hayatına dair günlük deneyimlerini göz ardı ederek düzenliyor. “Erkekler şehri” derken işe bunu kast ediyorum” (Kern, 2020).

“Zaman içinde kamusal ve özel alanda yaşanan her değişim, bireye yüklenen rolleri de değiştirmiş, bu değişim kentlere ve mekânların biçimlenmesine yansımıştır. Kent içinde yaşanan özel-kamusal alan ayrımı da temelde ‘toplumsal cinsiyet’ kavramına ve ‘cinsiyet rolleri’ne dayanmakta, ‘toplumsal cinsiyet ideolojileri’ni yansıtmaktadır. Bu yansımının en küçük ölçekte temsili ise konutlar olup, toplumsal cinsiyet kavramı ve özel-kamusal ayrımı, konut mekânlarının biçimlenmesini doğrudan etkilemektedir” (Erdaş, Özmen, 2018). Benzer şekilde Aktaş (2017) kent yaşamı bireylere bir yandan toplumsallığını gerçekleştirme için farklı bir zemin hazırlarken aynı zamanda bu toplumsallık içinde cinsiyete ilişkin anlam kodlarını da yeniden ürettiğini söylemektedir. Dolayısıyla kent kendi sosyo-kültürel dokusuyla kadın ve erkeğe farklı yaşam alanlarında farklı özgürlükler, fırsatlar, güvenlik ve güvence hizmetleri sunarken kentsel mekân, bir anlamda cinsiyetlendirilmiş bir alan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Böylesine cinsiyetlendirilmiş mekânın kadınlara hitabını ise Kern (2020) şöyle ifade etmektedir: “Cinsiyetçi mitler bize yürüme, çalışma, eğlenme ve şehirde yer kaplama özgürlüğümüzü sınırlandırmamızın

beklendiğini hatırlatmaya yarar. Bize şöyle derler: Şehir gerçekten sana göre değil”.

“Yaşamın bir parçası olan mekân, insan ile etkileşime geçerek toplumun sahip olduğu sosyal ve kültürel yapıya ayna tutmaktadır. Mekân bireyin sahip olduğu bu alt yapı ile örgütlenir ve bu durum mekâna biçimsel olmaktan çok, mekân kullanımı ve düzeni ile yansır. Bireyin toplumdaki edindiği roller ve değer yargıları mekânda kendini tavır ve davranış olarak gösterir” (Yalçınkaya, 2015). Feminist coğrafya tartışmasına da bu noktada ortaklık etmektedir. Coğrafya özünde bir ilişki ağı olarak ele alındığında, ataerkilliğin bu ağ içinde sözü geçen konumda olması eleştirilmektedir. Kentsel alanın, her türlü mekânının kadınları merkeze alarak bakabilecek bir feminist coğrafyaya engel teşkil eder şekilde eril ağlarla örülüşüne karşı çıkılmaktadır.

Bu bölüm kitabın giriş bölümüdür. Diğer bölümlere dair bir sunu içermese de, bölümler okundukça buradan izler görülebilmektedir. Kadın bedeninin neleri yazıp söylemeye izin verdiği sorusu bu bölümün temel sorusu iken ilerleyen bölümlerde genel olarak bu sorunun cevaplandığı yerlere rastlanmaktadır.

1.2. “Anneler Şehri”

“Anneler Şehri” anlatısı hamilelik ve çocuk bakımı ile ilişkili anlatılmaktadır. Kitabın diğer bölümleriyle de ilişkili olan bu bölümde birçok önemli noktaya değinilmektedir.

Öncelikle hamileliğin kadının özneliğini ortadan kaldırdığına ve onu bir kamu malına dönüştürdüğüne vurgu yapılmaktadır. Dokunulabilir, hakkında yorum yapılabilir, öncelikler tanınabilir veya geride kalması uygun görülebilir bir karaktere dönüşüm söz konusudur. Hamilelik, görünmezliğin kaybolması, izlenen takip edilen ve özgürce kalabalığa karışmasına müsaade edilmeyen bir kimlik ortaya çıkarmaktadır. Kern, kişisel hamilelik deneyiminde, sanki hayatında hiçbir şey değişmemişçesine hamile olmak için çaba sarf ettiğini belirtmekte ancak bunun imkansızlığından yakınmaktadır.

Kentsel alanda görünmez, fark edilmez bir şekilde kalabalıkla kaynaşma tartışması, flanör kavramıyla devam ettirilmektedir. “Flanör bir kent gezginidir. En ücra köşelerine kadar metropolü arşınlar ve modern hayatın bütün görünümünü müthiş bir aşkla gözlemler, ayıklar ve hafızasının arşivine kaydeder. Kalabalıklarda barınır, kalabalıklarla nefes alıp verir, kalabalıkla mest olur. Oysa “hamileliği yaşayanların hepsi kadın olmasa da (örneğin trans erkekler) hamilelik kesinlikle toplumsal cinsiyet temelli varsayımlarla dolu bir durumdur” (Boudelaire, 2003). Flanörün dışı versiyonunu hayal etmek zaten bir zorlamaysa, o zaman hamile flanör fikri toplumsal açıdan muhtemelen yenilir yutulur cinsten değildir” (Kern, 2020)

Hamilelikle kamusallaşan kadın bedeni, rızası dışında halka arz edilme hissini beraberinde getirmektedir. Kern (2002) halka arz durumunu mahremiyet ihlali olarak değerlendirmekte ve şunları söylemektedir: “Belki de ironik bir şekilde yabancıların bedenimden büyülenmesi kentsel nezakette bir artış anlamına gelmiyordu”.

Hamilelikle kamusallaşan bedenin, çocuk bakımı sırasında yeniden görünmezliği talebine vurgu yapılmaktadır. Örneğin emzirmek kamusallaşamaz. Siwach’ın (2020) belirttiği üzere hareketlilik ve toplumsal cinsiyet rolleri iç içe geçmiştir; bir kadının hareketliliğini tanımlayan cinsiyet rolleridir ve zaman zaman hareketliliği veya belirli bir alana erişimi, kadının gerçekleştirebileceği toplumsal cinsiyet rollerini tanımlayabilir. Bu sebepten dolayı kadınların bebek arabası ile dolaşırken çevreye verilebilecek herhangi bir zarar “kötü annelik” ilişkilendirilir, dolayısıyla bebek arabasıyla kamusallaşmamak beklenir. Beklenen “yoğun annelik” tir. “Yoğun annelik” kadınların ihtiyaçlarının ikincil olduğu, hayatlarını bebeklerinin ihtiyaçları doğrultusunda organize ettikleri, etmek durumunda kaldıkları, anneliğin duygusal olarak tümüyle içselleştirildiği, uzman bilgisinden yararlanan, 7/24 anneliği niteliyor” (Saka, 2019). Burada çocuklar konusundaki “Bakım odaklılık tartışması

çocuk odaklı bir yere doğru evrilirse ne olurdu?” şeklindeki soru akla gelebilmektedir.

Bütün bunlar kadını yalıtıma yönlendirmektedir: “Neredeyse sanki hepimizin işe, kamusal alana veya şehir hizmetlerine erişmeyi istemediğimiz veya ihtiyaç duymadığımız farz ediliyormuş gibiydi. Ait olduğumuz evlerimizde ve tesislerimizde kalmamız en iyisiydi” (Kern, 2002). Böylece ebeveynliğin mutenalaştığı mekânların oluşumu tartışmasına geçilmektedir. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte kaliteliye yakın zamanlar geçirebilmeleri için merkezden çevreye gidişlerin aslında kentsel alanın tasarımı ve toplumsal cinsiyete dayalı roller göz önünde bulundurulduğunda erkeklerin bir kazanımı haline geldiğine vurgu yapılmaktadır. Mutenalaşma, kadının çocuk bakımı konusunda üzerine tanımlanan rolün giderek artan pozisyona geçmesine sebep görülmektedir. “Kentte kadınların hareket alanı erkeklerinkinden çok daha dardır. Kentsel ulaştırma sistemleri, geleneksel aile modelinde çalışan erkeğe göre ve onun işe gidişini en kısa yoldan yapması için tasarlandığından kadınlar için kısıtlayıcı olmaktadır. Kadınların hareketliliği, işe gidiş-gelişi ulaşım araçlarını kullanması ve yaptıkları seyahatlerin kalıpları erkeklerinkinden farklıdır. İş ve ev arasında en kısa yolu genelde evli çalışan kadınlar kat ederler. Konut ve iş yerlerinin banliyöleşmesi, işe gidiş süresini artırmakta ve bu en çok kadınları etkilemektedir” (Kaypak, 2015; Aktaş, 2017)

Önerilen ise, toplumsal cinsiyet eşitliğini artırma yönünde bir anaakımlaşmadır. “Anaakımlaşma toplumsal cinsiyet eşitliği konularının politik kararların, orta ve uzun vade planların ve programların, bütçelerin, kurumsal yapıların ve süreçlerin tümünün merkezine alınması anlamına gelir. Yani “kadın bileşeninin” ya da “toplumsal cinsiyet eşitliği bileşeninin” basitçe var olan politikalara/ aktivitelere eklenmesi değildir. Yalnızca kadınların değil erkeklerin de algısını, deneyimini ve bilgisini politika yapma, planlama ve karar alma

mekanizmalarının merkezine taşımaktır. Bu nedenle de kurumların/organizasyonların yapılarında, süreçlerinde ve çalışma kültürlerinde cinsiyet eşitliğini mümkün kılacak değişikliklere ihtiyaç duyulabilir” (UNDP, 2018).

1.3. “Arkadaşlar Şehri”

“Arkadaşlar Şehri” isimli bölüm medyadaki kadın temsillerine odaklanarak başlamaktadır. Bölüm, kadınların arkadaşlıklarının toplum tarafından algılanmasındaki yanlışları ele alarak devam etmektedir. Kamusal alanların kadınların sosyalleşmesi için yeteri kadar imkan sağlamaması ve kentsel alanların kadınların ihtiyaçları dikkate alınmadan tasarlanması da bir başka tartışma konusunu oluşturmaktadır.

Kadınların dostluklarının gücüne yapılan vurgu önemlidir: “Kadınların arkadaşlığı her ne kadar romantik ilişkilere odaklanmak uğruna sıklıkla görmezden gelinse de kadınların pek çok şekilde bel bağladıkları etkili bir kuvvettir. Diğer kadınlarla arkadaşlıklar aynı zamanda kadınların şehirle ilişki kurma biçimlerini de şekillendirir” (Kern, 2020). Aslında kadınların arkadaşlığının bir yaşam biçimi olduğunu belirten yazar, kadınların arkadaşlıklarını genel tema olarak belirleyen çalışmaların hatalı kabullerle şekillendirildiğinden bahsetmektedir. Kadınların arkadaşlıkları güçleri birleştirmeyi içerse de bunun korku, kıskançlık, güvensizlik gibi temalarla sarsılmaya uğraşıldığını söylemektedir. Kamusal alanın kadınları dışlama yönünde kullandığı gücün kadınların arkadaşça bir arada olmalarıyla yıkılabileceği yönünde kişisel deneyime dayalı örnekler paylaşmaktadır.

Kadın arkadaşlıklarının kadınlara özgürlük alanlarını genişletme imkanı sağlaması da söz konusudur. Kern (2020) bunun yer yer aşağılamalara maruz kaldığını kızlar şehri anlatısıyla şöyle detaylandırmaktadır: “Genç kızların ve arkadaşlarının yer edinme biçimleri genellikle övgüden ziyade alay konusudur. Boş, çocukça, cahilce bulunan zevkleri ve tutkularıyla dalga geçilir.

Alışveriş merkezlerindeki yemek katlarını ele geçirmeleri, tuvalete topluca gitmeleri ve süregelen pijama partileri aynı derecede hem sinir bozucu hem de gizemli olarak tasvir edilir”. Fakat neticede kadınlar birbirlerinin sigortası olarak özgürlük alanlarının genişlemesini sağlar. Bunun tam anlamıyla özgürleşme olmasa da bir cankurtaran sandalı olması vurgusu dikkat çekicidir.

Kadınların arkadaşlığının aynı zamanda aile kurumunun da sorgulanması anlamı içerdiği belirtilmektedir. Kern (2020) der ki, “Kültürel, hukuki ve mekânsal olarak çekirdek ailenin merkeziliğine karşı çıkmanın gücünü ve tehlikesini asla küçümsememeliyiz”. Kadınların kentsel alandaki arkadaşlıklarının, aile gibi bir kurumsal çerçeveden çıkıp kendi tercihine göre ilişkiler ağı kurmaya izin veren yönü önemlidir.

1.4. “Tekler Şehri”

Kentsel kamusal alanda tek başına bir kadın olarak var olma çabası, esasında bir birey olarak var olma çabasıdır. Bir kadının kentsel alanda tek kalabilmesinin toplumsal olarak hangi alt anlamları içerdiğine ve bu anlamlardan ötürü tek kadının karşılaşabileceği durumlara değinen bu bölümdeki “How to talk to a woman wearing headphones?” (Kulaklık takan bir kadınla nasıl konuşulur?) tartışması önemlidir. Bu sorunun bile var olması başlı başına kadınların kendileri için var olma isteklerinin görmezden gelinmesidir. Bunun yalnızlık arzusunun ihlali olarak değerlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

Ayrıca tek başınalığın uygunsuzluğuna dair algılar da tartışmaya açılmaktadır. Kamusal veya özel alanda tek başına bir kadın olmanın beraberinde muazzam bir zihinsel enerji gerektirdiğinin altı çizilmektedir. Kamusal alanda erkeğin yalnızlığı ile kadının yalnızlığı arasındaki farkın kadının aleyhine işlemesi söz konusudur. Kentsel alanda yalnız bir şekilde dolaşmanın, gündelik hayata devam etmenin, seyahat etmenin, yemek yemenin kadınlar açısından pek çok kişisel alan ihlaline yol açabilecek bir zorlukta olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu ihlallerin yalnızca

kadınlarla sınırlı kalmadığını belirten yazar, siyahilerin, engellilerin ve diğer dışlanmış grupların da maruz kaldığı bir durum olduğunu ifade etmektedir.

Kadınların kamusal alanlarda çeşitli kamusal mekânları kullanımları konusunda da sıkıntılar yaşadıklarının altı çizilmektedir. Tuvalet kullanımı örneği burada dikkat çekicidir. Fakat aynı zamanda ev içinde de kadınların yalnız kalmaları konusunda çözülemeyen durumlar vardır: “Ebeveynlik, ev içi emek, ev idaresi, ilişkiler, ev hayvanları ve dahası etrafındaki toplumsal cinsiyet temelli beklentiler, aile evinin nadiren kadınların yalnız vakit geçirebilecekleri yerler olduğu anlamına gelir. En mahrem yerlerde bile rahatsız edilmek beklenen bir durumdur. Uykusuz annelerin tüm hane halkı yattıktan sonra geç saatlere kadar ayakta kalması şaşırtıcı bir şekilde yaygındır” (Kern, 2020).

Kişi olarak “yer kaplama hakkı” konusunda Kern’in yorumu kadınların “yer kaplamamak” üzere sosyalleştikleri yönündedir. Burada ayrıca kentsel sosyolojide tartışılan üçüncü yerlerin kadınların görünmez şekilde tek olarak yer kaplayabildikleri yerler olarak tarif edilmesi de söz konusudur.

1.5. “Protesto Şehri”

“Protesto Şehri” bölümünde de “Anneler Şehri” bölümünde vurgulanan bazı bölümlerin etkisi görülebilmektedir. Kentlerin, hak iddia etmek için kullanılan önemli bir hareket alanı olduğunu belirten bölüm, kadınların elde ettikleri hiçbir kazanımı emek harcamadan elde etmediğini okuyucuya hatırlatmaktadır. Bölüm yoğunlukla yazarın feminist protesto tecrübelerinden beslenmektedir. Bu bölümde protestoların da toplumsal cinsiyetle ilişkilendirildiğini, feminizm ile ilgili bile olsa erkeklerin kanaat önderi olarak daha görünür olduğu ve ayrıca tepki gösterme biçimlerinin “engellilik” gibi çeşitli sınırlılıkları olan kişileri kapsayamadığından bahsedilmektedir. Kern (2020) kritik anlarda sokağa dökülmeyi önemseydiğini şöyle ifade etmektedir: “Haklar, sınıfta sosyal medyada veya hatta seçim politikalarıyla kazanılıp

savunulmuyor. Çabanın tam da olayların olup bittiği yerde ortaya konması gerekiyor.”

Öte yandan yazar, anne olmakla eylemci olmak arasında kalma hallerini de gündeme getirmektedir. Çünkü anneliğin beraberinde çocukların emniyeti için endişelenmeyi de içerdiğini ve eylemlilikte çocuğun var olmasının yadırganmasıyla karşılaşıldığını ifade etmektedir.

Eylemliliğin kadınlar için erkeklere göre daha zor olması kitapta ağırlıklı annelikle ilişkilendirilse de durum aslında cinsiyete dayalı diğer rollerle de ilgilidir. Kadının düzenleyici rolüne yapılan vurguyu da tartışmaya dahil etmek önemli olabilir. Lessing’in *İyi Terörist* isimli romanı kentsel alanda protestolar yürüten kadınların karşılaştıkları ve illaki çözmek zorunda kaldıkları meselelerin kurgusudur. Protesto kimlik kadının kimliklerinden biri olduğunda diğer roller de beraberinde protestolunun etkisini azaltmaktadır. Kern (2020) bu konuda kadın liderler ve erkek liderler arasındaki farklılaşmaya vurgu yapmaktadır: “Toplumsal hareketlerin sıklıkla bu şekilde toplumsal cinsiyet temelli hale geldiğini fikren biliyordum. Erkekler karizmatik, vizyoner, halk liderleri oluyor. Hareketin gidişatını planlıyor ve tüm katılımcılar için önemli kararları veriyor. Kadın liderler genellikle resmi anlatılardan çıkarılıyor veya medya tarafından göz ardı ediliyor”.

“Protesto şehri” bölümünde dikkat çekilecek bir cümle şöyledir: “Sahip olduğumuz hiçbir şey mücadele etmeden kazanılmadı; gelecekte elde edeceğimiz hiçbir şey de mücadele etmeden verilmeyecek” (Kern, 2020). Acuner (2016) de kadınlar ve kentsel alan ilişkisinde kadınların hak mücadelesi tarihine bakılması gerektiğini söylemektedir: Kadın hakları mücadelesi tarihinde sokak, tüm hareketlerin tarihinde olduğu gibi, hayati bir önem taşımaktadır. Gruplar, meydanlarda toplanarak hem kendilerini görünür kılar hem de taleplerini kalabalıklara ve karar mercilerine duyurur. Özel-kamusal veya ev-sokak- ikiliğinin kadın hareketi için önemini hesaba katarsak, sokağa çıkmanın kadın hakları mücadelesi özelinde, genel anlamının

dışında sembolik bir anlamının da olduğunu iddia edebiliriz”.

1.6. “Korku Şehri”

“Korku Şehri” bölümü yazarın çocukluğundaki kaçırılma korkusu, ergenlik dönemindeki erkek arkadaşlarına karşı temkinlilik ve akabinde kadınların korkularının bilimselliği üzerine yürütülen tartışmalarla başlamaktadır. Tuncer’e göre (2018) kent çalışmalarındaki feminist literatürün gelişimine genel olarak bakıldığında öne çıkan eğilimlerin başında kadınların kentle ilişkilerinin güvenlik bağlamında ele alınması gelir. Bugün de güncelliğini tüm yakıcılığıyla sürdüren ve kentsel politika tartışmalarında önemli bir yer kaplayan bu sorunun temelinde kent mekânlarının kadınlar için şiddet ve tehlike arz etmesi yatar. “Kamusal söylemde, kadınlara yönelik kamusal alanlarda tek başına yürümeme veya bilinen tehlikeli noktalardan kaçınma gibi konulardaki *koruma tavsiyeleri*, bu alanda kadınları savunmasız ve güvencesiz görür” (Fanghanel, 2016). Öte yandan Pain (1997) çalışmasında, suç mağduru olma korkusunun daha çok kadınlar tarafından sahiplenildiğine yönelik araştırmaların mevcut olduğunu; bu araştırmaların tek yönlülüğünün yani geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilmesinin eşitsizliği yeniden ürettiğini söylemektedir. Kentsel alanın korku salması konusunda Kern’in (2020) yorumu şöyledir: “Kadınların korkusunun sosyal işlevi kadınları kontrol etmektir. Korku kadınların hayatını kısıtlar. Kamusal alanları kullanmamızı sınırlar. İş konusundaki tercihlerimizi ve diğer ekonomik fırsatlarımızı şekillendirir ve bizi belki de koruyucu olarak erkeklere bağımlı kılarak gerçek bir paradoks içinde tutar. Tüm bunlar kadınların evin özel alanına bağlı tutulduğu ve çekirdek aile kurumu içinde ev içi emekten sorumlu olduğu hetero-ataerkil kapitalist sistemi desteklemeye yarıyor. Bu grup olarak erkeklere yarayan ve son derece etkili bir şekilde statükoyu sürdüren bir sistemdir”.

Öte yandan, kadınlar kentsel alanda her zaman her erkekten korkar konumda da

değillerdir. Bu bağlamda tehlike haritaları başlığı ilgi çekicidir. Bu başlıkta kadınların tehlikeleri haritalandırdıkları ve başkaları tarafından yaratılmış olan korkularına rağmen kentsel alanlarda kendilerine ait bir yer edinmek için korkularını çeşitli bölgelerle sınırlandırdıkları ifade edilmektedir. Kern (2020) bunu şöyle ifade eder: “Kadınların erkeklerden duyduğu korku coğrafi bir mantık kazanır. Hangi insanlardan çok hangi yerlerden uzak duracağımızı buluruz... Çevremizdeki erkeklerin varlığı üzerinde çok az kontrolümüz olduğundan ve sürekli korku duyarak devam edemeyeceğimizden korkumuzun bir kısmını alanlara aktarıyoruz: Şehir sokakları, arka sokaklar, metrolar, karanlık kaldırımlar”.

Ardından korkunun bir bedeli olduğundan bahsedilmektedir. İş imkanlarının azalması, barınma-konut tercihlerinin kısıtlılığı, gündelik hareketin azalması gibi bedellerden söz edilmektedir. Bu korkuların toplumsal kontrol içerdiğinden ve kadınların pekişen ve yerleşen bu korkular nedeniyle kentsel olana ait hissedemeyişlerinden bahsedilmektedir. Bu durumun kentsel alanın korkulamayacak bir alan şeklinde tasarlanmasının yeterli olmamasına da vurgu yapılmaktadır. Korkunun basitçe bir tasarımla ortadan kaldırılamayacağını altı çizilmektedir. Burada bir öneri olarak kesişimsellik konusu açılmaktadır. Güvenlik meselesinin toplumun farklı üyelerinin aynı anda güvenliğini sağlamaya odaklanması önemsenmektedir.

Acuner (2016) bu konuda şunları belirtmektedir: “Öncelikle, belli etnik grupları, azınlıkları ve sınıfları potansiyel suçlu olarak algılamaya yatkın önyargılar taşımak yaygın bir eğilim olduğu için, özellikle görünümleri dolayısıyla bu gruplarla özdeşleştirilen bireyler için şehrin kalabalığında görünmez olmak çok mümkün değildir. Örneğin evsizler veya trans bireyler, işlek bir caddenin en yoğun saatinde bile çoğu kişi tarafından fark edilecek ve bakışlara maruz kalacaktır. Bu yaygın durumun önemli sebeplerinden birinin,

çoğunluğun düzene yönelik tehdit olarak algıladığı normun dışındaki bedenlerin yol açtığı korku olduğu iddia edilebilir". Tam da burada kesişimsellik tartışılabilir. Korkunun kaynağını farklı olanla ilişkilendirmek güvenliğin öznelleştirilmesine ihtiyaç duyuyor gibi olabilir. Fakat korkulardan sıyrılmak öznel bir durum değildir. Kişisel cesaret, kişisel azim güvenlik için yoğun çaba ve enerji gerektireceğinden, kişisel yapabilirlik yerine toplumsal yapabilirlik ön planda tutulmalıdır. Kesişim noktaları konuşmaya başlandıkça kentsel alan korku şehri olmanın ötesine geçebilecektir.

1.7. "Olasılıklar Şehri" (Sonuç Bölümü)

Bir sonuç bölümü niteliğinde olan "Olasılıklar Şehri" bölümü kentlerin, kadınlar için mayın tarlası olma halinden sıyrılabildiğini tartışmaktadır. Baştan beri değinilen noktalar gözden geçirilmektedir. Bu bölüm çözüm önerileri sunmamaktadır veya en azından bazı örneklerle önerileri geçiştirmektedir. Hatta Kern (2020) kentlerin kamusal alana güvenmemeyi öğrettiğini; postürün, yürüyüşün, yüz ifadesinin, hareketlerin, jestlerin, göz temasının, duruş ve dahasının kentsel ortamlarda dolaşırken ve içinde dönen toplumsal ilişkilerle biçimlendiğini söylemektedir. Fakat Kern'in şu sözleri, hem bu bölümü hem de genel olarak kitabı umutvar bir yöne evirmektedir: "Feminist şehri gerçek kılmak için bir şablona ihtiyaç yok. Her şeyi yıkıp yeniden yapması için feminist bir süper planlamacı istemiyorum. Ama şehrin nasıl toplumu – toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik ve daha birçok açıdan - örgütlemenin belirli bir biçimini sürdürmek için düzenlendiğini görmeye başladığımızda yeni olasılıklar aramaya başlayabiliriz. Sahip olduğumuz kentsel alanları kullanmanın farklı yolları var. Alternatif alanlar yaratmak için seçenekler sınırsız. Eğer fark etmeyi ve geliştirmeyi öğrenebilirsek her yerdeki mahallelerde türeyen feminist şehirler var. Feminist şehir istek uyandıran bir projedir; tek bir ana (master) planı yoktur zira efendiliğin (mastery) cazibesine direnir. Feminist şehir kentsel dünyada farklı

yaşamaya, daha iyi yaşamaya ve daha adil yaşamaya dair süregiden bir deneydir" (Kern, 2020)

2. DEĞERLENDİRMEYİ SONLANDIRIRKEN

Yazar; kitaba, anlattıklarının kendi coğrafyasına, kendi deneyimlerine, kendi içinde bulunduğu sistemin politikalarına göre şekillendiğini belirterek başlamaktadır. Ayrıca anlatmaya erkek kardeşi ile olan ilişkilerini gözden geçirdiği bir iç hesaplaşma ile girişmektedir: "Ten rengimiz, dinimiz, fiziksel durumumuz, sınıf geçmişimiz, DNA'mızın büyük bir bölümü aynı olduğundan mecburen önemli olan farkın toplumsal cinsiyetimiz olduğunun sonucuna vardım." (Kern, 2020). Kitabın bir yüzleşme ve buradan yola çıkarak yapılan yorumlar olarak değerlendirilmemesi ve bu bağlamda feminist literatüre katkısının göz ardı edilmemesi önemli. Zira okudukça hikayelerin Toronto'da değil de Türkiye'nin bir kentinde yaşanmış olma ihtimali sürekli akla gelmektedir. Yazarın da Türkçe baskıya önsözünde belirttiği gibi "dünyanın dört bir yanındaki kadınların bu kitapta anlatılan, şehirde yaşamının mücadeleleriyle ve keyifleriyle ilişki kurmaları" söz konusu.

Bölümlerin içinde örnekler olarak yer alan film, kitap veya vakalar esasında evrensel nitelik taşımaktadır. Birçoğu teknolojik yeniliklerin bir artışı olarak coğrafi anlamda sınırsız hale gelmiş bu örnekleri Türkiye'den de aynı kaygıyla ele almak mümkün. Aslında bu da göstermektedir ki, dünya küçüldükçe kadınların birbirlerine aktarabildikleri deneyimleri çoğalabilir. Şüphesiz kültürün toplumu yerelleştirici etkileri yadsınamaz. Fakat kitap, eril hikayelerin birbirine benzerliğini ortaya koyma konusunda oldukça başarılı denilebilir. Şüphesiz kadınların farklı coğrafya ve kültürlerde olsalar dahi ortak birçok hikayesi, maruz kaldıkları birçok eril baskılanma, mücadele verdikleri birçok hegemonya mevcut. Bu kitap ise daha çok kentsel alanda kadınların eşitsiz konumlarına değinmektedir. Feminizmin kent halini ve kentsel pratiklerini göstermeye çalışmaktadır.

Son değerlendirme ise kitabın yapısı ile ilgilidir. Kitabın “Anneler Şehri” bölümü dışında kalan bölümleri aslında bir süreç veya lineer bir durum içermiyor. Anne olmanın ve/veya hamile bir kadın olmanın kentsel alandaki diğer kadın görünümlerini etkileyebileceği göz önünde bulundurularak, onun girişten hemen sonraki bölüm olarak konumlandırılması okumayı kolaylaştırmaktadır. Bölümlerin her biri kadınların kentsel alanda karşılaştıkları durumları içermektedir. Birbirlerinin devamı niteliğinde olmasalar bile bir bölüm kendisinden sonraki bölüme dair soru işaretlerini oluşturarak kurgulanmıştır.

Okurken belleğin aktifleştiği metinler iki şeyle alakalıdır. Biri hayal gücüdür. Diğeri ise okuyucunun kendini o metnin bir parçası, bir aktörü olarak görmesiyle ilgilidir. Bu kitap feminist hareket içinde olanları

kentsel feminist harekete daha çok çekebilecek ve bunu onlara kendilerinin aktör olmasıyla ilgili belleklerini tazeleterek yapacaktır.

Değerlendirmeyi Kern'in (2020) şu sözleriyle bitirmek yerinde görülmektedir: “Feminist bir şehir fiziksel ve sosyal engellerin ortadan kaldırıldığı, tüm bedenlerin hoş karşılandığı ve barındırıldığı bir yer olmalıdır. Feminist bir şehir, kadınların büyük ölçüde bakım işinden sorumlu olmaya devam etmeleri gerektiğinden değil, şehir bakım işini daha eşit dağıtma potansiyeline sahip olduğundan bakım odaklı olmalıdır. Feminist bir şehir, kadınların her zaman birbirini desteklemek için kullandıkları yaratıcı araçlara başvurmalı ve o desteği tam da kent dünyasının dokusuna inşa etmenin yollarını bulmalıdır”.

KAYNAKLAR

Acuner, D. (2016). Canavarlaş(tırıl)An Kent Sokakları: Kadının Kent Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Fe Dergi*, 8(1), 1-14. Alındı: http://cins.ankara.edu.tr/15_1.pdf

Aktaş, G. (2017). Kadın Açısından Kente İlişkin Mekân Pratikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 136-149. Alındı: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34758/384469>

Baudelaire, C. (2003). *Modern Hayatın Ressamı*. (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, Y., Kurt, Z. (2020). Kentsel Katılım: Kentsel Politikaların Oluşumunda Dezavantajlı Grupların Konumu. *Journal of Politics Economy and Management*, 3(1), 21-33. Alındı: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jopem/issue/55109/738797>

Erdaş, G., & Özmen, E. (2019). Toplumsal Cinsiyet Kavramının Mekân Organizasyonu ve Konut Reklamları Üzerine Etkisi. *Megaron*, 14(1), 11-28. Alındı: <https://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-01488-ARTICLE%28THESIS%29-ERDAS.pdf>

Fanghanel, A. (2016). The Trouble with Safety: Fear of Crime, Pollution and Subjectification in Public Space. *Theoretical Criminology*, 20(1), 57-74. <https://doi.org/10.1177/1362480615582097>

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 344-357. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niguiibfd/issue/19754/211474>

Kern, L. (2020). *Feminist Şehir: Bir Saha Rehberi* (Çev. Beyza Sumer Aydaş). İstanbul: Sel Yayınları.

Lessing, D. (2018). *İyi Terörist* (Çev. Zeynep Sirer). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Miroğlu, G. (2018). Kentlere Feminist Coğrafya Perspektifinden Bakmak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(2), 183-194. Alındı: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/600582>

Pain, R. (1997). Whither Women's Fear? Perceptions of Sexual Violence in Public and Private Space. *International Review of Victimology*, 4(4), 297-312. <https://doi.org/10.1177/026975809700400404>

Paul, T. (2011). Space, Gender, and Fear of Crime: Some Explorations from Kolkata. *Gender, Technology and Development*, 15(3), 411-435. doi:10.1177/097185241101500305

Saka, B. (2019). Kamusal Bakım Hizmetlerinin Tasfiyesi ve Yoğun Annelik. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 162, 24-27. Alındı: <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/kamusal-bakim-hizmetlerinin-tasfiyesi-ve-yogun-annelik/>

Siwach, P. (2020). Mapping Gendered Spaces and Women's Mobility: A Case Study of Mitathal Village, Haryana. *The Oriental Anthropologist*, 20(1), 33-48. <https://doi.org/10.1177/0972558X20913680>

Tuncer, S. (2015). Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusal Feminist Bir Saha Hikayesi. *Moment Dergi*, 2(2), 30-58. Alındı: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/moment/issue/36281/409649>

Tuncer, S. (2018). Kadınların Kent Hakkı: Bütün Köşebaşlarını İstemek. TESEV İyi Yönetim Tartışmaları. Alındı: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Kadinlarin.kent_hakki_butun_kosebaslarini.istemek.selda_tuncer1.pdf (Son erişim: 16.11.2020)

UNDP (2018). Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması Alındı: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/poverty/yerel-yoenetimlerde_toplumsal-cinsiyet-

[eitliinin-anaakmlatrlmas.html](#) (Son erişim: 16.11.2020)

Yalçınkaya, Ş. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Mekânsal Davranış: Yurt Odaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(37), 639-649. Alındı:

https://www.researchgate.net/publication/276453821_Toplumsal_Cinsiyet_Baglaminda_Mekansal_Davranis_Yurt_Odalari